

Θέμα: Συμπληρωματικές οδηγίες για τη διαχείριση της ύλης της Ιστορίας της Γ΄ τάξης του Δημοτικού σχολείου

Οι οδηγίες για τη Γ΄ τάξη του Δημοτικού σχολείου για το σχολικό έτος 2019-20 διαρθρώνονται ανά Ενότητα και Κεφάλαια σύμφωνα με το σχολικό εγχειρίδιο: «Ιστορία- Από τη Μυθολογία στην Ιστορία» των κ.κ. Μαϊστρέλλη, Καλύβη και Μιχαήλ στηριζόμενες στο «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Ιστορίας στις Γ΄, Δ΄, Ε και ΣΤ΄ τάξεις του Δημοτικού Σχολείου» (Υ.Α. αριθμ. 195694/Δ1/2018-ΦΕΚ 5222/Β/21-11-2018).

Για την αποτελεσματικότερη διδασκαλία του μαθήματος προτείνεται:

- **Εισαγωγή της Οικογενειακής Ιστορίας**

Η Ενότητα της Οικογενειακής Ιστορίας συνιστά διακριτή ενότητα και προτείνεται να διδαχθεί σε ένα πλαίσιο διαθεματικής διδασκαλίας με την εκπόνηση Σχεδίων Εργασίας ώστε οι μαθητές/τριες να εξοικειωθούν με τις έννοιες του χρόνου και της μεταβολής/αλλαγής στη ζωή τους, να ενισχύσουν το ενδιαφέρον τους για το οικογενειακό παρελθόν και να συμμετέχουν ενεργά στη διατήρηση της οικογενειακής ιστορίας και μνήμης.

- **Εμπλουτισμός της διδασκαλίας με ενδεικτικές δραστηριότητες από το Πρόγραμμα Σπουδών (ΦΕΚ 5222/Β/21-11-2018)**

Με την αξιοποίηση ενδεικτικών δραστηριοτήτων από το Πρόγραμμα Σπουδών μπορεί να αναδειχθεί η φιλοσοφία του μαθήματος και να δοθεί η δυνατότητα στους/στις εκπαιδευτικούς για αυτενέργεια και εμβάθυνση στις σχετικές θεματικές.

- **Χρόνος διαχείρισης της ύλης ανά Ενότητα και Κεφάλαιο**

Ο προτεινόμενος χρόνος για τη διαχείριση της ύλης είναι ενδεικτικός. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να διαμοιράσουν και να διαχειριστούν τον χρόνο για τη διδασκαλία του μαθήματος ανάλογα με τη σύνθεση της τάξης/ σχολείου/ ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, τα ενδιαφέροντα των μαθητών/μαθητριών και τη μαθησιακή τους ετοιμότητα.

- **Ενίσχυση της βιωματικής/διερευνητικής προσέγγισης**

Προτείνεται ο εμπλουτισμός της ύλης του μαθήματος με ενδεικτικές δραστηριότητες από το Πρόγραμμα Σπουδών (ΦΕΚ 5222/Β/21-11-2018) προκειμένου τόσο να αναδειχθεί η φιλοσοφία του μαθήματος όσο και να δοθεί η δυνατότητα στους/στις εκπαιδευτικούς για αυτενέργεια και εμβάθυνση στις σχετικές θεματικές μέσω περισσότερων δραστηριοτήτων. Προκειμένου να αντλήσουν περισσότερο υλικό οι εκπαιδευτικοί καλούνται να ανατρέξουν στο Πρόγραμμα Σπουδών εντοπίζοντας κάθε φορά την οικεία θεματική.

Ακολουθούν αναλυτικές οδηγίες για τη διαχείριση της ύλης ανά ενότητα και κεφάλαια του σχολικού εγχειριδίου:

Γ' ΤΑΞΗ

Σύντομη εισαγωγή για την Προσέγγιση της Μυθολογίας

Μέσα από τη διδασκαλία των μύθων οι μαθητές/τριες καλούνται να εξοικειωθούν με ένα άλλο μοντέλο νοηματοδότησης της πραγματικότητας. Πρόκειται για έναν τρόπο σύλληψης και αποτύπωσης της πραγματικότητας ο οποίος διαφέρει από τον σύγχρονο. Συνιστά όμως ένα εξίσου έγκυρο «εργαλείο»: μέσω αυτού αποδίδεται νόημα στον φυσικό κόσμο και τις δυνάμεις του, επιχειρείται μία εξήγησή του, παρέχεται ένας τρόπος να αντιμετωπισθεί ψυχολογικά και να ενταχθεί κατά συνέπεια στον ανθρώπινο κόσμο κ.λπ. Ο μύθος λοιπόν δεν πρέπει να γίνεται αντικείμενο απαξίωσης ούτε να θεωρείται απαρχαιωμένος τρόπος σκέψης· αντιθέτως, συνιστά πολιτισμικό κατασκεύασμα κρίσιμης σημασίας και εξ αυτού μεταφέρει ένα απροσμέτρητο πλούτο πληροφοριών για τις κοινωνίες και τις εποχές στις οποίες άκμασε. Ο/η εκπαιδευτικός συνεπώς οφείλει να αναδείξει τις πλευρές αυτές της μυθολογικής σκέψης, να την αναδείξει ως μοντέλο εξηγητικό και να επισημάνει και τις άλλες πλευρές της: τον παιδευτικό της χαρακτήρα, την ικανότητά της να παράγει αξίες και πρότυπα ή και να δίνει έτοιμα σχήματα συμπεριφοράς.

(Αναλυτικότερα οι κατευθύνσεις για τη διδασκαλία της στο Πρόγραμμα Σπουδών: <http://iep.edu.gr/el/social-sciences-yliko/programmata-spoudon-gia-to-mathima-tis-istorias-stin-ypoxreotiki-ekpaidefsi-kai-stin-a-lykeiou>)

Σημείωση: Προκειμένου οι μαθητές/τριες να εξοικειωθούν ευρύτερα με τη Μυθολογία, προτείνεται ο/η εκπαιδευτικός να διδάξει και ορισμένους, ενδεικτικά, μύθους από τη Μυθολογία των άλλων λαών σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών.

Περιεχόμενα	Οδηγός Εκπαιδευτικού
Ενότητα 1^η: Η Δημιουργία του Κόσμου (7 διδακτικές ώρες και 1 για Επαναληπτικό)	Κατά την επεξεργασία των μαθημάτων της ενότητας προτείνεται να δοθεί έμφαση: α) στο εισαγωγικό σημείωμα/προοργανωτή της ενότητας β) στα ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά και στα σύμβολα των θεών καθώς και γ) στους μύθους για την εξήγηση της δημιουργίας του κόσμου, της ανθρώπινης ύπαρξης καθώς επίσης και γεγονότων ή φαινομένων της καθημερινής ζωής δ) στο να μπορούν οι μαθητές/τριες να διακρίνουν ψήγματα ιστορικής αλήθειας στους μύθους. Να ερμηνεύσουν και να κατανοήσουν τον συμβολικό χαρακτήρα των μύθων (βλ. Σύντομη εισαγωγή και Πρόγραμμα Σπουδών). Για την επεξεργασία των ενοτήτων του μαθήματος μπορεί να γίνει αναζήτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού: → Στο Λογισμικό «Ιστορία Γ-Δ Δημοτικού» του πρώην ΠΙ: http://www.pi-schools.gr/software/dimotiko/ → Στον εθνικό συσσωρευτή διδακτικού υλικού, το

1. Κεφ. 1^ο: Η Τιτανομαχία (2 ώρες)	Φωτόδεντρο: http://photodentro.edu.gr/aggregator/ → Στην πλατφόρμα με τα ψηφιακά διδακτικά σεναρία, Αίσωπος: http://aesop.iep.edu.gr/ Ειδικότερα, όσον αφορά στην αξιοποίηση συνοδευτικών κειμένων, εικόνων, διαγραμμάτων και ερωτήσεων στο βιβλίο του μαθητή, καθώς και εργασιών/δραστηριοτήτων στο τετράδιο εργασιών ή προτεινόμενων δραστηριοτήτων από το Πρόγραμμα Σπουδών, για την επεξεργασία κάθε μαθήματος, προτείνονται τα ακόλουθα: <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Το διάγραμμα 2 και το συνοδευτικό κείμενο 3 μπορούν να αξιοποιηθούν και στο επαναληπτικό μάθημα για την ενότητα 1 β) Να γίνει επεξεργασία της ερώτησης 3 γ) Εναλλακτικά ή αν επαρκεί ο διαθέσιμος χρόνος μπορεί να γίνει επεξεργασία της ερώτησης 2 και στο αντίστοιχο συνοδευτικό κείμενο. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Να δοθεί έμφαση στην αιτιολόγηση της ερώτησης 3. Η δραστηριότητα 1 μπορεί να αξιοποιηθεί ως ανακεφαλαιωτική. Αν ο διαθέσιμος χρόνος το επιτρέπει να γίνει η δραστηριότητα 2. Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Ανάγνωση αποσπασμάτων μύθων και η ανάδειξη στοιχείων ιστορικής αλήθειας στους μύθους. -Δημιουργία θεματικής συλλογής αποτελούμενης από μύθους της ελληνικής μυθολογίας αλλά και της μυθολογίας άλλων λαών. -Ανάγνωση και η αναγνώριση των κοινών στοιχείων και των διαφορών των διαφορετικών μύθων μεταξύ τους και τέλος η αφήγησή τους στην τάξη. -Συσχέτιση μύθων με εικονιστικές πηγές όπως αναπαραστάσεις σε αγγεία και γλυπτά. -Σχεδιαστική αναπαράσταση μύθων με συνδυαστική αξιοποίηση εικόνων και κειμένων. -Δραματοποίηση σκηνών που αναφέρονται στους μύθους και παιχνίδι ρόλων με υπόδυση μυθικών προσώπων. -Προσομοίωση των συγκρούσεων (Τιτανομαχία, Γιγαντομαχία) με την αξιοποίηση οπτικοακουστικού υλικού (θύελλες, τυφώνες, πλημμύρες, τρικυμίες,
---	---

	ηφαιστειακή δραστηριότητα και σεισμοί).
2. Κεφ. 2ο: Οι θεοί του Ολύμπου (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να γίνει επεξεργασία της ερώτησης 3 όσον αφορά στην αναπαράσταση του μύθου της Ευρώπης στο νόμισμα β) Να γίνει επεξεργασία των εικόνων 2, 4, 5, 6, 7 και 8 για να γνωρίσουν οι μαθητές/τριες την αναπαράσταση των θεών και των συμβόλων τους σε γλυπτά της αρχαίας και νεότερης εποχής και σε αρχαία ελληνικά αγγεία. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 1 και στη δραστηριότητα 4 β) Εφόσον υπάρχει χρόνος να γίνει η δραστηριότητα 2 και 3.
3. Κεφ. 3ο: Οι θεές του Ολύμπου (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να δοθεί έμφαση στην ερώτηση 1 β) Να αξιοποιηθεί το συνοδευτικό κείμενο 10 γ) Το συνοδευτικό κείμενο 2 μπορεί να αξιοποιηθεί κατά την ανακεφαλαίωση της ενότητας. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στις δραστηριότητες 1 και 2. Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών για τα κεφάλαια 2 και 3 ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω ενδεικτικές δραστηριότητες: -Διήγηση μύθων με τους δώδεκα θεούς του Ολύμπου αξιοποιώντας στοιχεία από διαφορετικές γραπτές και οπτικοακουστικές πηγές. -Ανάδειξη εξωτερικών χαρακτηριστικών των θεών μέσω της παρατήρησης εικονιστικών πηγών (αναπαραστάσεων των θεών σε αγγεία, φωτογραφιών αγαλμάτων των θεών π.χ. Άγαλμα του Ολυμπίου Διός, Χρυσελεφάντινο Άγαλμα της Αθηνάς, Αφροδίτη της Μήλου). -Εικονογράφηση ή και χειροτεχνική κατασκευή των συμβόλων των θεών. -Παρουσίαση των συμβόλων των θεοτήτων ή επινόηση νέων συμβόλων. -Παιχνίδι ρόλων με υπόδυση των θεών όπως για παράδειγμα, η υπόδυση των ρόλων της Αθηνάς και του Ποσειδώνα για την ονοματοδοσία της πόλης της Αθήνας καθώς και η δραματοποίηση της

4. Κεφ. 4ο: Ο Προμηθέας, η Πανδώρα, ο Δευκαλίωνας και η Πύρρα (2 ώρες)	επιχειρηματολογίας. -Αναζήτηση του τρόπου ονοματοδοσίας της δικής τους πόλης ή περιοχής. -Επινόηση φανταστικών περιστάσεων στις οποίες επιτυγχάνεται επίλυση μιας δύσκολης κατάστασης με την ξαφνική παρέμβαση ενός θεού («από μηχανής θεός»). Επίσης, ενδεικτικά προτείνεται: -Παρατήρηση και σχολιασμός εικονιστικών πηγών-αναπαραστάσεων ομαδικών θεοτήτων και θαλάσσιων δαιμόνων σε αγγεία και συσχέτιση με ερμηνείες συγκεκριμένων φαινομένων στη φύση (π.χ. Τρίτων– παλινδρομικό κύμα, Σκύλλα και Χάρυβδη-τρικυμία, Θύελλα). -Μεταφορά στη θέση του ήρωα και επινόηση τρόπων αντιμετώπισης της αντίστοιχης δύσκολης κατάστασης (π.χ. αντιμέτωπος/η με τη Σκύλλα και τη Χάρυβδη). <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία της ερώτησης 1 β) Εφόσον υπάρχει χρόνος να γίνει επεξεργασία της ερώτησης 2. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 3, σε συνδυασμό με το μάθημα της Αισθητικής Αγωγής (Θεατρική Αγωγή και Εικαστικά). Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνονται οι παρακάτω ενδεικτικές δραστηριότητες: -Άσκηση δημιουργικής γραφής/παιχνίδι ρόλων όπως η διαλογική αντιπαράθεση του Προμηθέα με τους ανθρώπους και αντίστοιχα του Δία με τον Προμηθέα και τους ανθρώπους και η διατύπωση επιχειρημάτων υπέρ της απόδοσης της φωτιάς στους ανθρώπους από τον Προμηθέα. -Σύγκριση αντιλήψεων για τη δημιουργία του κόσμου, σύμφωνα με τη μυθολογία διαφορετικών λαών. Τα παιδιά με τη βοήθεια των εκπαιδευτικών αναζητούν μύθους διαφορετικών λαών που αναφέρονται στη δημιουργία του κόσμου. -Τέλος, προτείνεται η σχεδιαστική αναπαράσταση του τρόπου δημιουργίας του κόσμου: κάθε ομάδα παιδιών επιλέγει διαφορετική εκδοχή. Αποτύπωση
--	--

5. 1° Επαναληπτικό (1 ώρα)	κινήτρων, σκέψεων και συναισθημάτων των ηρώων. Περαιτέρω γνωριμία με τη μυθολογική σκέψη: Για την περαιτέρω εμβάθυνση στον κόσμο της μυθολογίας και της μυθικής σκέψης –σύμφωνα με τους στόχους και τη φιλοσοφία του Προγράμματος Σπουδών- μπορεί ο/η εκπαιδευτικός να κάνει αναφορά σε μύθους όπως: α) οι μύθοι του Αισώπου και β) οι μύθοι από άλλες χώρες. Για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων προτείνεται: -Η ανάγνωση και κατανόηση επιλεγμένων μύθων του Αισώπου. -Η ακρόαση μελοποιημένων μύθων του Αισώπου. -Η δραματοποίηση μύθων του Αισώπου. -Ο σχολιασμός των μύθων και η δραματοποίησή τους με παράλληλη χρήση μουσικών οργάνων. Για να συστηματοποιήσουν οι μαθητές/τριες τις γνώσεις που απέκτησαν σε αυτήν την ενότητα προτείνονται τα ακόλουθα: α) Να αξιοποιηθούν από το Βιβλίο του μαθητή το διάγραμμα 2 και το συνοδευτικό κείμενο 3 (μάθημα 1) και το συνοδευτικό κείμενο 2 (μάθημα 3) β) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 1 και 5 γ) Οι δραστηριότητες 2 και 4 να γίνουν αν επαρκεί ο διαθέσιμος χρόνος. Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Συζήτηση για τη σχέση των ανθρώπων με τη φύση. -Συγγραφή σύντομων κειμένων με θέμα επιστημονικές ιδέες που συνδέονται ή αναδύθηκαν από μύθους. -Δημιουργία και επίλυση σταυρόλεξων, κρυπτόλεξων, ακροστοιχίδων με θέματα που αντλούνται από τους μύθους και τις αντίστοιχες επιστημονικές εξηγήσεις. -Δημιουργία καταλόγου πλανητών και αστερισμών, τα ονόματα των οποίων προέρχονται από την αρχαία ελληνική μυθολογία. -Και τέλος, συζήτηση με αφορμή έργα τέχνης που είναι εμπνευσμένα από την αρχαία ελληνική
--	--

	μυθολογία (π.χ. η «Μέδουσα» του Καραβάτζιο).
Ενότητα 2η: Ο Ηρακλής (7 διδακτικές ώρες) 1. Κεφ. 1ο: Η γέννηση του Ηρακλή (1 ώρα) 2. Κεφ. 2ο: Το λιοντάρι της Νεμέας (1 ώρα) 3. Κεφ. 3ο: Η Λερναία Ύδρα και ο κάπρος του Ερύμανθου (1 ώρα) 4. Κεφ. 4ο: Το ελάφι με τα χρυσά	Κατά την επεξεργασία των μαθημάτων της ενότητας προτείνεται να δοθεί έμφαση: α) στο εισαγωγικό κείμενο/προοργανωτή της ενότητας β) στους μύθους που αναφέρονται στη ζωή και στα σημαντικότερα κατορθώματα του Ηρακλή γ) στη μυθολογική διάσταση της έννοιας «ήρωας» δ) στη σημασία της έννοιας «άθλος» και ε) στην κοινωνική προσφορά του ήρωα μέσω της επίτευξης κάθε άθλου. Ειδικότερα, όσον αφορά στην αξιοποίηση συνοδευτικών κειμένων, εικόνων, διαγραμμάτων και ερωτήσεων στο βιβλίο και εργασιών/δραστηριοτήτων του μαθητή προτείνεται: <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να δοθεί έμφαση στο συνοδευτικό κείμενο 7. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία της ερώτησης 2 β) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 4 σε αντιστοιχία με τη Θεατρική Αγωγή. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να αξιοποιηθεί το συνοδευτικό κείμενο 3 όσον αφορά στη μυθολογική διάσταση του ήρωα β) Να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία της ερώτησης 3. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 2 β) Η δραστηριότητα 3 μπορεί να γίνει σε συνδυασμό με την Αισθητική Αγωγή (Εικαστικά). <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να αξιοποιηθούν οι εικόνες 1 και 2 ώστε οι μαθητές/τριες να έρθουν σε επαφή με αναπαραστάσεις των μύθων σε αρχαία ελληνικά αγγεία β) Να αξιοποιηθεί η ερώτηση 2. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 3. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να αξιοποιηθούν οι εικόνες 1 και 4 ώστε οι μαθητές/τριες να έρθουν σε επαφή με

κέρατα, οι Στυμφαλίδες όρνιθες, οι στάβλοι του Αυγεία (1 ώρα)	αναπαραστάσεις των μύθων σε αρχαία ελληνικά αγγεία β) Να αξιοποιηθούν το συνοδευτικό κείμενα 5 σε συνδυασμό με την ερώτηση 2. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στις δραστηριότητες 2 και 3.
5. Κεφ. 5ο: Κι άλλοι άθλοι και Κεφ. 6°: Ο Κέρβερος του Άδη και τα χρυσά μήλα των Εσπερίδων (2 ώρες)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να γίνει συνοπτική αναφορά στους άθλους του 5ου & 6ου μαθήματος β) Να δοθεί έμφαση στο κείμενο 5 (σ. 37), ώστε οι μαθητές/τριες να γνωρίσουν και άλλα στοιχεία της μυθολογικής διάστασης του ήρωα γ) Αν ο χρόνος επαρκεί μπορεί να γίνει επεξεργασία της ερώτησης 3 (σ. 37). <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Αν υπάρχει χρόνος να γίνει η δραστηριότητα 2 (σ. 14). β) Να γίνουν οι δραστηριότητες 1 και 3 (σ. 15) γ). Εναλλακτικά, η δραστηριότητα 2 (σ. 15) μπορεί να δραματοποιηθεί σε συνδυασμό με το μάθημα της Θεατρικής Αγωγής . Για την επίτευξη των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνεται τη 2^η ώρα να γίνει: -Σε συνάρτηση με την εικόνα/χάρτη 4 στη σελίδα 39 του βιβλίου, δύναται να γίνει αποτύπωση σε χάρτη της πορείας που ακολούθησε ο Ηρακλής επιτυγχάνοντας τους άθλους του. -Ομαδική δραματοποίηση των άθλων του Ηρακλή με τη χρήση της τεχνικής των δυναμικών ή παγωμένων εικόνων και το παιχνίδι ρόλων: ο Ηρακλής εκφράζει τις σκέψεις και τα συναισθήματά του. -Και τέλος, διατύπωση υποθέσεων για διαφορετικούς/εναλλακτικούς τρόπους δράσης του ήρωα σε κάθε άθλο και για τις συνέπειές τους.
6. Κεφ. 7ο: Το τέλος του Ηρακλή (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να δοθεί έμφαση στη συζήτηση στην τάξη με αφορμή το συνοδευτικό κείμενο 5 και τις εικόνες 6, 7 και 8 ενώ προτείνεται η δημιουργία εννοιολογικού χάρτη με τις σημασίες που έχει το όνομα «Ηρακλής» σήμερα β) Αν ο χρόνος επαρκεί οι μαθητές/τριες μπορούν να επεξεργαστούν την ερώτηση 3. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στις

3. Κεφ. 3ο: Ο Θησέας επιστρέφει στην Αθήνα (1 ώρα)	της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνεται: -Η συζήτηση για τις αιτίες των εχθρικών σχέσεων ανάμεσα στις πόλεις-κράτη στην αρχαία Ελλάδα (ειδικότερα ανάμεσα στην Αθήνα και τα Μέγαρα, στην Αθήνα και την Κρήτη). <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να δοθεί έμφαση στην ερώτηση 2. Το κείμενο 2 του βιβλίου όπως και η δραστηριότητα 1 από το τετράδιο εργασιών μπορούν να αξιοποιηθούν στο τέλος της ενότητας που αναφέρεται στην Οδύσσεια. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 3 και 4 β) Αν ο χρόνος επαρκεί να αξιοποιηθεί η δραστηριότητα 2 για συζήτηση στην τάξη.
Ενότητα 4η: Η Αργοναυτική Εκστρατεία (3 διδακτικές ώρες και 1 για Επαναληπτικό) 1. Κεφ. 1ο: Ο Φρίξος, η Έλλη και το χρυσόμαλλο δέρας (1 ώρα)	Κατά την επεξεργασία των μαθημάτων της ενότητας προτείνεται να δοθεί έμφαση: α) στο εισαγωγικό κείμενο/προοργανωτή της ενότητας β)στην κατανόηση εννοιών όπως «εκστρατεία», «χρησμός», «βωμός» γ) στο να αντιμετωπιστεί η Αργοναυτική Εκστρατεία ως συμβολική αποτύπωση των μετακινήσεων των λαών και των πληθυσμών δ) στο να μπορούν οι μαθητές/τριες να διακρίνουν ότι στην Αργοναυτική Εκστρατεία διαφορετικές δυνάμεις εκείνης της εποχής ενώνονται και συσπειρώνονται με στόχο την κατάκτηση νέων πλούσιων περιοχών ε)στο να γνωρίζουν ότι μέσω του δέρματος των ζώων (π.χ. των προβάτων) οι χρυσοθήρες «αλίευαν» πολύτιμα μέταλλα. Ειδικότερα, όσον αφορά στην αξιοποίηση συνοδευτικών κειμένων, εικόνων, διαγραμμάτων και ερωτήσεων στο βιβλίο του μαθητή, καθώς και εργασιών/δραστηριοτήτων στο τετράδιο εργασιών, για την επεξεργασία κάθε μαθήματος, προτείνονται τα ακόλουθα: <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να δοθεί έμφαση στην ερώτηση 1 β) Να αξιοποιηθεί η εικόνα 2 ώστε οι μαθητές να

	έρθουν σε επαφή με την αναπαράσταση του μύθου στην ελληνική λαϊκή τέχνη. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 1, σε συνδυασμό μεταξύ άλλων και με αναφορές από προηγούμενα μαθήματα (π.χ. Αιγαίο πέλαγος, Ικάριο Πέλαγος κ.α.).
2. Κεφ. 2ο: Πελίας και Ιάσοντας (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να δοθεί έμφαση στην ερώτηση 1 σε συνδυασμό με την εικόνα 1 β) Να αξιοποιηθεί το συνοδευτικό κείμενο 2, σε συνδυασμό με την ερώτηση 3, εφόσον υπάρχει διαθέσιμος χρόνος γ)Εναλλακτικά προς το (β) να αξιοποιηθεί το συνοδευτικό κείμενο 3 σε συνδυασμό με το μάθημα της Μουσικής. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να γίνει εκτενής επεξεργασία της δραστηριότητας 1 σε συνδυασμό με το μάθημα της Αισθητικής Αγωγής.
3. Κεφ. 3ο: Η Αργοναυτική εκστρατεία (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να γίνει επεξεργασία της εικόνας 3, ώστε οι μαθητές να εντοπίσουν στον χάρτη την πορεία που ακολούθησαν οι Αργοναύτες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 2.
4. Επαναληπτικό Μάθημα 2η 3η και 4η Ενότητα (1 ώρα)	Για να συστηματοποιήσουν οι μαθητές/-τριες τις γνώσεις που απέκτησαν σε αυτές τις ενότητες προτείνονται τα ακόλουθα: α) Να αξιοποιηθούν, με κατάλληλες προσαρμογές, δραστηριότητες από το επαναληπτικό μάθημα του Τετραδίου Εργασιών β)Δημιουργία κόμικ με θέμα κάποιον/κάποιους από τους άθλους του Ηρακλή, τον Θησέα να σκοτώνει τον Μινώταυρο ή την αρπαγή του χρυσόμαλλου δέρατος γ)Να γίνει εμπλουτισμός του επαναληπτικού μαθήματος με δραστηριότητες δραματοποίησης, εικαστικών, ομαδικών παιχνιδιών, Τ.Π.Ε . κ.ά.
Ενότητα 5η: Ο Τρωικός Πόλεμος (7 ώρες)	Κατά την επεξεργασία των μαθημάτων της ενότητας προτείνεται να δοθεί έμφαση: α)στο εισαγωγικό κείμενο/προοργανωτή της ενότητας β)στην πλοκή του μύθου, στους βασικούς

	πρωταγωνιστές και τα χαρακτηριστικά τους γ) στην κατανόηση, με απλό τρόπο, εννοιών και φράσεων όπως «έριδα», «Αχιλλεύς πτέρνα», «Δούρειος Ίππος» δ) στην εκτίμηση, από την πλευρά των μαθητών/τριών, των ηρώων μέσω των στάσεων και των πράξεών τους ε) στο να διακρίνουν οι μαθητές/τριες ότι στον μύθο του Τρωικού πολέμου κρύβεται η ιστορική αλήθεια ότι διαφορετικές δυνάμεις συσπειρώθηκαν και συμμετείχαν στην εκστρατεία για την κατάκτηση νέων, πλούσιων εδαφών στ) στο να γνωρίσουν ήθη και έθιμα της εποχής (η ηθική ευθύνη απέναντι στον νεκρό, η υστεροφημία, η φιλοξενία, η θέση της γυναίκας) και να τα συσχετίσουν με σημερινές συνήθειες. Ειδικότερα, όσον αφορά στην αξιοποίηση συνοδευτικών κειμένων, εικόνων, διαγραμμάτων και ερωτήσεων στο βιβλίο του μαθητή, καθώς και εργασιών/δραστηριοτήτων στο τετράδιο εργασιών, για την επεξεργασία κάθε μαθήματος, προτείνονται τα ακόλουθα: <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να δοθεί έμφαση στην αναπαράσταση της κρίσης του Πάρι και της αρπαγής της Ελένης σε αρχαία ελληνικά αγγεία (εικόνες 1 και 2) β) Εφόσον ο χρόνος το επιτρέπει, οι μαθητές μπορούν να δραματοποιήσουν το συνοδευτικό κείμενο 3 σε συνδυασμό με τη Θεατρική Αγωγή. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να δοθεί έμφαση στη δραστηριότητα 3 β) Εφόσον ο χρόνος το επιτρέπει μπορεί να αξιοποιηθεί και η δραστηριότητα 1 και 2. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να δοθεί έμφαση στην εικόνα 3 (σ. 62), ώστε οι μαθητές/-τριες να γνωρίσουν τους πιο σπουδαίους ήρωες του Τρωικού πολέμου β) Να δοθεί έμφαση στον χάρτη της εικόνας 2 (σ. 65) γ) Για εξοικονόμηση χρόνου τα συνοδευτικά κείμενα και εικόνες του μαθήματος (σ. 65-66) μπορεί να παραλειφθούν. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να αξιοποιηθούν οι δραστηριότητες 2 και 3 (σ. 25)
1. Κεφ. 1ο: Το μήλο της Έριδας (1 ώρα)	
2. Κεφ. 2ο: Η θυσία της Ιφιγένειας και κεφ. 3ο: Οι Αχαιοί φτάνουν στη Τροία (1 ώρα)	

	β) Η δραστηριότητα 3 (σ. 25) να αξιοποιηθεί εφόσον ο χρόνος επαρκεί. γ) Να αξιοποιηθεί η δραστηριότητα 1 (σ. 26) δ) Η δραστηριότητα 2 μπορεί να αξιοποιηθεί κατά την ανακεφαλαίωση της ενότητας (σ. 26). Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: - Συζήτηση για την απόφαση των Ελλήνων να εκστρατεύσουν κατά της Τροίας - Διατύπωση επιχειρημάτων «μπαίνοντας στη θέση» του Μενέλαου. - Δραματοποίηση με την τεχνική του «διαδρόμου της συνείδησης ή των εσωτερικών φωνών» για την απόφαση της θυσίας της Ιφιγένειας. - Συζήτηση για τη σχέση ανθρωποθυσίας και εξευμενισμού του θείου σε διάφορες θρησκείες και πολιτισμούς. Αναζήτηση αντίστοιχων μύθων.
3. Κεφ. 4ο: Ο θυμός του Αχιλλέα (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Έμφαση δίνεται στην επεξεργασία της εικόνας 2 και στην αναπαράσταση του θυμού του Αχιλλέα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να αξιοποιηθεί η δραστηριότητα 3 και 4 σε συνδυασμό με τη Θεατρική Αγωγή.
4. Κεφ. 5ο: Ο θάνατος του Πάτροκλου (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Αξιοποιούνται οι ερωτήσεις 1, 2, 3 για συζήτηση στην τάξη. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να γίνει εκτενής επεξεργασία της δραστηριότητας 4
5. Κεφ. 6ο: Ο Αχιλλέας σκοτώνει τον Έκτορα (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> α) Να αξιοποιηθεί το συνοδευτικό κείμενο 6 σε συνδυασμό με την ερώτηση 4. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> α) Να γίνει εκτενής επεξεργασία της δραστηριότητας 4 σχετικά με τις συνέπειες του πολέμου και υποστήριξη με επιχειρήματα της ανάγκης επικράτησης της ειρήνης β) Αν ο χρόνος επαρκεί να γίνει επεξεργασία της δραστηριότητας 3

6. Επαναληπτικό μάθημα 5ης και 6ης Ενότητας (1 ώρα)	Για να συστηματοποιήσουν οι μαθητές/τριες τις γνώσεις που απέκτησαν στις δύο ενότητες για τον «Τρωικό Πόλεμο» και τις «Περιπέτειες του Οδυσσέα» προτείνονται τα ακόλουθα: α) Να αξιοποιηθούν, κατά την κρίση του εκπαιδευτικού, δραστηριότητες και συνοδευτικά κείμενα που παραλείφθηκαν κατά την επεξεργασία των μαθημάτων της ενότητας β) Να αξιοποιηθούν, με κατάλληλες προσαρμογές, δραστηριότητες από το επαναληπτικό μάθημα του Τετραδίου Εργασιών γ) Να γίνει εμπλουτισμός του επαναληπτικού μαθήματος με δραστηριότητες δραματοποίησης, εικαστικών, ομαδικών παιχνιδιών, Τ.Π.Ε. κ.ά. δ) Τέλος, προτείνεται ενδεικτικά, να αξιοποιηθεί ο μύθος του Δαίδαλου και του Ίκαρου στη σελίδα 48 του βιβλίου προκειμένου οι μαθητές/τριες να γνωρίσουν μύθους που προβάλλουν συγκεκριμένα πρότυπα: δικαιοσύνη, ανάγκη για ελευθερία, αξία του μέτρου, επιθυμία καταξίωσης, ευφυΐα, εφευρετικότητα και η άσκηση δημιουργικής γραφής με αφόρμηση πίνακες ζωγραφικής που έχουν θέματα, όπως «Δαίδαλος και Ίκαρος». (Ενδεικτικά: έργα των A. van Dyck, Cesari Giuseppe, Charles Paul Landon, Domenico Piola, Jacob Peter Gowy).
---	---

Οικογενειακή Ιστορία: Οι μικρές ιστορίες συναντούν τη μεγάλη ιστορία (12 διδακτικές ώρες) (Για την παρούσα ενότητα ο/η εκπαιδευτικός καλείται να ανατρέξει στο Πρόγραμμα Σπουδών για την κατανόηση των στόχων και της φιλοσοφίας της εν λόγω ενότητας) 1.Εγώ στο χρόνο: Η δική μου αυτοβιογραφική γραμμή (2 ώρες) -Δημιουργία αυτοβιογραφικής γραμμής. -Παρουσίαση των αλλαγών στην προσωπική και οικογενειακή τους ζωή επισημαίνοντας γεγονότα που συνδέονται με τον χρόνο. -Παιγνιώδεις δραστηριότητες και σχεδιαστικές αναπαραστάσεις για τον υπολογισμό του χρόνου (γενέθλια, εποχές, μήνες, εβδομάδες, ημέρες). -Σύνθεση αυτοβιογραφικών κειμένων με τη χρήση λέξεων που δηλώνουν τον χρόνο (όροι, χρονικά επιρρήματα, επιρρηματικές φράσεις). Οι ανωτέρω δραστηριότητες προτείνεται να γίνουν διαθεματικά, σε συνδυασμό με τα μαθήματα
--

της Γλώσσας και των Μαθηματικών.

-Επιλογή και τοποθέτηση στον χρόνο γεγονότων της προσωπικής και οικογενειακής τους ιστορίας.

-Παρουσίαση προσωπικών ενθυμίων και βιωμάτων της πρώτης παιδικής ηλικίας (βρεφικά ρούχα, παλιά, παιχνίδια, κάρτες γενεθλίων, λεύκωμα μωρού, φωτογραφίες από διαφορετικές ηλικίες, οικογενειακές ιστορίες).

-Καταγραφή των βιωμένων εμπειριών των γονέων και των παππούδων τους από τη δική τους παιδική ηλικία και σύγκριση του τρόπου ανατροφής και των προτύπων τότε και σήμερα.

-Σύγκριση του τρόπου ανατροφής των παιδιών και των προτύπων σε διαφορετικές εποχές και διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.

-Αφήγηση αγαπημένων παραμυθιών και ιστοριών και ανάδειξη φανταστικών και πραγματικών στοιχείων, που αφορούν τον τρόπο ζωής και τις συνήθειες παλαιότερων εποχών (ανεμόμυλος/άλεσμα καρπών/διατροφή, άλογο ως μεταφορικό μέσο).

2. Μία οικογενειακή φωτογραφία και Όψεις της οικογενειακής αλληλογραφίας (1 ώρα)

-Συλλογή έγχρωμων και ασπρόμαυρων οικογενειακών φωτογραφιών και κατηγοριοποίησή τους, σύμφωνα με την παλαιότητά τους ή και το θέμα τους.

-Χρήση κριτηρίων ώστε οι μαθητές/τριες να διακρίνουν και να εξακριβώσουν την παλαιότητα των φωτογραφιών.

-Σύνθεση λεζάντας για κάθε φωτογραφία.

-Δημιουργία μίας εικονοϊστορίας με θέμα την ατομική τους ιστορία και τη χρήση των δικών τους φωτογραφιών.

-Διατύπωση υποθέσεων ως προς το ποιος έκανε τη λήψη της φωτογραφίας, τους λόγους για τους οποίους έγινε η λήψη, τα πρόσωπα στα οποία απευθύνεται.

-Κριτική παρατήρηση των χαρακτηριστικών ενός φωτογραφικού τεκμηρίου, όπως γωνία λήψης, εστίαση, φόντο, φωτισμός.

-Επισήμανση του τρόπου στάσης και ενδυμασίας των απεικονιζόμενων προσώπων.

3. Το οικογενειακό μου δέντρο (2 ώρες)

-Δημιουργία οικογενειακού δέντρου εμπλουτισμένου με στοιχεία όπως το επάγγελμα, ο τόπος καταγωγής, το έτος γέννησης των μελών της οικογένειας, ο αριθμός των παιδιών (αναγνώριση στρατηγικών γάμου και τεκνοποίησης).

-Σύγκριση του τρόπου γραφής του επιθέτου στα αρχαία και βυζαντινά χρόνια μέσω της αξιοποίησης εικονιστικών και γραπτών πηγών (επιτύμβιες στήλες, κείμενα).

-Αποτύπωση στον γεωγραφικό χάρτη διαδρομών ζωής των παππούδων και των γιαγιάδων τους.

-Παρουσίαση στην τάξη τραγουδιών, χορών και παιχνιδιών που δηλώνουν συνήθειες διαφορετικών εποχών, αλλά στα ίδια περιβάλλοντα που συνδέονται με την καταγωγή των παιδιών.

-Συλλογή πληροφοριών για τα ονόματα των μελών της οικογένειάς τους, των παππούδων και των προπαππούδων τους.

-Κατανόηση των σχέσεων συγγένειας μεταξύ των μελών της οικογένειάς τους.

-Διαπίστωση της προέλευσης του βαφτιστικού τους ονόματος.

-Διερεύνηση της προέλευσης του οικογενειακού ονόματος (επιθέτου) και να επιχειρούν συσχετίσεις ως προς το επάγγελμα των προγόνων, τον τόπο καταγωγής τους κι ακόμη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

4.Ο χάρτης καταγωγής της οικογένειάς μου (1 ώρα)

-Δημιουργία χαρτών και αποτύπωση των ονομάτων των μελών της οικογένειάς τους, των παππούδων και των προπαππούδων τους και της πορείας καταγωγής των ίδιων των μαθητών, των γονέων και των προγόνων τους.

-Διερεύνηση του οικογενειακού παρελθόντος και καταγραφή του αριθμού των μελών κάθε οικογένειας σε διαφορετικές γενιές, όπως επίσης της εθνοτικής καταγωγής, της ομιλούμενης γλώσσας και της θρησκευτικής τους ταυτότητας.

5. Ένα αντικείμενο από τα παλιά: οικογενειακά κειμήλια, προσωπικά ενθύμια (1 ώρα)

-Διερεύνηση και παρουσίαση της ιστορίας ενός οικογενειακού κειμηλίου.

-Αιτιολόγηση της συμβολικής αξίας του αντικειμένου για την οικογένεια.

-Σύγκριση του τρόπου χρήσης του αντικειμένου στο παρελθόν και σήμερα.

-Συμπαράθεση παρόμοιων αντικειμένων και παρόμοιων ή διαφορετικών ιστοριών. Σύγκρισή τους ως προς τον τρόπο χρήσης των αντικειμένων σε διαφορετικά οικογενειακά και πολιτισμικά περιβάλλοντα.

-Αφήγηση διαφορετικών εμπειριών και ιστοριών με αφορμή ένα αντικείμενο που είναι οικείο στην καθημερινή τους ζωή.

6. Ένα κτήριο αφηγείται τη δική του ιστορία: το σπίτι μου, το σχολείο μου, ένα κτήριο στη γειτονιά μου (1 ώρα)

-Ανακάλυψη στοιχείων για τις συνθήκες της εποχής που χτίστηκε το κτήριο (π.χ. το σχολείο, το δημαρχείο κ.λπ.), την ταυτότητα της γειτονιάς, την ταυτότητα των ατόμων που το χρησιμοποιούν.

-Εντοπισμός των αλλαγών που με την πάροδο του χρόνου σημειώνονται στο σχολείο τους (στο κτήριο, στον εξοπλισμό του, στα σχολικά βιβλία, στο διδακτικό προσωπικό, στο ωρολόγιο πρόγραμμα, στον κανονισμό λειτουργίας του, στον τρόπο αξιολόγησης των μαθητών/τριών, στις ποινές που καταλογίζονταν).

-Σχεδιαστική αναπαράσταση του σπιτιού ή κατασκευή μακέτας στην οποία να αναδεικνύονται στοιχεία της χρήσης του κτηρίου και η σημασία του για όσους διαμένουν σε αυτό.

-Περιήγηση στη γειτονιά και φωτογράφιση κτηρίων που δημιουργήθηκαν σε παλιότερες εποχές.

-Συλλογή προφορικών μαρτυριών που προβάλλουν άγνωστες πτυχές της ιστορίας και της χρήσης ενός κτηρίου.

7. Ένας ήρωας στο σπίτι μου (2 ώρες)

-Συγκρότηση οδηγών συνέντευξης, δομημένων ή ημιδομημένων.

-Χρήση συσκευών ηχογράφησης, βιντεοσκόπησης.

- Διαπίστωση κοινών αλλά και διαφορετικών ερμηνειών, πολλαπλών «αληθειών».
- Διερεύνηση ομοιοτήτων και διαφορών στη ζωή κάθε πληροφορητή σε συνάρτηση με το φύλο, την οικονομική του κατάσταση, την κοινωνική του θέση, τον τόπο καταγωγής του, την εθνοπολιτισμική του ταυτότητα. (αυτή τη δραστηριότητα την πήρα από τους στόχους του ΠΣ).
- Διασκευή διαλόγων και δραματοποίησή τους στο πλαίσιο της προετοιμασίας μιας θεατρικής παράστασης ή ακόμη μιας κινηματογραφικής ταινίας με θέματα που έχουν αναδειχθεί από τις προφορικές μαρτυρίες.
- Εικαστική αναπαράσταση των ιστοριών ζωής.
- Δημιουργία βιβλίων με ήρωες τους πληροφορητές.

8.Το μουσείο της τάξης μας: δημιουργία μιας συλλογής με ένα θέμα από την οικογενειακή και τοπική ιστορία (π.χ. την εκπαίδευση, τα σχολικά βιβλία, ένα σημαντικό, παλιό κτήριο στην περιοχή τους) και έκθεσή της στο σχολείο ή σε ένα πολιτιστικό κέντρο της περιοχής (2 ώρες)

- Διοργάνωση μουσειακής έκθεσης με την ενεργητική συμμετοχή των παιδιών, των γονέων τους και των εκπαιδευτικών του σχολείου.
- Επιλογή των υλικών και άυλων τεκμηρίων και ένταξή τους σε επιμέρους κατηγορίες.
- Σύνθεση λεζαντών και άλλων πληροφοριακών κειμένων (εισαγωγικά κείμενα ενοτήτων, τίτλοι).
- Χωρική διάταξη των αντικειμένων, ώστε αυτά να «συνομιλούν» και να ενθαρρύνεται η ανάδειξη περισσότερων ιστορικών νοημάτων.
- Συγκρότηση μιας οπτικοακουστικής συλλογής που είναι δυνατό να τηρείται στο αρχείο και τη βιβλιοθήκη της τάξης και του σχολείου.
- Δημιουργία αφίσας/ φυλλαδίου για την προβολή της έκθεσης στο σχολείο, στην τοπική κοινωνία και το Διαδίκτυο.

Σύνολο διδακτικών ωρών : 48 .

[31 ώρες για τη Μυθολογία + 5 ώρες για τα 5 Επαναληπτικά και 12 ώρες για την Οικογενειακή Ιστορία]. Σημειώνεται ότι ο/η εκπαιδευτικός έχει τη δυνατότητα, ανάλογα με τις ανάγκες της τάξης και σύμφωνα με την κρίση του, να αξιοποιήσει τον διαθέσιμο για το συγκεκριμένο μάθημα διδακτικό χρόνο τόσο για την εκπόνηση διαθεματικών σχεδίων εργασίας, όσο και για τη διενέργεια περισσότερων των πέντε επαναληπτικών μαθημάτων.

Θέμα: Συμπληρωματικές οδηγίες για τη διαχείριση της ύλης της Ιστορίας της Δ΄ τάξης του Δημοτικού σχολείου

Οι οδηγίες για τη Δ΄ τάξη του Δημοτικού σχολείου για το σχολικό έτος 2019-20 διαρθρώνονται ανά Ενότητα και Κεφάλαια σύμφωνα με το σχολικό εγχειρίδιο: «Ιστορία Δ΄ Δημοτικού - Στα αρχαία χρόνια» των κ.κ. Κατσουλάκου, Καρυώτη, Λένα και Κατσάρου στηριζόμενες στο «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Ιστορίας στις Γ΄, Δ΄, Ε και ΣΤ΄ τάξεις του Δημοτικού Σχολείου» (Υ.Α. αριθμ. 195694/Δ1/2018-ΦΕΚ 5222/Β/21-11-2018).

Για την αποτελεσματικότερη διδασκαλία του μαθήματος προτείνεται:

- **Εκτενέστερη διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας**

Η συγκεκριμένη Ενότητα αν και βρίσκεται στο τέλος του σχολικού βιβλίου, οι εκπαιδευτικοί δύνανται να τη διδάξουν, είτε στην αρχή είτε στο τέλος της σχολικής χρονιάς, σε ένα πλαίσιο διαθεματικής διδασκαλίας με την εκπόνηση Σχεδίων Εργασίας, ώστε οι μαθητές/τριες να εξοικειωθούν με τις έννοιες του τόπου, της κοινότητας και του παρελθόντος.

- **Εμπλουτισμός της διδασκαλίας με ενδεικτικές δραστηριότητες από το Πρόγραμμα Σπουδών (ΦΕΚ 5222/Β/21-11-2018)**

Με την αξιοποίηση ενδεικτικών δραστηριοτήτων από το Πρόγραμμα Σπουδών μπορεί να αναδειχθεί η φιλοσοφία του μαθήματος και να δοθεί η δυνατότητα στους/στις εκπαιδευτικούς για αυτενέργεια και εμπάθυνση στις σχετικές θεματικές.

- **Χρόνος διαχείρισης της ύλης ανά Ενότητα και Κεφάλαιο**

Ο προτεινόμενος χρόνος για τη διαχείριση της ύλης είναι ενδεικτικός. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να διαμοιράσουν και να διαχειριστούν τον χρόνο για τη διδασκαλία του μαθήματος ανάλογα με τη σύνθεση της τάξης/ σχολείου/ ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, τα ενδιαφέροντα των μαθητών/μαθητριών και τη μαθησιακή τους ετοιμότητα.

- **Ενίσχυση της βιωματικής/διερευνητικής προσέγγισης - Εμπλουτισμός της ύλης με θεματικούς φακέλους**

Προτείνεται ο εμπλουτισμός της ύλης του μαθήματος με θεματικούς φακέλους για την ενίσχυση της βιωματικής/διερευνητικής προσέγγισης. Ειδικότερα προτείνεται η υλοποίηση ενός Σχεδίου Εργασίας με θέμα: «Κυνηγοί, αγρότες, ναύτες και τεχνίτες στο προϊστορικό Αιγαίο».

Για τον σκοπό αυτό στις παρούσες οδηγίες επισυνάπτεται ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ με τον θεματικό φάκελο με θέμα: «Κυνηγοί, αγρότες, ναύτες και τεχνίτες στο προϊστορικό Αιγαίο». Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιήσουν τον θεματικό Φάκελο προκειμένου να υποστηρίξουν την επίτευξη των διδακτικών στόχων της οικείας ενότητας.

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί κατά την κρίση τους, θα μπορούσαν να εκπονήσουν θεματικούς Φακέλους σε άλλα θέματα τα οποία περιλαμβάνονται στο Πρόγραμμα Σπουδών όπως: «Ανθρώπων έργα», «Οι αρχαίοι κάνουν πόλεμο», «Οι αρχαίοι στην ειρήνη» κ.ά.

Ακολουθούν αναλυτικές οδηγίες για τη διαχείριση της ύλης ανά ενότητα και κεφάλαια του σχολικού εγχειριδίου:

Δ' Τάξη	
Περιεχόμενα	Οδηγός Εκπαιδευτικού
1η Ενότητα: Γεωμετρικά Χρόνια (3 διδακτικές ώρες και 1 για Επαναληπτικό)	Η 1^η Ενότητα προτείνεται να διδαχθεί σε 4 διδακτικές ώρες συμπεριλαμβανομένης και 1 ώρας για Επαναληπτικό. Ειδικότερα, είναι εφικτό να συντμηθεί η διδασκαλία των κεφαλαίων 3ο και 4ο σε 1 διδακτική ώρα λόγω ενιαίας θεματικής. Για την επεξεργασία της εν λόγω ενότητας μπορεί να γίνει αναζήτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού: →Στο Λογισμικό «Ιστορία Γ-Δ Δημοτικού» του πρώην ΠΙ: http://www.pi-schools.gr/software/dimotiko/ →Στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού: http://www.ime.gr/fhw/ →Στην ιστοσελίδα του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης και στην ενότητα Μουσειοσκευές: http://www.cycladic.gr/ →Στην ιστοσελίδα του Φωτόδεντρου: http://photodentro.edu.gr/, στην ενότητα Ιστορία. Επίσης, κρίνεται σκόπιμο στην αρχή της ενότητας και στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών οι μαθητές/τριες να κατανοήσουν και να μπορέσουν να περιγράψουν τις διαφορές μεταξύ προϊστορίας και ιστορίας καθώς και να διακρίνουν τα είδη των πηγών που χρησιμοποιεί ο αρχαιολόγος και ο ιστορικός για να αντλήσουν πληροφορίες για την αρχαιότητα. Για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Αναφορά σε ιστορικά γεγονότα και η μελέτη παράλληλων χρονογραμμών με τις βασικές εξελίξεις κατά τη διάρκεια των προϊστορικών και των ιστορικών χρόνων, με τις χρονικές τομές και σημαντικά γεγονότα της αρχαιότητας (ομηρικά έπη, αποικισμοί, Ολυμπιακοί Αγώνες, Περσικοί πόλεμοι, Ακρόπολη Αθηνών, Πελοποννησιακός Πόλεμος, εκστρατεία Αλέξανδρου κλπ). -Συζήτηση για τον ρόλο των γραπτών κειμένων στην μελέτη της ιστορίας σε σχέση με τα αρχαιολογικά

1. Κεφ. 1^ο: Η κάθοδος των Δωριέων (1 ώρα) 2. Κεφ. 2ο: Οι Έλληνες δημιουργούν αποικίες (1 ώρα) 3. Κεφ. 3ο: Η ποίηση και η θρησκεία των Ελλήνων και κεφ. 4^ο: Η τέχνη και η γραφή (1 ώρα, περιληπτική προσέγγιση) 4. 1^ο Επαναληπτικό (1 ώρα)	ευρήματα. -Και τέλος, να δοθεί στους μαθητές/τριες ένα φύλλο εργασίας με πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές (αρχαιολογικά ευρήματα, ομηρικά έπη, επιγραφές και αναφορές σύγχρονων μελετητών) με σκοπό οι μαθητές να τις ταξινομήσουν. Ειδικότερα για κάθε κεφάλαιο προτείνεται: <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 2 κι επιπλέον να γίνει συσχέτιση με το σήμερα, το προσφυγικό ζήτημα και τις διαχρονικές αιτίες των μετακινήσεων πληθυσμών. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία της Εργασίας 2. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 1 κι επιπλέον να τονιστούν οι πιθανές αιτίες της μετακίνησης των πληθυσμών, στην αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτισμών και στην καλλιέργεια νέων μορφωμάτων ζωής και πολιτισμού. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία της Εργασίας 2. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Σε αυτή τη διδακτική ώρα προτείνεται από το 3^ο κεφ. να δοθεί έμφαση μόνο σε όσα αναφέρονται στην ποίηση, καθώς τα σχετικά με τη θρησκεία και τους θεούς τα έχουν μελετήσει οι μαθητές/τριες στην Ιστορία της Γ' Δημοτικού κι από τα Παραθέματα προτείνεται να δοθεί έμφαση στο 3ο. Ακόμη, προτείνεται να γίνει συνοπτική παρουσίαση από τον/την εκπαιδευτικό του κεφ. 4 κι από τα Παραθέματα να δοθεί έμφαση στο 2. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 2 του κεφ. 4. Για την Εργασία 2 μπορεί να γίνει και αξιοποίηση του μαθήματος των Εικαστικών. Στο τέλος της ενότητας και σε συνεργασία με τον/την εκπαιδευτικό του μαθήματος της Αισθητικής Αγωγής προτείνονται ενδεικτικά
--	---

	στον/στην εκπαιδευτικό οι παρακάτω δραστηριότητες: -Μελέτη μεταφρασμένων αποσπασμάτων από τα ομηρικά έπη αναφορικά με τα χαρακτηριστικά της περιόδου (βασιλεία, ταφικά έθιμα, πόλεμος) και σύγκρισή τους με τα δεδομένα της προϊστορικής περιόδου. -Να δοθεί στους/στις μαθητές/τριες ένα Φύλλο εργασίας ή η δημιουργία κολάζ με χαρακτηριστικά αντικείμενα της Γεωμετρικής περιόδου (χρηστικά αγγεία, ταφικοί αγγεία, ομοιώματα ναών, πυξίδες) και αφού γίνει συζήτηση για τη χρήση τους (θρησκευτική, καθημερινότητα, ταφική) και τις πληροφορίες που παρέχουν οι παραστάσεις τους (ταφικά έθιμα, πόλεμος, μυθολογία), τα παιδιά θα δημιουργήσουν τα δικά τους έργα, με βάση το υλικό που έχουν μελετήσει, ζωγραφίζοντας αγγεία με γεωμετρικά σχέδια και ανθρωπόμορφες παραστάσεις με σχήματα.
2^η Ενότητα: Αρχαϊκά Χρόνια (9 διδακτικές ώρες και 1 για Επαναληπτικό)	Η 2η Ενότητα προτείνεται να διδαχθεί σε 10 διδακτικές συμπεριλαμβανομένης και 1 ώρας για Επαναληπτικό. Ειδικότερα, είναι εφικτό να συντμηθεί η διδασκαλία των κεφαλαίων 8ο και 9ο σε 1 διδακτική ώρα, λόγω ενιαίας θεματικής. . Σε κάθε περίπτωση, ο/η εκπαιδευτικός δίνεται να διαχειριστεί τις ενότητες εντός των 10 διδακτικών ωρών, με βάση τη δυναμική και τις ανάγκες της τάξης του. Για την επεξεργασία της εν λόγω ενότητας μπορεί να γίνει αναζήτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού: →Στο Λογισμικό Ιστορία Γ-Δ Δημοτικού του πρώην ΠΙ: http://www.pi-schools.gr/software/dimotiko/ →Στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Πολιτισμού: http://odysseus.culture.gr/a/1/11/ga110.html →Στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου: http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/istoria/d_taxi archaiki_epochi.html →Στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού: http://www.ime.gr/chronos/04/gr/index.html →Στην ιστοσελίδα του Φωτόδεντρου: http://photodentro.edu.gr/, στην ενότητα Ιστορία.

3. Κεφ. 7ο: Οι δεσμοί που ένωναν τους Έλληνες (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στα Παραθέματα 2 και 4 και να τονιστεί η αξία των πανελληνίων αγώνων και η σημασία τους. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 3. Προτεινόμενη ενδεικτική δραστηριότητα: -Παρατήρηση αναπαραστάσεων για τα ολυμπιακά αθλήματα σε αρχαιολογικά ευρήματα και εντοπισμός ομοιοτήτων και διαφορών με τα σημερινά αθλήματα. Έπειτα, συζήτηση για τη σημασία του αθλητισμού και των Ολυμπιακών Αγώνων κατά την αρχαιότητα και τους λόγους αναβίωσής τους στη σύγχρονη εποχή.
4. Κεφ. 8ο: Η τέχνη της αρχαϊκής εποχής και κεφ. 9ο: Τα γράμματα (1 ώρα, περιληπτική προσέγγιση)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Σε αυτή τη διδακτική ώρα προτείνεται τα δύο κεφάλαια να παρουσιαστούν συνοπτικά από τον/την εκπαιδευτικό. Από τα Παραθέματα του 8^{ου} κεφ. να δοθεί έμφαση στο 1^ο και από εκείνα του 9^{ου} κεφ. επίσης στο 1^ο. Επιπλέον, να τονιστεί η σημασία των έργων τέχνης της συγκεκριμένης εποχής, τα οποία αποτελούν αντικείμενο παγκόσμιου θαυμασμού ακόμη και σήμερα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση από το κεφ. 8 στην επεξεργασία της Εργασίας 1 και από το κεφ. 9 της Εργασίας 3. Επίσης, Στο πλαίσιο επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Μελέτη οπτικών πηγών (εικόνων και βίντεο) από την αρχαϊκή γλυπτική, κεραμική και μικροτεχνία (τεχνουργήματα) και συζήτηση για τα χαρακτηριστικά και τις χρήσεις τους. Εναλλακτικά: επίσκεψη σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, καθώς επίσης έρευνα σε ομάδες για ζητήματα που αφορούν στην αρχιτεκτονική, τη γλυπτική, τη θρησκεία και την καθημερινή ζωή με αφορμή συγκεκριμένα αρχαιολογικά ευρήματα. -Εικαστική δραστηριότητα: Οι μαθητές/τριες επιλέγουν παραστάσεις αγγείων και δημιουργούν τα δικά τους μελανόμορφα ή ερυθρόμορφα αγγεία βάφοντας με κόκκινη ή μαύρη κηρομπογιά τις

	φιγούρες και το φόντο διαφορετικών τύπων αρχαίων αγγείων. <u>Βιβλίο Μαθητή</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στα Παραθέματα 1 και 3 και να τονιστεί η σημασία της κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης της Σπάρτης. <u>Τετράδιο Εργασιών</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 2.
5. Κεφ. 10ο: Σπάρτη: Η κοινωνία και το πολίτευμα (1 ώρα)	
6. Κεφ. 11ο: Σπάρτη: Η ζωή στην πόλη (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στα Παραθέματα 3 και 1 και να τονιστεί ο τρόπος ζωής στο πλαίσιο της σπαρτιατικής πόλης-κράτους, με έμφαση στην ολιγαρχική οργάνωση, στο ρόλο των περιοίκων και των ειλώτων και στη θέση της γυναίκας. <u>Τετράδιο Εργασιών</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 4.
7. Κεφ. 12ο: Το παλιό πολίτευμα της Αθήνας (1ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 1 και να τονιστεί η σημασία της μετάβασης της Αθήνας από τη βασιλεία στην αριστοκρατία. <u>Τετράδιο Εργασιών</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 2 και 3.
8. Κεφ. 13ο: Οι νόμοι του Σόλωνα. Ο Πεισίστρατος γίνεται τύραννος (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 1 και να τονιστεί η σημασία της εδραίωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα, ως αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης πορείας κοινωνικών και οικονομικών συγκρούσεων και εξελίξεων. <u>Τετράδιο Εργασιών</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 3.
9. Κεφ. 14ο: Ο Κλεισθένης θεμελιώνει τη δημοκρατία (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 2 και να τονιστεί η σημασία των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη. <u>Τετράδιο Εργασιών</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 3.

10. 2° Επαναληπτικό (1 ώρα)	Εκτός από την επιλογή από τον/την εκπαιδευτικό δραστηριοτήτων από το Τετράδιο Εργασιών προτείνονται επίσης ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Σύγκριση του πολιτεύματος της ολιγαρχίας στη Σπάρτη με το πολίτευμα της δημοκρατίας στην Αθήνα και επισήμανση των ομοιοτήτων και των διαφορών. -Δημιουργία Φύλλου εργασίας με πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές (αρχαιολογικά ευρήματα, επιγραφές και αναφορές σύγχρονων μελετητών) με σκοπό οι μαθητές/τριες να παραγάγουν ιστορικές αφηγήσεις για όψεις της αρχαϊκής περιόδου σχετικά με ζητήματα οργάνωσης και διοίκησης των πόλεων-κρατών (πολιτεύματα, στρατός-φάλαγγα, κοινωνικές τάξεις). -Δραματοποίηση –Παιχνίδι ρόλων με θέμα «Σκέφτομαι και λειτουργώ ως πολίτης». Παραγωγή ιστορικού αφηγήματος: Ένας Σπαρτιάτης και ένας Αθηναίος αφηγούνται ο ένας στον άλλο μια μέρα στην πόλη τους.
3η Ενότητα: Κλασικά Χρόνια (18 διδακτικές ώρες και 1 για Επαναληπτικό)	Η Ενότητα προτείνεται να διδαχθεί σε 20 διδακτικές ώρες συμπεριλαμβανομένων και 2 ωρών για Επαναληπτικό. Το κεφ. 28 μπορεί να διδαχθεί μαζί με το κεφ. με το κεφ. 29 λόγω ενιαίας θεματικής. Για την περαιτέρω επεξεργασία της εν λόγω ενότητας μπορεί να γίνει αναζήτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού: →Στο Λογισμικό Ιστορία Γ-Δ Δημοτικού του πρώην ΠΙ: http://www.pi-schools.gr/software/dimotiko/ →Στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Πολιτισμού: http://odysseus.culture.gr/a/1/11/ga110.html →Στην ιστοσελίδα του Μουσείου Μπενάκη Μουσείο Μπενάκη: http://www.benaki.gr/index.asp?lang=gr&id=303010101&sid=124 →Στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού: http://www.ime.gr/chronos/04/gr/index.html →Στην ιστοσελίδα του Φωτόδεντρου: http://photodentro.edu.gr/, στην ενότητα Ιστορία. Ειδικότερα: Η υποενότητα ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ προτείνεται να

7. Κεφ. 21ο: Το πολίτευμα και η κοινωνία της Αθήνας στα χρόνια του Περικλή (1 ώρα)	Ελλάδα μετά τα μηδικά και τη σύσταση της Αθηναϊκής/ Δηλιακής Συμμαχίας. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 2 και 3. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 2 και να τονιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά της Αθηναϊκής Δημοκρατίας. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία της Εργασίας 3, η οποία μπορεί να αποτελέσει και θέμα Σχεδίου Εργασίας. Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Δημιουργία εννοιολογικού χάρτη με τα χαρακτηριστικά του δημοκρατικού πολιτεύματος (θεσμοί, όργανα, δικαστήρια, αρμοδιότητες, εξουσίες). -Μελέτη μικρών αποσπασμάτων από γραπτές πηγές (π.χ. Αριστοτέλης, Πλούταρχος) για την Αθηναϊκή Δημοκρατία και αρχαιολογικών αντικειμένων (όστρακα οστρακισμού, επιγραφές) και συζήτηση για τις συγκλίσεις και τις αποκλίσεις της αθηναϊκής δημοκρατίας με τις σημερινές. -Καταγραφή των κύριων χαρακτηριστικών της αθηναϊκής και της σύγχρονης δημοκρατίας σε δίστηλο πίνακα. -Δημιουργία κοινωνικής πυραμίδας της Αρχαίας Αθήνας (πολίτες, μέτοικοι, δούλοι, γυναίκες) και σχολιασμός της.
8. Κεφ. 22ο: Η καθημερινή ζωή και η εκπαίδευση των Αθηναίων (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 2 και να τονιστούν τα βασικά στοιχεία καθημερινού βίου και πολιτισμού των αρχαίων Αθηναίων. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 3. Επίσης, στο πλαίσιο επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Μελέτη οπτικών πηγών (από την αρχαία ελληνική τέχνη) και δευτερογενών γραπτών πηγών για τη θέση της γυναίκας και των δούλων στην αρχαία

9. Κεφ. 23ο: Ο χρυσός αιώνας της τέχνης (1 ώρα)	Αθήνα και εξαγωγή συμπερασμάτων. -Συζήτηση σε ομάδες για την εκπαίδευση των παιδιών στην Αθήνα και τη Σπάρτη και για τις διαφορές με τα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 1 και να τονιστεί ότι τα έργα αρχιτεκτονικής και γλυπτικής τέχνης του χρυσού αιώνα είναι αποτέλεσμα προηγμένης γνώσης της γεωμετρίας, των κανόνων συμμετρίας καθώς και της ανατομίας. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 2. Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Παρατήρηση οπτικών και ψηφιακών πηγών για την αρχιτεκτονική, γλυπτική, κεραμική της περιόδου, συζήτηση για τα χαρακτηριστικά τους και εξαγωγή συμπερασμάτων για τις χρήσεις τους. Εναλλακτικά: Επίσκεψη σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία της περιοχής και αναζήτηση, έρευνα και μελέτη επιλεγμένων εκθεμάτων σχετικών με τις κοινωνικές, πολιτικές, θρησκευτικές και καθημερινές ανάγκες των ανθρώπων. -Παρακολούθηση σε βίντεο της ψηφιακής αναπαράστασης της Ακρόπολης (ενδεικτικά: https://www.youtube.com/watch?v=1T4x-WVEVb4) και καταγραφή σε φύλλο εργασίας των οικοδομημάτων της. Εναλλακτικά: Αξιοποίηση της μουσειοσκευής του Κέντρου Μελετών Ακρόπολης για το ίδιο θέμα ή βιβλίων για παιδιά (π.χ. Κ. Χατζηασλάνη,(2000), Περίπατοι στον Παρθενώνα. Ίδρυμα Μελίνα Μερκούρη, Μ. Κορρές, (1994), Από την Πεντέλη στον Παρθενώνα. Αθήνα: Μέλισσα). -Συζήτηση για τους τεχνίτες και την τεχνολογία της εποχής, τα υλικά και το κόστος κατασκευής των οικοδομημάτων της Ακρόπολης. -Μελέτη (σύντομων δευτερογενών) γραπτών πηγών και οπτικών πηγών σχετικών με την ενδυμασία, τη διατροφή, τα σπίτια, τις γιορτές και τα συμπόσια στην Αρχαία Ελλάδα. Σύνθεση σύντομης ιστορίας
---	--

13. Κεφ. 27ο: Η ηγεμονία της Σπάρτης (1 ώρα)	διεξήχθη (Αττική, Μακεδονία, Σικελία, Ελλήσποντος). <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 2 και να τονιστούν τα βασικά στοιχεία της ηγεμονίας της Σπάρτης. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 3. Στο πλαίσιο επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες : -Μελέτη (σύντομων) πρωτογενών και δευτερογενών γραπτών πηγών και συζήτηση για τις συνέπειες του πολέμου για την Αθήνα, την Σπάρτη (Σπαρτιατική Ηγεμονία) και τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο (διαμάχες, παρεμβάσεις Περσών). -Μελέτη σχετικών οπτικών, οπτικοακουστικών ή γραπτών πηγών και δραστηριότητες ενσυναίσθησης, επιχειρηματολογίας ή παραγωγής προφορικού ή γραπτού ιστορικού λόγου, με αφορμή επίμαχα ή τραυματικά ζητήματα του πολέμου: α) οι δυσκολίες στην καθημερινή ζωή στην Αθήνα την εποχή του λοιμού και οι ανθρώπινες απώλειες, β) οι βιαιότητες των Αθηναίων εναντίον των κατοίκων της Μήλου ως παραδειγματική τιμωρία για την τήρηση ουδετερότητας και γ) οι βίαιες πρακτικές του καθεστώτος (Τριάντα Τύραννοι) που εγκαθίδρυσαν οι Σπαρτιάτες στην ηττημένη Αθήνα.
14. Κεφ. 28ο: Η Θήβα και η βοιωτική συμμαχία και κεφ. 29^ο: Η Ηγεμονία της Θήβας (1 ώρα, περιληπτική προσέγγιση)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Σε αυτή τη διδακτική ώρα προτείνεται τα δύο κεφάλαια να παρουσιαστούν συνοπτικά από τον/την εκπαιδευτικό. Από τα Παραθέματα του 28ου κεφ. να δοθεί έμφαση στο 3ο και από εκείνα του 29ου κεφ. επίσης στο 1^ο και στο 2^ο. Επιπλέον, να επιχειρηθεί οι μαθητές να συγκρίνουν την Ηγεμονία της Θήβας με αυτήν της Σπάρτης και να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 2 από το 28^ο κεφ. και 1 και 2 από το 29^ο αντίστοιχα.

• ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ (4 ώρες) 15. Κεφ. 30ο: Η Μακεδονία, μια νέα ελληνική δύναμη (1 ώρα) 16. Κεφ. 31ο: Ο Μ. Αλέξανδρος καταλαμβάνει τη Μ. Ασία και την Αίγυπτο (1ώρα) 17. Κεφ. 32ο: Η πορεία προς την Ινδία. Το τέλος της εκστρατείας (1 ώρα)	Η υποενότητα ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ προτείνεται να διδαχθεί σε 4 διδακτικές ώρες. Δίνεται έμφαση στη διαπολιτισμική διάσταση της αυτοκρατορίας του Μ. Αλέξανδρου (την τέχνη, τη γλώσσα, τον πολιτισμό, την οικονομία, σε Ευρώπη, Αφρική και Ασία). Οι μαθητές να συγκρίνουν τον τρόπο ζωής (ψυχαγωγία, θρησκεία, αγωγή νέων, θέση της γυναίκας) στις πόλεις της Ανατολής με αυτόν στις πόλεις του ελλαδικού χώρου. Ακόμα, για να κατανοήσουν οι μαθητές/τριες την αύξηση της δύναμης της Μακεδονίας και της μετατροπής της σε ισχυρό κράτος, προτείνεται η μελέτη χάρτη και χρονογραμμής με θέμα την εξέλιξη του κράτους της Μακεδονίας από τον 7^ο έως τον 4^ο αιώνα. Περιγραφή της γεωγραφικής του θέσης και των συνόρων του. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στα Παραθέματα 2 και 3. Το Παράθεμα 3 μπορεί να αξιοποιηθεί και ως θέμα Σχεδίου Εργασίας. Επιπλέον, να τονιστεί η χαρισματική προσωπικότητα του Φιλίππου. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 3. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στο Παράθεμα 2 και να τονιστούν οι κυριότεροι σταθμοί της εκστρατείας του Μ. Αλεξάνδρου. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 2. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση και στα 3 Παραθέματα και να τονιστεί η προσωπικότητα του Μ. Αλεξάνδρου ως ηγέτη αλλά και η σημασία της επέκτασης του ελληνισμού στην Ανατολή, τόσο για τους λαούς της Ανατολής όσο και για τους Έλληνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 3. Προτεινόμενες ενδεικτικές δραστηριότητες: -Παρατήρηση συμβατικού ή ψηφιακού χάρτη και καταγραφή των πόλεων που ίδρυσε ο Μ.
--	---

18. Κεφ. 33ο: Ο θάνατος του Μ. Αλεξάνδρου (1 ώρα) 19. 3^ο Επαναληπτικό (1 ώρα)	Αλέξανδρος. Σχολιασμός της σημασίας της ίδρυσης των πόλεων για τον εξελληνισμό της Ασίας. Έρευνα σε ομάδες για την επιρροή του Μ. Αλεξάνδρου μετά την εποχή του ως σήμερα και εντοπισμός χαρακτηριστικών περιπτώσεων όπως τα ονόματα πόλεων, ανθρώπων, τη ζωγραφική, τη λογοτεχνία, το θέατρο σκιών (Καραγκιόζης), τη λαϊκή τέχνη, τον κινηματογράφο. <u>Βιβλίο Μαθητή</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στα Παραθέματα 2 και 3 και να τονιστεί η συμβολή του Μ. Αλεξάνδρου στην ιστορία, την τέχνη, τη γλώσσα, τον πολιτισμό, την οικονομία στην Ευρώπη, Αφρική και Ασία. <u>Τετράδιο Εργασιών</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 2 και 3. Προτείνεται η διάθεση 1 διδακτικής ώρας για Επαναληπτικό στην εν λόγω Ενότητα.
4η Ενότητα: Ελληνιστικά Χρόνια (3 διδακτικές ώρες και 1 για Επαναληπτικό) • ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (3 ώρες)	Η 4η Ενότητα προτείνεται να διδαχθεί σε 6 διδακτικές ώρες, συμπεριλαμβανομένης και 1 ώρας για Επαναληπτικό- Ειδικότερα, είναι εφικτό να συντημηθεί η διδασκαλία των κεφαλαίων 36 και 37 σε 1 διδακτική ώρα λόγω συγγενούς θεματικής. Το κεφ. 35^ο προτείνεται να μην διδαχθεί. Στην εν λόγω ενότητα προτείνεται να δοθεί έμφαση στη μετακίνηση πληθυσμών, τη διαπολιτισμική διάσταση των ελληνιστικών βασιλείων και να γίνει παραλληλισμός με το σήμερα. Για την επεξεργασία της εν λόγω ενότητας μπορεί να γίνει αναζήτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού: → Στο Λογισμικό Ιστορία Γ-Δ Δημοτικού του πρώην ΠΙ: http://www.pi-schools.gr/software/dimotiko/ → Στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού: http://www.ime.gr/chronos/06/gr/index.html → Στην ιστοσελίδα του Φωτόδεντρου: http://photodentro.edu.gr/, στην ενότητα Ιστορία. Ειδικότερα για κάθε κεφάλαιο προτείνεται: <u>Βιβλίο Μαθητή</u>: Προτείνεται να δοθεί έμφαση στα

1. Κεφ. 34°: Η αυτοκρατορία του Μ. Αλεξάνδρου χωρίζεται (1 ώρα)	Παραθέματα 1 και 2. Επιπλέον, να τονιστεί η σημασία της διαίρεσης της αυτοκρατορίας του Μ. Αλεξάνδρου σε ελληνιστικά βασίλεια (Αντιγονίδες, Πτολεμαίοι, Σελευκίδες). <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 2 και 3. Προτεινόμενη ενδεικτική δραστηριότητα: Αξιοποίηση διαδραστικών χαρτών (π.χ. από το Φωτόδεντρο) με το κράτος του Αλεξάνδρου και τα ελληνιστικά βασίλεια. Συζήτηση για τους λόγους δημιουργίας και τα χαρακτηριστικά τους. Ενδεικτική προτεινόμενη δραστηριότητα: -Μελέτη συμβατικών και ψηφιακών χαρτών και χρονογραμμών με τα σημαντικά γεγονότα και τις γεωγραφικές περιοχές ενδιαφέροντος (Ανατολή, κυρίως Ελλάδα, Ήπειρος, Ρώμη) και τις αλλαγές τους στο χρόνο από το τέλος της κλασικής εποχής ως τον 1ο αιώνα π.Χ. Παραγωγή ιστορικών ερμηνευτικών κειμένων σχετικά με τα αίτια και τις συνέπειες των συγκρούσεων των κρατών της περιόδου.
2. Το Κεφ. 35ο: Ο Πύρρος, ο βασιλιάς της Ηπείρου	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στα Παραθέματα 1 και 3. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 1 και 2 ώστε οι μαθητές/τριες να βάλουν σε χρονική σειρά τα γεγονότα και να μπορούν να αποτιμήσουν καλύτερα τις στρατιωτικές επιλογές του Πύρρου. Προτεινόμενη ενδεικτική δραστηριότητα: -Μελέτη σύντομων γραπτών πηγών σε ομάδες για το βασιλιά Πύρρο (στρατηγικές ικανότητες, προσωπικότητα, δράση) και εξαγωγή συμπερασμάτων για τη πολιτική και στρατιωτική του δράση.
3. Κεφ. 36°: Η καθημερινή ζωή στα ελληνιστικά χρόνια και κεφ. 37°: Οι τέχνες και τα γράμματα στα Ελληνιστικά χρόνια (1 ώρα, περιληπτική προσέγγιση)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Σε αυτή τη διδακτική ώρα προτείνεται να παρουσιαστούν και τα δύο κεφάλαια περιληπτικά από τον/την εκπαιδευτικό. Από τα Παραθέματα προτείνεται να δοθεί έμφαση στο 1ο του κεφ. 36 και των δυο Παραθεμάτων του κεφ. 36. Επιπλέον, να τονιστεί η σημασία της μετακίνησης μεγάλου αριθμού Ελλήνων στην

	Ανατολή, η ίδρυση εκεί ελληνικών πόλεων, οι σχέσεις των Ελλήνων με το γηγενές πληθυσμιακό στοιχείο και τις διαφορετικές ομάδες ανθρώπων κατά την Ελληνιστική εποχή καθώς και να τονιστεί η αξία και τα αποτελέσματα της αλληλεπίδρασης των πολιτισμών (οικονομία, γλώσσα, θρησκεία, ιδέες). <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην επεξεργασία των Εργασιών 2 και 3 από το κεφ. 36°. Στο πλαίσιο επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Σύγκριση με τις μετακινήσεις πληθυσμών (αποικισμοί) σε προηγούμενες περιόδους και σύνδεση με το παρόν. -Εικονική περιήγηση σε πόλεις της Μ. Ασίας (π.χ. Μίλητος): http://www.fhw.gr/choros/miletus/360vr/gr/index.html?hs=15 και συζήτηση για την εικόνα μιας ελληνιστικής πόλης (πολεοδομία, ναοί, αγορά, θέατρο). -Έρευνα σε ομάδες για τα τρία από τα επτά θαύματα του κόσμου (Φάρος της Αλεξάνδρειας, Κολοσσός της Ρόδου και Βωμός του Δία Σωτήρα στην Πέργαμο) που έγιναν στα ελληνιστικά χρόνια. Επέκταση-συσχέτιση με τα άλλα τέσσερα θαύματα.
4. 4° Επαναληπτικό (1 ώρα) 5η Ενότητα: Θέματα από την Αρχαία Ιστορία -<u>Προτείνεται να μην διδαχθεί</u>	Τα θέματα της 5ης Ενότητας του σχολικού βιβλίου προτείνεται να μην αποτελέσουν αντικείμενο ξεχωριστών μαθημάτων αλλά ο/η εκπαιδευτικός με βάση τα ενδιαφέροντα των μαθητών/τριών να τα αξιοποιήσει στο πλαίσιο σχεδιασμού εκπόνησης Σχεδίων Εργασίας.
6η Ενότητα: Θέματα Τοπικής Ιστορίας	Η 6η Ενότητα του σχολικού βιβλίου προτείνεται να διδαχθεί σε 5 διδακτικές ώρες, σε ένα πλαίσιο διαθεματικής διδασκαλίας με την υλοποίηση Σχεδίων Εργασίας, ώστε οι μαθητές/τριες να εξοικειωθούν με τις έννοιες του τόπου, της κοινότητας και του παρελθόντος ενώ στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, οι μαθητές/τριες επιδιώκεται: α)να συνδέσουν την τοπική ιστορία με τη γενική ιστορία, β)να εξοικειωθούν με την

	έννοια του ιστορικού τοπίου και των πηγών του, γ) να εντοπίσουν τις μεταβολές που υπέστη ο τόπος τους μέσα στον χρόνο και να εξηγούν τις αλλαγές, δ) να συζητήσουν για τις ανθρώπινες επεμβάσεις στον τόπο τους, ε) να εξοικειωθούν με τους τρόπους ιστορικής διερεύνησης της τοπικής ιστορίας, στ) να εμπλακούν σε ερευνητικές εργασίες θεμάτων τοπικής ιστορίας και να αποκτήσουν σταδιακά ιστορικές δεξιότητες, ζ) να κατανοήσουν την αξία των προφορικών μαρτυριών ως ιστορικών πηγών και να αναπτύξουν δεξιότητες παραγωγής αρχειακού υλικού (προφορικές μαρτυρίες), η) να διερευνήσουν τις δραστηριότητες, τις στάσεις, τις αξίες και τα συναισθήματα συντοπιτών τους ως απόρροια των επαγγελματικών, κυρίως, επιλογών τους και θ) να αναπτύξουν δεξιότητες επικοινωνίας, συνεργασίας, ατομικής και συλλογικής δράσης, οι οποίες συμβάλλουν στην ενίσχυση της προσωπικής και τοπικής ταυτότητας. Οι ανωτέρω στόχοι προτείνεται να επιτευχθούν από τους/τις εκπαιδευτικούς με τη δημιουργία σχεδίου εργασίας (μέθοδος Project) για την υλοποίηση του οποίου προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Καταιγισμός ιδεών και συζήτηση στην τάξη για το τι είναι παλιό στην περιοχή των μαθητών (π.χ. κτήρια, δρόμοι, μαγαζιά, πλατεία, ηρώα, ανδριάντες, σχολεία, μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι) και συζήτηση για το πώς το καταλαβαίνουν. -Σύνδεση γνωστών ιστορικών γεγονότων με την τοπική ιστορία αξιοποιώντας τον ιστορικό χρόνο. Συζήτηση για επιμέρους θέματα. -Άσκηση- έρευνα πεδίου αναγνώρισης στο περιβάλλον της γειτονιάς και καταγραφή για το τι είναι παλιό και καινούριο. -Ταξινόμηση πηγών του τόπου με βάση το είδος: κτήρια, φωτογραφίες, αντικείμενα, παλιά έγγραφα, βιβλία. -Καταγραφή θεμάτων τοπικής ιστορίας που ενδιαφέρουν τους μαθητές: το σχολείο τους, η γειτονιά τους, το χωριό ή η πόλη τους, δημόσια και ιδιωτικά κτήρια, μνημεία νεκροταφεία, εκκλησίες, γεφύρια, λιμάνια, φάρoi, κάστρα, παλιά εργοστά-
--	--

	σια, παραδοσιακοί οικισμοί. -Συζήτηση για τους λόγους επιλογής και της σημασίας τους. -Αναζήτηση αποτυπώσεων του τόπου των μαθητών σε παλαιές φωτογραφίες και συζήτηση με ηλικιωμένους συγγενείς που θα τους πληροφορήσουν για τις μεταβολές και πώς αυτές έχουν προκύψει. -«Έρευνα πεδίου» σε περιοχές όπου το ιστορικό τοπίο έχει υποστεί παρεμβάσεις εξαιτίας περιβαλλοντικών, οικονομικών ή πολιτικών επιλογών της τοπικής κοινωνίας. -Επίσκεψη σε τοπικά αρχεία και τοπικά μουσεία, ενημέρωση από τους υπεύθυνους για τα κριτήρια οργάνωσής τους και σχολιασμός για τη λειτουργία τους. Υλοποίηση μικρών ερευνών για θέματα τοπικής ιστορίας. -Καταγραφή παλιότερων τοπωνυμίων και σύγκριση με τα σημερινά. -Διεξαγωγή έρευνας για τα οδωνύμια της γειτονιάς των μαθητών/τριών. -Έρευνα και μελέτη της ιστορίας του σχολείου αντλώντας δεδομένα από τους εκπαιδευτικούς, τους γονείς τους και παλιούς μαθητές και μαθήτριες που ζουν στην περιοχή. -Πραγματοποίηση αρχειακής έρευνας: Μελέτη του μαθητολογίου ή του ποινολόγιου του σχολείου, καταγραφή σκέψεων και σύγκριση με το σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα. -Αναζήτηση στο Δημοτολόγιο στοιχείων για την καταγωγή, το μορφωτικό επίπεδο και τα επαγγέλματα, αλλά και τον αριθμό των παιδιών που αποκτά κάθε ζευγάρι. Συζήτηση. -Συνεντεύξεις των μαθητών από μέλη της οικογένειας, από ανθρώπους της γειτονιάς και της ευρύτερης περιοχής για το πώς ήταν η ζωή τους όταν ήταν παιδιά (εργασίες, ελεύθερος χρόνος-διασκέδαση, παλιά επαγγέλματα, γιορτές). -Συνεντεύξεις των μαθητών/τριών από συγγενείς τους που βίωσαν άμεσα ή έμμεσα τη μετανάστευση. -Συλλογή φωτογραφικού υλικού, μελέτη του και διοργάνωση έκθεσης στην τάξη με θέματα: «το σχολείο μου: παλιά και τώρα», «Η αγορά του τόπου μου: άλλοτε και σήμερα», «Τοπικές γιορτές και πανηγύρια».
--	--

	-Μετά την υλοποίηση κάποιων από τις παραπάνω έρευνες, οι μαθητές/τριες συμμετέχουν σε δραστηριότητες ενσυναίσθησης (π.χ. παιχνίδια ρόλων με θέματα σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών στη σχολική ζωή, σε τοπικές γιορτές και πανηγύρια, την ψυχαγωγία και τα παλιά παιχνίδια).
Σύνολο διδακτικών ωρών <u>42</u>. [33 ώρες για τα επιμέρους κεφάλαια + 4 ώρες για τα τέσσερα Επαναληπτικά + 5 ώρες για την Τοπική Ιστορία] .	
Προτείνεται η υλοποίηση Σχεδίου Εργασίας διάρκειας 3 ωρών με θέμα: «Κυνηγοί, αγρότες, ναύτες και τεχνίτες στο προϊστορικό Αιγαίο», βλ. Παράρτημα	

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Δ' Δημοτικού

ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ

**Κυνηγοί, αγρότες, ναύτες και τεχνίτες
στο προϊστορικό Αιγαίο**

Εκτιμώμενος διδακτικός χρόνος υλοποίησης: 3 ώρες

***Το παρόν εγκρίθηκε με την υπ. αριθμ. 51/25-10-2018 Πράξη του Δ.Σ του Ι.Ε.Π.**

1. Διασύνδεση με το Πρόγραμμα Σπουδών

Ο θεματικός φάκελος συνδέεται με την ενότητα «Προϊστορία» του Π.Σ. Ιστορίας και με τις υποενότητες «Οι πρώτοι άνθρωποι», «Οι άνθρωποι στην Εποχή του Λίθου», «Οι άνθρωποι στην Εποχή του Χαλκού» τις οποίες διαπερνά διαθεματικά μέσα από το ζήτημα της οικονομίας. Ο θεματικός φάκελος δίνει την ευκαιρία στους μαθητές και τις μαθήτριες να διερευνήσουν και να εμβαθύνουν σε ζητήματα που αφορούν στην οικονομία κατά την προϊστορική περίοδο στο Αιγαίο, εξετάζοντας ορισμένες από τις βασικές ασχολίες και οικονομικές δραστηριότητες των ανθρώπων και συγκεκριμένα το κυνήγι και την τροφουσυλλογή της Παλαιολιθικής περιόδου, την εφαρμογή της γεωργίας και κτηνοτροφίας την νεολιθική εποχή και την συστηματικότερη ενασχόληση με την ναυτιλία, το εμπόριο και τη βιοτεχνική εξειδίκευση στην εποχή του Χαλκού.

2. Σκεπτικό-σύντομη περιγραφή

Μέσα από την επεξεργασία του υλικού του θεματικού φακέλου (δραστηριότητες επεξεργασίας και ανάλυσης πηγών, παιχνίδια, γραπτές πηγές, εικόνες αρχαιολογικών ευρημάτων, αναπαραστάσεις, εννοιολογικούς χάρτες) οι μαθητές θα αναλύσουν όψεις της οικονομίας της προϊστορικής περιόδου, θα εντοπίσουν τις αλλαγές, θα εκτιμήσουν την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, θα διαπιστώσουν τους διαφορετικούς τόπους, τρόπους και συνθήκες διαβίωσης και τις αλλαγές τους στο χρόνο, θα προβούν σε συγκρίσεις και συνδέσεις με το παρόν. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι διαφορετικές οικονομικές δραστηριότητες δεν αποτελούν εντελώς διακριτά οικονομικά χαρακτηριστικά των διαφορετικών περιόδων της προϊστορίας αλλά αντίθετα η υιοθέτησή τους εμπλέκει συνέχειες και αλλαγές στις οικονομικές επιλογές: το κυνήγι και η τροφουσυλλογή συνεχίζει να υφίσταται και μετά την Παλαιολιθική περίοδο αλλά περισσότερο ως ευκαιριακή πηγή προμήθειας της τροφής, η γεωργοκτηνοτροφία αποτελεί τη βασική δραστηριότητα παραγωγής τροφής για τις ανθρώπινες κοινωνίες ως τις μέρες μας, ενώ τα θαλάσσια ταξίδια και η συστηματική παραγωγή βιοτεχνικών προϊόντων για εμπόριο έχουν τις ιστορικές τους ρίζες πολύ νωρίτερα από την εκτεταμένη τους εφαρμογή στην εποχή του Χαλκού.

3. Διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές και οι μαθήτριες

- να εξετάσουν τις βασικές οικονομικές δραστηριότητες την Εποχή του Λίθου και του Χαλκού και να κατανοήσουν τη σημασία τους για τους ανθρώπους της εποχής,
- να εκτιμήσουν τη σημασία της φύσης για τη ζωή των προϊστορικών ανθρώπων και τη συμβολή των οικολογικών παραγόντων στην εξεύρεση της τροφής αλλά και στην προμήθεια των κατάλληλων πρωτογενών υλών για την κατασκευή εργαλείων και όπλων στην Παλαιολιθική και Νεολιθική περίοδο,
- να αξιολογήσουν τις κοινωνικές παραμέτρους και τις ιδιαίτερες συνθήκες που σχετίζονται με τις οικονομικές δραστηριότητες όπως το κυνήγι και η τροφосуλλογή στο πλαίσιο των παλαιολιθικών κοινωνιών,
- να αντιληφθούν τις αλλαγές που σηματοδοτεί για την επιβίωση των ανθρώπων, την κοινωνική οργάνωση και την καθημερινή ζωή η υιοθέτηση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας από τις νεολιθικές κοινωνίες,
- να αντιληφθούν το εύρος και την ποικιλία των βιοτεχνικών προϊόντων που παρήγαγαν και διακινούσαν οι κοινωνίες της εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο, να εκτιμήσουν τις τεχνολογικές δυνατότητες και την εξειδίκευση των τεχνιτών και να διερευνήσουν τις χρήσεις, σημασίες και τα νοήματα του υλικού πολιτισμού της περιόδου,
- να εξάγουν ιστορικά συμπεράσματα για ζητήματα συνέχειας και αλλαγής στις οικονομικές δομές, πρακτικές, διαδικασίες και δραστηριότητες (γεωργία, κτηνοτροφία, ψάρεμα, εμπόριο, τεχνική εξειδίκευση, ναυτιλία) που πρωτοεμφανίσθηκαν στα διάφορα στάδια της προϊστορίας και να αποτιμήσουν τη σημασία τους στο παρόν,
- να εκτιμήσουν τη σημασία των αρχαιολογικών καταλοίπων στην κατανόηση του παρελθόντος και να ασκηθούν στην ανάλυση και ερμηνεία τους,
- να εξοικειωθούν με την έρευνα πρωτογενών πηγών (υλικά κατάλοιπα) και να μπορούν να συγκρίνουν με δευτερογενείς πηγές (αρχαιολογικές αναφορές, αναπαραστάσεις) ώστε να εξάγουν ιστορικά συμπεράσματα,
- να ασκηθούν στην παραγωγή προφορικού και γραπτού ιστορικού λόγου αξιοποιώντας πρωτογενείς και δευτερογενείς έννοιες που σχετίζονται με τα περιεχόμενα του υπό επεξεργασία φακέλου.

4. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Ο θεματικός φάκελος αναπτύσσεται γύρω από ένα κεντρικό ιστορικό ερώτημα και δύο επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα που δημιουργούν το πλαίσιο διερεύνησης πτυχών των οικονομικών δομών της Εποχής του Λίθου (Παλαιολιθική-Νεολιθική) και της Εποχής του Χαλκού. Οι προτεινόμενες δραστηριότητες ευνοούν ομαδοσυνεργατικές και διερευνητικές διδακτικές πρακτικές. Για κάθε διδακτική ώρα προτείνονται στους εκπαιδευτικούς συγκεκριμένες διδακτικές δραστηριότητες αλλά και εναλλακτικές, γεγονός που τους παρέχει τη δυνατότητα να διαφοροποιήσουν τις επιλογές τους με κριτήριο τις αντικειμενικές και υποκειμενικές συνθήκες της σχολικής ομάδας και τα ενδιαφέροντα των μαθητών και μαθητριών.

Ιστορικές έννοιες:

- **πρωτογενείς:** Παλαιολιθική, Νεολιθική, Εποχή του Χαλκού, κυνήγι, τροφосуλλογή, γεωργία, κτηνοτροφία, λίθινα εργαλεία, όπλα, χειροπέλεκυς, εμπόριο, ναυτιλία, βιοτεχνία, τεχνίτης, ειδώλιο, αγγείο, κόσμημα, τοιχογραφία.
- **δευτερογενείς:** συνέχεια και αλλαγή, ομοιότητα και διαφορά, ιστορικές πηγές, ενσυναίσθηση, ιστορική σημαντικότητα, πολυπρισματικότητα

5. Διδακτική αξιοποίηση του θεματικού φακέλου

Κεντρικό ιστορικό ερώτημα: *Ποιες είναι οι ασχολίες και οι δραστηριότητες των ανθρώπων στην προϊστορία;*

1^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ: Με ποιον τρόπο οι άνθρωποι στην εποχή του Λίθου προμηθεύονταν το φαγητό τους; Τι συμπεραίνουμε για τις ασχολίες τους;

1^η δραστηριότητα:

Διαβάσω τα **κείμενα 1- 3** που αναφέρονται στο πώς οι άνθρωποι της παλαιολιθικής εποχής προμηθεύονταν το φαγητό τους.

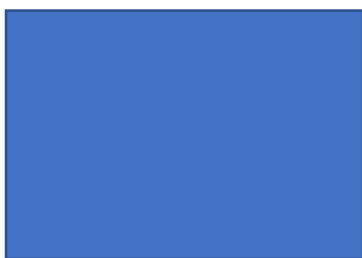
1. Καταγράφω και σχολιάζω: α. τι τους έδινε η φύση για τροφή και β. ποια υλικά έπαιρναν από τη φύση για να φτιάξουν τα εργαλεία και τα όπλα τους.
2. Κollάω στα μπλε κουτάκια τις σχετικές με κάθε κείμενο καρτέλες επιλέγοντας: α) από τις εικόνες με τα εργαλεία και τον τρόπο εξεύρεσης της τροφής,

και β) από τις καρτέλες με το υλικό κατασκευής των όπλων και των εργαλείων που χρησίμευαν στην αναζήτηση της τροφής του ανθρώπου της παλαιολιθικής εποχής.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

«Πριν από πολλά εκατομμύρια χρόνια, πάνω στα δέντρα ζούσαν θηλαστικά ζώα. Μετά από πολλές αλλαγές, μερικά από αυτά άρχισαν να περπατούν στα δυο τους πόδια. Στέκονταν όρθια και με τα χέρια τους μάζευαν καρπούς. ...Χιλιάδες χρόνια περνούσαν και οι αλλαγές στη φύση γίνονταν αργά. Κάποια στιγμή εμφανίστηκαν οι πρώτοι άνθρωποι. Μάζευαν την τροφή τους, ήταν δηλαδή τροφοσυλλέκτες. Έτρωγαν επίσης και μικρά ζώα. [...] Έπρεπε να αλλάζουν συχνά μέρη για να βρίσκουν τροφή».

(*Η ιστορία των ανθρώπων*, βιβλίο πρώτο, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Αθήνα, 2003, σ. 15)

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

«Με το πρώτο φως ξεχυθήκαμε έξω [από τη σπηλιά] κι αρχίσαμε το κυνήγι. Τρέχαμε γρήγορα, πηδάγαμε ψηλά κυνηγώντας τα ζώα. Σε μια στιγμή αρπάξαμε μια πέτρα και χτυπήσαμε το πρώτο. Το ζώο έπεσε κάτω. Κοιτάξαμε για λίγο την πέτρα. Κάτι αρχίσαμε να καταλαβαίνουμε. Σιγά σιγά η πέτρα μαζί με τα ξύλα και τα κόκαλα έγιναν τα πρώτα, τα μόνα μας εργαλεία. Χτυπούσαμε τη μια πέτρα με την άλλη και τη φτιάχναμε όπως τη θέλαμε, μυτερή, πλατιά, τόση που να χωρά στο χέρι μας».

(Ειρήνη Νάκου, *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*, Εκδόσεις Κέδρος, 2004, σ. 15)

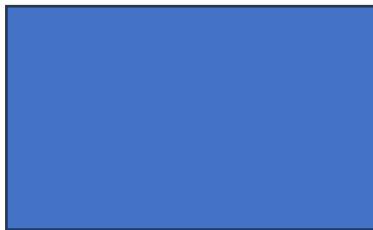

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

«Οι προϊστορικοί άνθρωποι γνώριζαν όλα όσα πρόσφερε η φύση. Στις ακτές της θάλασσας μάζευαν όστρακα. Στα ποτάμια ψάρευαν με καμάκια και μυτερές λόγχες ... Χρησιμοποιούσαν ακόμα παγίδες και καλάθια από λυγαριά που στερεώνονταν ανάμεσα στις πέτρες. Επίσης, είχαν φτιάξει πετονιές από τένοντες ταρανδου και αγκίστρια από κόκαλο».

(Παιδική εγκυκλοπαίδεια LAROUSSE. *Η Προϊστορία. Οι πρώτοι άνθρωποι. Η ανακάλυψη της γεωργίας. Η δύναμη της φωτιάς*, Εκδόσεις Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα 2006, σ. 28)

ΚΑΡΤΕΛΕΣ ΜΕ ΕΙΚΟΝΕΣ

χειροπέλεκυς

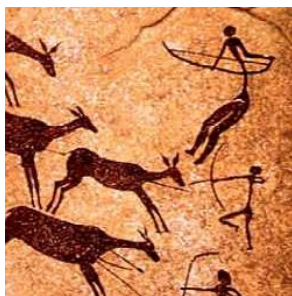
Παλαιολιθικά εργαλεία

Προϊστορικά καμάκια

Προϊστορικά αγκίστρια

Κυνηγοί

τροφοσυλλέκτες

ΚΑΡΤΕΛΕΣ ΜΕ ΥΛΙΚΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

πέτρα

κόκαλα ζώων

κόκαλα ζώων

ξύλο

2^η δραστηριότητα

Διαβάζω τα **κείμενα 4 – 6** που αναφέρονται στη ζωή των ανθρώπων στη νεολιθική εποχή. Σχολιάζω: α. τις βασικές εργασίες για να προμηθευθούν τη τροφή τους, β. με ποια υλικά από τη φύση (χλωρίδα και πανίδα) έφτιαχναν τα εργαλεία τους, γ. ποιες είναι οι αλλαγές σε σχέση με την παλαιολιθική εποχή στον τρόπο που προμηθεύονταν το φαγητό τους; και δ) γιατί το κυνήγι έπαψε να αποτελεί την πιο βασική ασχολία των ανθρώπων στη νεολιθική εποχή.

ΚΕΙΜΕΝΟ 4

«Το κρύο δεν ήταν πια φοβερό! Τ' άγρια ζώα, που κυνηγούσαμε εδώ και χιλιάδες χρόνια, έφευγαν για άλλους τόπους ή εξαφανίζονταν. Το κυνήγι δεν μπορούσε να μας δώσει αρκετή τροφή. ... Η γη είχε ζεσταθεί και ήταν γεμάτη φυτά ... Η φύση ήταν φιλική, σαν να μας καλούσε να μείνουμε εκεί... Παρακολουθούσαμε τους σπόρους που έπεφταν στο χώμα. Μετά από κάμποσο καιρό έβγαιναν καινούρια βλαστάρια που γίνονταν μεγάλα και έβγαζαν καρπούς. Τότε καταλάβαμε τι γινόταν και πήραμε τη μεγάλη απόφαση! Διαλέξαμε ορισμένα φυτά, όπως σιτάρι, κριθάρι και αρχίσαμε να τα καλλιεργούμε. Αυτά στάθηκαν για

χρόνια η βασική μας τροφή. ... Δεν έπρεπε πια να τρέχουμε από εδώ και από κει για να βρούμε τροφή, Μπορούσαμε μόνοι μας να την παράγουμε, να την φτιάχνουμε. Έτσι σκεφτήκαμε να μαζέψουμε κι ορισμένα ζώα κοντά μας και να τα τρέφουμε, όπως πρόβατα, κατσίκια, βόδια και γουρούνια. Από κυνηγοί άγριων ζώων γινόμαστε σιγά σιγά γεωργοί και κτηνοτρόφοι».

(Ειρήνη Νάκου, *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*, Εκδόσεις Κέδρος, 2004, σ. 18-19)

ΚΕΙΜΕΝΟ 5

«...Οι περισσότεροι ασχολήθηκαν με τη γη και γρήγορα όλοι οι κάμποι και οι πλαγιές γύρω από το χωριό καθαρίστηκαν, οργώθηκαν, σπάρθηκαν και πρασίνισαν με το ευλογημένο χορτάρι. Άλλοι αφοσιώθηκαν στην εκτροφή των ζώων και γρήγορα οι λόφοι και οι σταύλοι γέμισαν με χαρούμενα βελάσματα από πρόβατα, κατσίκια, βόδια και γουρούνια όλων των ηλικιών και των χρωμάτων. Το γάλα που περίσσευε το μάζευαν σε πιθάρια και οι γυναίκες το έκαναν τυρί και μυζήθρες. Συχνά-πυκνά έσφαζαν και κανένα μικρό μοσχάρι και έκανα όλοι μαζί γλέντι και χορό. Κάθε Μάιο που κούρευαν τα πρόβατα, μάζευαν το μαλλί, το έπλεναν στο ποτάμι και, αφού με τη ρόκα και το αδράχτι το μετέτρεπαν σε κλωστή, ύφαιναν στον αργαλειό ωραία ρούχα και στρωσίδια».

(Βαλαβάνης, Πάνος (2017). *Ο Λόφος με τα Κρυμμένα Μυστικά*. Αθήνα: Πορφύρα, σ. 15)

ΚΕΙΜΕΝΟ 6

«...Η δραστηριότητα ήταν αδιάκοπη... Οι άντρες, οπότε είχαν ελεύθερο χρόνο, πήγαιναν για κυνήγι παραφυλάγοντας στα περάσματα των ζώων και των πουλιών με δόρατα, τόξα και ρόπαλα. Άλλοι προτιμούσαν το ψάρεμα., είτε απλώνοντας τα δίχτυα με τις βάρκες είτε περπατώντας στην παραλία με το καμάκι και την απόχη. Οι γυναίκες [...] ύφαιναν και τα υφάσματα στον αργαλειό, άλεθαν τα δημητριακά με τους χερόμυλους, ζύμωναν και έπλαθαν τα ψωμιά... Μερικές απ' αυτές έπλαθαν και τα αγγεία από πηλό, φτιάχνοντας από μεγάλα πιθάρια μέχρι κύπελλα και τα ζωγράφιζαν με ωραία ζωηρά χρώματα».

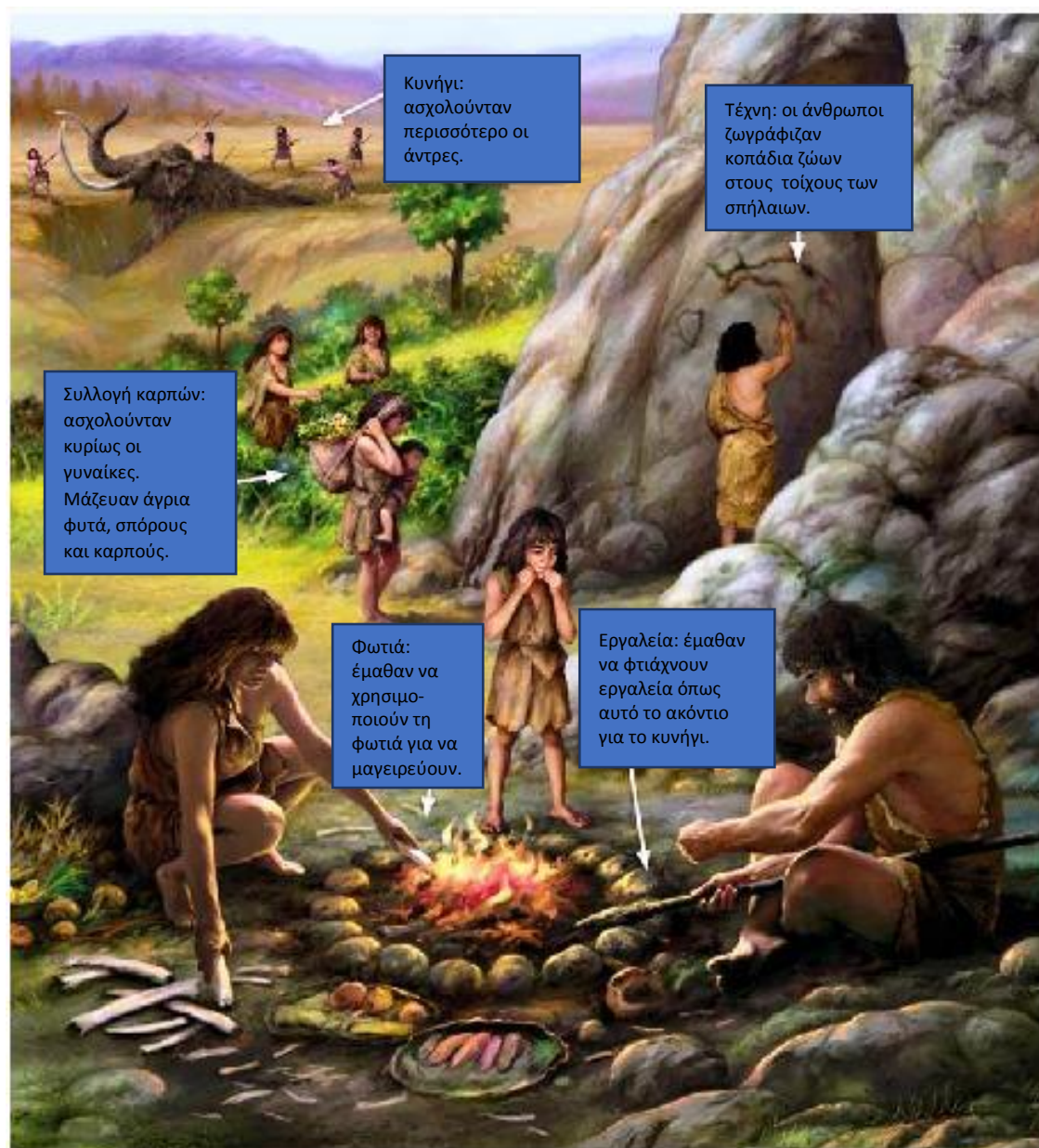
(Βαλαβάνης Πάνος (2017). *Ο Λόφος με τα Κρυμμένα Μυστικά*. Αθήνα: Πορφύρα, σ. 15)

Εναλλακτικά:

3^η δραστηριότητα

Παρατηρώ τις δύο εικόνες που δείχνουν τη ζωή των ανθρώπων στην παλαιολιθική και στη νεολιθική εποχή αντίστοιχα, όπως τη φαντάστηκαν σκιτσογράφοι της εποχής μας. Σχολιάζω τις ομοιότητες και τις διαφορές στις ασχολίες των ανθρώπων, στη σχέση τους με τη φύση, στα εργαλεία που χρησιμοποιούν. Συγκρίνω τις εικόνες με τα κείμενα που διάβασα. Σχολιάζω τις δραστηριότητες των παιδιών, των γυναικών, των ανδρών και των ηλικιωμένων.

ΕΙΚΟΝΑ 1: Οι άνθρωποι της παλαιολιθικής εποχής εν δράσει.

http://www.angelfire.com/hi5/interactive_learning/rivercivilisations/huntersgatherers.html

(απόδοση στα ελληνικά)

2: Οι άνθρωποι της νεολιθικής εποχής εν δράσει.

<http://www.stmuhistorymedia.org/neolithic-era-technology-advances-and-beginnings-of-agriculture/>

2^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ: Τι έκανε ένας τεχνίτης και ένας ναύτης στην εποχή του Χαλκού;

1^η δραστηριότητα: Μελετώ μερικά από τα αντικείμενα που έφτιαχναν οι άνθρωποι την εποχή του Χαλκού. Διαβάζω τις σχετικές αρχαιολογικές πληροφορίες και σχολιάζω τη δουλειά που έκαναν οι τεχνίτες και οι τεχνίτριες. Κάνω υποθέσεις για το πώς τα χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι.

			
Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράψω το αντικείμενο (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις του αντικειμένου
Άγαλμα (ειδώλιο) γυναίκας, ύψους 1,52 μ., από την Αμοργό των Κυκλάδων.			
			
Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράψω το αντικείμενο (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις του αντικειμένου
Μικροσκοπικό			

κόσμημα από πολύτιμο μέταλλο που βρέθηκε σε μινωικό τάφο στην Κρήτη			
			
Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράψω το αντικείμενο (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις του αντικειμένου
Πολύχρωμο αγγείο καθημερινής χρήσης που βρέθηκε στην Κνωσό.			
			

Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράφω το αντικείμενο (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις του αντικειμένου
Κύπελλο που βρέθηκε σε τάφο της Μυκηναϊκής εποχής και απεικονίζει κυνήγι ταύρου.			
			
Αρχαιολογικές πληροφορίες	Περιγράφω τα αντικείμενα (υλικό και μορφή)	Τι ικανότητες είχε ο τεχνίτης ή η τεχνίτρια που το έφτιαξε;	Σκέφτομαι πιθανές χρήσεις των αντικειμένων
Τρία μικρά ξίφη (εγχειρίδια) με διακόσμηση από πολύτιμα υλικά. Βρέθηκαν σε τάφους βασιλιάδων στις Μυκήνες.			

2^η δραστηριότητα

Παρατηρήστε τις δύο εικόνες από μια τοιχογραφία με πλοίο που βρέθηκε στον οικισμό Ακρωτήρι, στη Σαντορίνη και δείτε στο χάρτη τη θέση των Κυκλάδων, της Κρήτης και της Νότιας Ελλάδας.

Διαβάστε, επίσης, τα **κείμενα 8-11** που ακολουθούν και σχολιάστε τις πληροφορίες που μας δίνουν οι αρχαιολόγοι για την ναυτιλία και το εμπόριο εκείνη την εποχή.

Εργαστείτε σε ομάδες και σκεφτείτε για:

- Τους ναύτες και τη δουλειά τους
- Τους λόγους που μετακινούνταν
- Το πώς ήταν τα πλοία με τα οποία μετακινούνταν
- Τα προϊόντα που πιθανά μετέφεραν
- Τις δυσκολίες που ενδεχομένως αντιμετώπιζαν

Πηγή: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1b/Akrotiri_minoan_town.jpg

Πηγή:

[http://2.bp.blogspot.com/-](http://2.bp.blogspot.com/-B11Y1HDW5yl/U9d7bQglCtI/AAAAAAAAARdw/tAGm6avDu44/s1600/Screenshot_8.jpg)

[B11Y1HDW5yl/U9d7bQglCtI/AAAAAAAAARdw/tAGm6avDu44/s1600/Screenshot_8.jpg](http://2.bp.blogspot.com/-B11Y1HDW5yl/U9d7bQglCtI/AAAAAAAAARdw/tAGm6avDu44/s1600/Screenshot_8.jpg)

Πηγή: <http://games.melt.gr/melt-timeline/photos/xarths%20mykhnaikh%20ellada.jpg>

ΚΕΙΜΕΝΟ 8

«Οι Κυκλαδίτες κάνουν και αυτοί θαλασσινά ταξίδια, για να ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους, και έτσι έρχονται σε επαφές με τις περιοχές γύρω από το Αιγαίο. Το εμπόριο είναι από τις κύριες ασχολίες τους. Εξάγουν στην Μικρά Ασία, την Ελλάδα και την Κρήτη εργαλεία και μαχαίρια από οψιανό λίθο της Μήλου, πήλινα αγγεία και χάλκινα αντικείμενα, καθώς και μαρμάρινα ειδώλια»

(Γιολάντα Χατζή, *Η ιστορία και ο πολιτισμός των Κυκλάδων*, Πατάκης, Αθήνα, 2002, σ. 22)

ΚΕΙΜΕΝΟ 9

«...Το πρωί κατεβήκαμε στο λιμάνι. Οι ναυτικοί φόρτωναν τα καράβια με κάθε λογήςπραμάτειες: ξυλεία, ζωγραφισμένα αγγεία, γεωργικά προϊόντα και άλλα, για να τα ανταλλάξουν στην Ανατολή και στην Αίγυπτο με χαλκό και πολύτιμα μέταλλα. Τα μινωικά καράβια σταματούσαν και στην Κύπρο, όπου έπαιρναν χαλκό κι άφηναν κρητικά αγγεία. Τα καράβια ήταν μεγάλα, με ψηλή πλώρη. Είχαν πολλά πανιά και κουπιά. Οι Μινωίτες αγνάντευαν τη θάλασσα μ' εμπιστοσύνη. Ήξεραν τη δύναμη τους και δεν είχαν τίποτα να φοβηθούν. Η Κρήτη ήταν τότε μια μεγάλη δύναμη, που είχε σχέση μ' όλους τους πολιτισμούς της Ανατολής και της Αιγύπτου, και το Αιγαίο ήταν γεμάτο με δικούς της εμπορικούς σταθμούς.»

(Ειρήνη Νάκου, *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*, Κέδρος, Αθήνα 2004, σ. 42-43)

ΚΕΙΜΕΝΟ 10

«Η ζωή στη θάλασσα ήταν αρκετά δύσκολη, για να μη προσθέσουμε και τον αδιάκοπο φόβο μιας δόλιας πράξης, μιας επίθεσης. [...] Οι κωπηλάτες στην ανάγκη μεταβάλλονταν σε πολεμιστές. Τα σκάφη τους, ωστόσο, ήταν πολύ εύθραυστα για να μπορούν να δίνουν στ' ανοιχτά πραγματικές ναυμαχίες. [...] Επιβάτες και πλήρωμα έπρεπε στην Αρχαιότητα ν' αδειάζουν πότε- πότε το νερό από τη γάστρα, να κυνηγούν τα ζωύφια και τους αρουραίους, ν' αρκούνται σε παξιμάδια και ξηρούς καρπούς, να υποφέρουν από τη δίψα, όταν η διαδρομή ήταν πολυήμερη.»

(Π. Φωρ, *Η καθημερινή ζωή στη Μυκηναϊκή Εποχή*, Παπαδήμας, Αθήνα 1990, σ. 242-243)

ΚΕΙΜΕΝΟ 11

«Τι μετέφεραν, λοιπόν, ώστε να χρειάζονται να καταβάλλουν τόσους κόπους; Μετέφεραν από την Ελλάδα προς κάποια χώρα [...] υφάσματα, κρασί, λάδι κι αρωματικά [...] σ' αυτά πρέπει να προστεθούν μερικά όπλα και μερικά κοσμήματα, που ξαναβρίσκουμε στις ανασκαφές της Ιταλίας, της Μικράς Ασίας ή της Αιγύπτου. Από τις χώρες αυτές έφερναν στην Ελλάδα ό,τι έλειπαν περισσότερο από τους Μυκηναίους τεχνίτες: μεταλλεύματα, μπρούντζο, πολύτιμη ξυλεία, ελεφαντόδοντο, πολύτιμα μέταλλα, αρώματα της Ανατολής,

ίνες παπύρου. Περισσότερο, όμως, από όλα, μετέφεραν από τη μια περιοχή προς την άλλη, όπως και από τις ξένες χώρες στην Ελλάδα, άντρες, γυναίκες, ιδέες». (διασκευή)

(Π. Φωρ, *Η καθημερινή ζωή στη Μυκηναϊκή Εποχή*, Παπαδήμας, Αθήνα 1990, σελ. 243-244)

Εναλλακτικά:

Οι μαθητές χωρίζονται σε 3 ομάδες. Η κάθε ομάδα μελετά αντίστοιχα το κείμενο που περιγράφει την εργασία του Κυκλαδίτη, Μινωίτη και Μυκηναίου τεχνίτη: «Συναντηθήκατε σε μια φανταστική γιορτή και συζητάτε για το επάγγελμα του κάθε τεχνίτη, την ευκολία ή δυσκολία εξάσκησής του καθώς και το τι κερδίζει από την εργασία του».

Γράψτε πρώτα τα επιχειρήματά σας για κάθε περίπτωση ξεχωριστά και στη συνέχεια στην ολομέλεια της τάξης θα υποστηρίξετε η κάθε ομάδα τους Κυκλαδίτες, Μινωίτες και Μυκηναίους τεχνίτες που εκπροσωπείτε και θα ακολουθήσει συζήτηση. Η συζήτηση μπορεί να ξεκινήσει ως εξής:

Κυκλαδίτης τεχνίτης:

- Νομίζω ότι η δική μας τέχνη είναι πιο απαιτητική. Τα ειδώλια, τα μικρά αγαλματάκια που φτιάχνουμε από λευκό μάρμαρο είναι πολύ δύσκολο να τα φτιάξει ένας τεχνίτης κι επιπλέον θα πρέπει να ταξιδέψει σε άλλα νησιά όπως η Πάρος και η Νάξος για να βρει το κατάλληλο μάρμαρο.

Μινωίτης τεχνίτης:

- Δεν συμφωνώ, συνάδελφε. Αναγνωρίζω τις δυσκολίες που αναφέρεις αλλά η δική μας τέχνη είναι πιο εξελιγμένη, δηλαδή φτιάχνουμε εξαιρετικά πηλίνα αγγεία με όμορφες παραστάσεις και χρώματα αλλά και τοιχογραφίες με όμορφες σκηνές από τη φύση και τη ζωή των ανθρώπων.

Μυκηναίος τεχνίτης:

- Μα τι λέτε αγαπητοί μου συνάδελφοι, γνωρίζετε την τέχνη τη δική μας; Έχετε δει τις δικές μας τοιχογραφίες; Τα δικά μας αγγεία είναι φτιαγμένα ακόμη κι από κρύσταλλο. Αλλά και τα αγαλματάκια μας από πηλό και ελεφαντόδοντο.

Πηγές Διερεύνησης

Κείμενο 12: Κυκλαδίτες τεχνίτες

Ταξίδι στην εποχή του Κυκλαδικού Πολιτισμού

«... Πιο κει αραδιασμένα ένα σωρό πράγματα, πήλινα αγγεία, λεκάνες, μπουκάλες και κουτιά, έτοιμα να φορτωθούν. Όλα αυτά τα πήλινα σκεύη ήταν στολισμένα με χαραγμένα ή ζωγραφισμένα σχέδια με γραμμές ίσιες, στρογγυλές κι ακόμα με γραμμές που θύμιζαν ψαροκόκαλο.

Απ' όλα αυτά τα παιδιά προτιμούσαν τα πήλινα ζωάκια που έφτιαχναν κάποιες φορές οι αγγειοπλάστες. Εντύπωση τους

έκαναν και κάτι άλλα. Έμοιαζαν με μικρά πήλινα τηγάνια. Ήταν διακοσμημένα με του κόσμου τα σχέδια και συχνά στο κέντρο τους ήταν χαραγμένο ένα καράβι.

...Λίγο πιο πέρα τα παιδιά έβλεπαν μαρμάρινα και πέτρινα γουδιά, κύπελλα, κουτιά και παλέτες με χωρίσματα για κάθε χρώμα.

Έβλεπαν ακόμα κάτι μικρά μαρμάρινα αγάλματα. Παρίσταναν γυναίκες με τα πόδια ίσια, ενωμένα, τα χέρια κάτω από το στήθος και το κεφάλι ανασηκωμένο, σαν να κοιτούσαν μακριά προς τον ορίζοντα ή τον ουρανό. Ήταν η μορφή του ανθρώπου που είχε σηκώσει το βλέμμα του από το γόνιμο χώμα του τόπου του και κοιτούσε πέρα. Τα παιδιά όμως θαύμαζαν περισσότερο τα αγάλματα που παρίσταναν μουσικούς, κάποιον που έπαιζε διπλό αυλό ή κάποιον καθιστό σε καρέκλα που έπαιζε κάτι σαν άρπα. Τότε αρχινούσαν το τραγούδι. Θυμούνταν τις γιορτές που κάναμε παίζοντας μουσική, τραγουδώντας και χορεύοντας.»

(Ειρήνη Νάκου, *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*. Αθήνα: Κέδρος, Αθήνα, 2004, σ. 32-34)

Κείμενο 13: Μινωίτες τεχνίτες

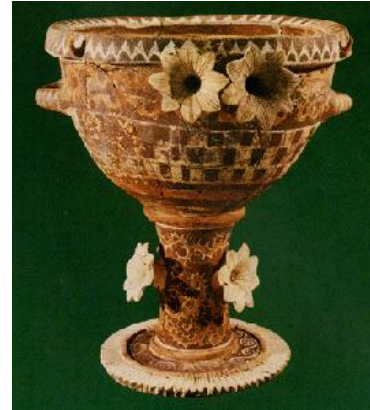
«...Ένα από τα χαρακτηριστικά του καμαραϊκού ρυθμού είναι τα εντυπωσιακά λεπτά τοιχώματα πολλών αγγείων... Τα σχήματα πάνω στα αγγεία παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία κι έτσι έχουμε αγγεία σε σχήμα ζώου ή ανθρώπου, θρησκευτικά αγγεία (ρυτά) σε σχήμα κώνου ή αυγού και άλλα σε μορφή κεφαλής ταύρου ή γυναίκας που κρατά τους μαστούς.

Πιο χαρακτηριστική για τον καμαραϊκό ρυθμό είναι η μεγάλη ποικιλία των θεμάτων της διακόσμησης. Τα χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι κυρίως το κόκκινο, το μαύρο και το πορτοκαλί πάνω σε λευκό φόντο.

Ορισμένα από τα αγγεία έχουν διακόσμηση ανάγλυφη και άλλα ολόκληρους κάλυκες λουλουδιών στα χείλη τους. Τα θέματα αντλούνται κυρίως από

το φυτικό κόσμο, σπανιότερα παρουσιάζονται ψάρια και κάποιες μορφές ζώων ή ανθρώπων». (Διασκευή).

(Πηγή: http://www.ics.forth.gr/isl/yppo_site/fokas/istorika_stoixeia/mesominwikh.html)

Κείμενο 14: Μυκηναίοι τεχνίτες

Οι αποθήκες και τα εργαστήρια του ανακτόρου (των Μυκηνών)

«Το πρώτο κτήριο που συναντάς ήταν το «εργαστήριο των καλλιτεχνών», ο χώρος όπου πολλοί εργάτες και τεχνίτες δούλευαν για να κατασκευάσουν πολύτιμα αντικείμενα που χρησιμοποιούσε ο άνακτας (βασιλιάς)...

Εκεί (στα δωμάτια του) βρέθηκαν υπολείμματα από

πολύτιμα υλικά που χρησιμοποιούσαν: φύλλα χρυσού, κομμάτια από πολύτιμες πέτρες, πολλά κομμάτια από ελεφαντοστό ... Με αυτά κατασκεύαζαν πολύτιμα κοσμήματα που φορούσε η βασίλισσα, τα χρυσά σκήπτρα του βασιλιά, τα χάλκινα σπαθιά, τα όμορφα μικρά αγαλματίδια από

ελεφαντόδοντο, οι χρωματιστοί βωμοί για τα ιερά»

(Κατερίνα Χαμηλάκη (2004), *Μυκήνες*, Ερευνητές – Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα, σ. 42)

3^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ: Εμβάθυνση/ ανατροφοδότηση

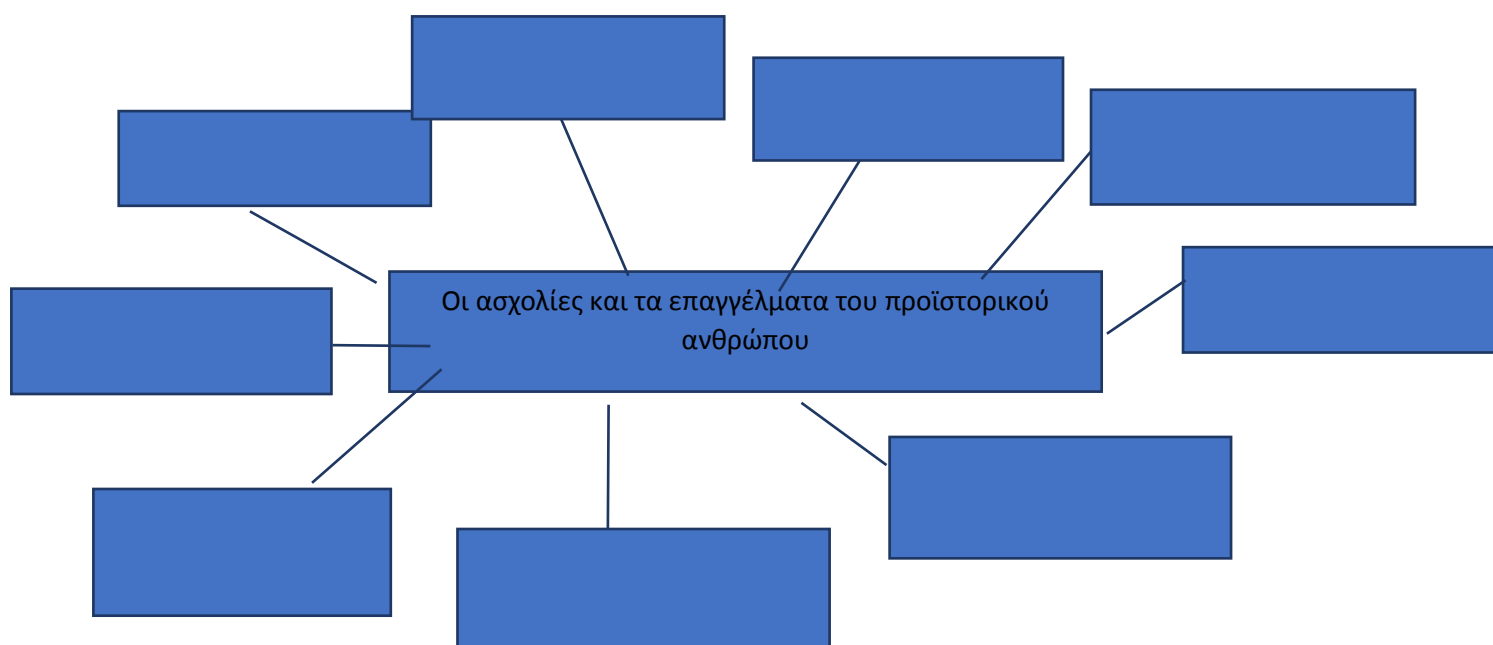
Η τρίτη διδακτική ώρα λειτουργεί ως ανατροφοδότηση και οι μαθητές και οι μαθήτριες θα ανασυνθέσουν τις γνώσεις σχετικά με τις διαφορετικές δομές και πρακτικές της προϊστορικής οικονομίας και θα ερμηνεύσουν τη σημασία τους για τις κοινωνίες στο προϊστορικό Αιγαίο και για το παρόν μέσα από δραστηριότητες που αξιοποιούν βασικές ιστορικές διαδικασίες και έννοιες (μελέτη ιστορικών πηγών, παραγωγή αφηγηματικού λόγου, ενσυναίσθηση, αιτιότητα)

1^η δραστηριότητα

Κατασκευάζουμε ομαδικά έναν εννοιολογικό χάρτη με θέμα: «Οι ασχολίες και τα επαγγέλματα του προϊστορικού ανθρώπου». Κάνουμε συγκρίσεις με το παρόν και απαντούμε στα ερωτήματα:

- Τι έχει μείνει ίδιο και τι έχει αλλάξει;
- Για ποιους λόγους άλλαξε ή έμεινε ίδιο;
- Τι συμπεράσματα βγάζω;

(Για αυτή τη δραστηριότητα προτείνουμε ένα διαφοροποιημένο τρόπο εργασίας για τρεις ομάδες μαθητών: η πρώτη ομάδα θα συμπληρώσει τον πίνακα στο φύλλο εργασίας, η δεύτερη θα τον κατασκευάσει με χαρτόνια και χρωματιστά κορδόνια και θα τον αναρτήσει στο ταμπλό της τάξης και η τρίτη ομάδα θα εργαστεί στον ηλεκτρονικό υπολογιστή (πρόγραμμα mind42). Στη συνέχεια οι μαθητές καλούνται να κάνουν μία σύγκριση με το παρόν και τις αντίστοιχες ασχολίες των ανθρώπων, απαντώντας σε ερωτήματα σχετικά με το τι έχει μείνει ίδιο και τι έχει αλλάξει, για ποιους λόγους συνέβη και τι συμπεράσματα εξάγουν.)

Σύγκριση με τις ασχολίες του ανθρώπου της σημερινής εποχής
Τι έχει μείνει ίδιο και τι έχει αλλάξει; Για ποιους λόγους άραγε; Τι συμπεραίνω;
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

- Εάν χρειαστείτε βοήθεια για τη δημιουργία του εννοιολογικού πίνακα συμβουλευτείτε το κείμενο που ακολουθεί:

Κείμενο 15

«Όταν οι άνθρωποι άρχισαν να εξημερώνουν ζώα και να καλλιεργούν τη γη, απέκτησαν μόνιμη κατοικία και οργάνωσαν τους οικισμούς. Στον ελλαδικό χώρο αυτό συνέβηκε γύρω στο 7000 μέχρι το 3000 π.Χ., στη νεολιθική εποχή. Η δημιουργία οικισμών βοήθησε στην ανάπτυξη της τεχνολογίας:

- οι άνθρωποι έγνεσαν το μαλλί των προβάτων και των κατσικιών, κατασκεύασαν αργαλειούς και ύφαναν πανί...
- άλεσαν τα δημητριακά σε πέτρινους χειρόμυλους, ζύμωσαν ψωμί και το έψησαν σε φούρνο...
- έπλασαν αγγεία σε πολλά μεγέθη και σχήματα και, όταν αργότερα ανακάλυψαν τον κεραμικό τροχό, πολλαπλασίασαν την παραγωγή...
- έπλεξαν καλάθια με χόρτο για να αποθηκεύουν τη σοδειά...
- κατασκεύασαν μικρά πλεούμενα...
- τα εργαλεία εξελίχθηκαν, νέα υλικά δοκιμάστηκαν...
- η ανακάλυψη του τροχού διευκόλυνε τα ταξίδια και τις μεταφορές....».

(Ντεκάστρο Μαρίζα, *Τι και πώς στην Προϊστορία. Οδηγός για παιδιά*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2013, σ. 54 – 57)

Εναλλακτικά:

2^η δραστηριότητα

«Είμαστε δημοσιογράφοι και γράφουμε ένα άρθρο για τη σχολική εφημερίδα με τίτλο «Νεολιθική εποχή! Ο άνθρωπος εγκαθίσταται μόνιμα σε έναν τόπο! Γίνεται γεωργός και κτηνοτρόφος!» (Πριν συντάξουμε το άρθρο μας κάνουμε μία μικρή βιβλιογραφική έρευνα και αντλούμε πληροφορίες από τα κείμενα που ακολουθούν):

Κείμενο 16

«Εύφορη ημισέληνος» ονομάζεται η περιοχή στην οποία βρέχει τόσο κατά τη διάρκεια ενός χρόνου ώστε να μπορούν να καλλιεργηθούν δημητριακά χωρίς να είναι απαραίτητη η ύπαρξη αρδευτικών έργων. Στη Μεσοποταμία οι κλιματολογικές συνθήκες ευνόησαν την ανάπτυξη των δημητριακών και μπορούμε να ισχυριστούμε ότι προκάλεσαν κατά κάποιο τρόπο μία «νεολιθική επανάσταση».

«Τα κύρια φυτά, το σιτάρι (μονόκοκκο ή δίκοκκο) και το κριθάρι (κατά δεύτερο λόγο και τα όσπρια) ευδοκιμούν σε τόπους μέσου υψόμετρου. Το ίδιο και τα σπουδαιότερα ζώα, τα κατσίκια και τα πρόβατα και αργότερα τα βόδια και οι χοίροι. Σε άγρια κατάσταση στην Ανατολή εμφανίστηκαν βασικά φυτά και ζώα που καλλιέργησε ή εξημέρωσε ο άνθρωπος της νεολιθικής εποχής». (διασκευή)

(Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος Α', Προϊστορία και Πρωτοϊστορία, 1970, σ. 51)

«Στους νεολιθικούς οικισμούς της Θεσσαλίας βρέθηκαν απανθρακωμένα (καμμένα) δημητριακά και όσπρια. Στην Άργισσα βεβαιώθηκε η παρουσία σκύλου και στο Σέσκλο έχουμε αρκετά οστά ψαριών, πράγμα που μαρτυρεί ότι η αλιεία δεν ήταν άγνωστη». (διασκευή)

(Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος Α', Προϊστορία και Πρωτοϊστορία, 1970, σ. 53)

Κείμενο 17

«Στην περιοχή της Παλαιστίνης βρέθηκαν θεριστικά μαχαίρια, ίσια δρεπάνια, γουδοχέρια και γουδιά, υποθέτουμε ότι ένα άγριο ή καλλιεργημένο δημητριακό μπορεί να θεριζόταν και να μετατρέποταν σε αλεύρι».

(Clark, Graham – Piggot, Stewart, Προϊστορικές κοινωνίες, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1980, σ. 200)

Κείμενο 18

«Η κτηνοτροφία στην Νεολιθική Εποχή βασίστηκε σε πέντε εξημερωμένα είδη: τα πρόβατα - που είναι και τα πιο συχνά στην αρχή της περιόδου - , τις αίγες (κατσίκες), τα βοειδή (αγελάδες, βόδια) και τους σκύλους»

(Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα, Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 1996, σ. 98)

Σχολική εφημερίδα

«Νεολιθική εποχή! Ο άνθρωπος εγκαθίσταται μόνιμα σε έναν τόπο! Γίνεται γεωργός και κτηνοτρόφος!»

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Εναλλακτικά

3^η δραστηριότητα

Βιωματική δράση με θέμα: Οι δυσκολίες στην καθημερινότητα του προϊστορικού ανθρώπου.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες μελετούν τα **κείμενα 20-22** και αναστοχάζονται τα ιστορικά συμπεράσματα στα οποία κατέληξαν μέσα από την επεξεργασία του εκπαιδευτικού υλικού την πρώτη διδακτική ώρα. Πρωταγωνίστρια του δρώμενου ορίζεται ένα από τα μέλη της ομάδας. Το πρόσωπο αυτό στοχάζεται δυνατά σχετικά με τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι προϊστορικοί άνθρωποι. Προβληματίζεται και θέτει το ερώτημα: «Ποιες αγωνίες και ποια συναισθήματα είχαν άραγε στην καθημερινή τους ζωή οι τροφосуλλέκτες και κυνηγοί, οι γεωργοί και κτηνοτρόφοι;»

Τα μέλη της ομάδας χωρίζονται σε δύο υποομάδες και τοποθετούνται αντικριστά σε δύο σειρές σχηματίζοντας έναν διάδρομο ανάμεσά τους. Κάθε μέλος και των δύο υποομάδων ανακοινώνει τις σκέψεις του σχετικά με τους προβληματισμούς που διατυπώθηκαν. Η πρωταγωνίστρια διασχίζει σιγά σιγά τον διάδρομο, ακούει τις τοποθετήσεις των συμμαθητών/τριών της και προσπαθεί να διαμορφώσει τη δική της άποψη. Στο τέλος, στέκεται στην άκρη του διαδρόμου και κάνει μία κατασταλαγμένη ανακοίνωση παρουσιάζοντας με επιχειρήματα τις δυσκολίες που είχε η καθημερινότητα του προϊστορικού ανθρώπου.

Κείμενο 20

Οι κίνδυνοι της ζωής στην Παλαιολιθική εποχή

«Το να πηγαίνει κανείς για κυνήγι ήταν πραγματικά πολύ επικίνδυνο πράγμα. Οι κυνηγοί συχνά σκοτώνονταν από τα άγρια θηρία. Καμιά φορά δεν έβρισκαν αρκετά ζώα κι τότε πεινούσαν. Τότε έπρεπε να εγκαταλείψουν τη σπηλιά και να ψάξουν για ζώα σε άλλη περιοχή».

(Rius, M. και Verges, G.&O., *Προϊστορία και Αίγυπτος*, Κέδρος, Αθήνα, 1994)

Κείμενο 21

«Με τον καιρό, οι προϊστορικοί άνθρωποι έμαθαν πώς να εξημερώνουν τα ζώα. Όπως τα αρνιά και τα κατσίκια, που τα ήθελαν για το γάλα, το μαλλί, το κρέας και το δέρμα τους. Έμαθαν επίσης να καλλιεργούν σιτηρά για Έτσι δεν χρειάζονταν να μετακινούνται από τόπο σε τόπο για να βρουν την τροφή τους. Τότε εμφανίστηκαν και τα πρώτα χωριά. Οι άνθρωποι άρχισαν να χτίζουν καλύβες από λάσπη, κορμούς και φύλλα. Μέσα στις καλύβες κοιμόνταν και φύλαγα όλα τα πράγματά τους.

(Rius, M. και Verges, G.&O., *Προϊστορία και Αίγυπτος*, Κέδρος, Αθήνα, 1994)

Κείμενο 22

Η παρεξηγημένη Παλαιολιθική Εποχή

«Σήμερα γνωρίζουμε ότι οι παλαιολιθικοί άνθρωποι δεν κατοικούσαν αποκλειστικά σε σπήλαια αλλά πολύ συχνά κατασκεύαζαν σκηνές και έστηναν υπαίθριους καταυλισμούς. Ζούσαν οργανωμένοι σε ομάδες και δεν περιφέρονταν άσκοπα. Οι μετακινήσεις τους ήταν «μελετημένες» με σκοπό την καλύτερη εκμετάλλευση της φύσης. ... Παραδόξως, ενώ στην

Παλαιολιθική Εποχή αρκούσαν 3 - 4 ώρες εργασίας την ημέρα για να ικανοποιήσει ο άνθρωπος τις όχι και πολύ μεγάλες βιοτικές του ανάγκες, στη νεολιθική εποχή ο άνθρωπος είναι «καταδικασμένος» να δουλεύει τουλάχιστον διπλάσιο χρόνο. Ενώ η νεολιθική ήταν το αποτέλεσμα των προσπαθειών του για μια καλύτερη και πιο άνετη ζωή, γίνεται πλέον δούλος των επιτευγμάτων του και πρέπει να ιδρώσει πολύ για να βγάλει το ψωμί του».

(διασκευή)

(<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=97652>)

Για τον εκπαιδευτικό: αρχαιολογικά δεδομένα για τα τεχνουργήματα του εκπαιδευτικού φακέλου (2^η διδακτική ώρα – 1^η δραστηριότητα):

- Κυκλαδικό ειδώλιο γυναικείας μορφής από παριανό μάρμαρο. Ανήκει στον τύπο των ειδωλίων με διπλωμένα χέρια κάτω από το στήθος. Έχει ύψος 1,52 μ. και είναι ένα από τα μεγαλύτερα σε μέγεθος ειδώλια που σώζεται ολόκληρο. Οι χρήσεις των κυκλαδικών ειδωλίων δεν είναι σαφείς και οι ερμηνείες πολλές. Βρέθηκαν κυρίως σε τάφους και νεκροταφεία και ενδεχομένως να είχαν θρησκευτικές, τελετουργικές ή συμβολικές χρήσεις. Χρονολόγηση: 2800-2300 π.Χ..

- Χρυσό κόσμημα (κρεμαστό) ή περίαπτο (φυλακτό) με μέλισσες. Δύο μέλισσες ή σφήκες αποθέτουν μέλι στην κερήθρα. Από τα φτερά τους κρέμονται δίσκοι και στο ενωμένο τους κεφάλι στερεώνεται μια σφαίρα. Για την απόδοση λεπτομερειών αξιοποιείται η τεχνική της κοκκίδωσης. Βρέθηκε στο Νεκροταφείο του Χρυσόλακκου, στα Μάλια. Χρονολόγηση: περίπου 1.700 π.Χ.

- Πήλινο καδόσχημο αγγείο καμαραϊκού ρυθμού από το ανάκτορο της Κνωσού. Το σχήμα του παραπέμπει σε αγγεία καθημερινής χρήσης με προχοή και δύο λαβές. Χαρακτηρίζεται από πολυχρωμία και έντονη διακοσμητικότητα η οποία ενδεχομένως μιμείται υφαντικά μοτίβα. Κανένα μέρος του αγγείου δεν μένει ακόσμητο. Χρονολόγηση: 1.800-1.700 π.Χ.

- Χρυσό κύπελλο, εύρημα από τον θολωτό τάφο του Βαφειού (Λακωνία). Απεικονίζει την σύλληψη ενός ταύρου που βρίσκεται στη εξοχή. Η τεχνική κατασκευής του περιλαμβάνει ένα λεπτό έκκρουστο φύλλο χρυσού στερεωμένο σε ένα εσωτερικό παχύτερο το οποίο διπλώνει με το εξωτερικό στο χέιλος. Χρονολόγηση: περίπου 1.500 π.Χ.

- Τρία χάλκινα εγχειρίδια με εμπίεστη διακόσμηση με χρυσό και νιέλο (ή νιέλλο, ή νιέλο: κράμα από ασήμι, μόλυβδο, χαλκό, θείο και βόρακα που όταν ψήνεται σκληραίνει και αποκτά μαύρο χρώμα). Στην άκρη των εγχειριδίων υπάρχουν χρυσά καρφιά για την

προσαρμογή της λαβής. Βρέθηκαν σε 2 από τους τάφους του Ταφικού Κύκλου Α' στις Μυκήνες. Χρονολόγηση: 16^{ος} – 15^{ος} αιώνας π.Χ.

Βιβλιογραφία και Εκπαιδευτικό Υλικό

- Βαλαβάνης, Π. (2017), *Ο λόφος με τα κρυμμένα μυστικά. Το χρονικό μιας φανταστικής ανασκαφής*, Αθήνα: Εκδόσεις Πορφύρα.
- Γιαλουράκη, Σ. (1996), *Τα κυκλαδικά ειδώλια ζωντανεύουν*, Αθήνα: Νέοι Ακρίτες.
- Γιαλουράκη, Σ. (2004), *Η μινωική Κρήτη μας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Η ιστορία των ανθρώπων* (2003), βιβλίο πρώτο, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής
- Σακελλαράκης, Γ., Ντούμας, Χ., Σαπουνά – Σακελλαράκη, Ε., Ιακωβίδης, Σ. (1994), *Η αυγή της Ελληνικής τέχνης*. Σειρά: Η ελληνική τέχνη. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Ιστορία του ελληνικού έθνους (1970) τόμος Α', *Προϊστορία και Πρωτοϊστορία*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Νάκου, Ει. (2004), *Ταξίδια στην Προϊστορική Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος
- Νουζιέ, Λ. – Ρ. (2010), *Τα προϊστορικά χρόνια*. Σειρά: Η ιδιωτική ζωή των ανθρώπων. Κέδρος, Αθήνα.
- Ντεκάστρο, Μ. (2013), *Τι και πώς στην Προϊστορία. Οδηγός για παιδιά*, Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.
- Παιδική εγκυκλοπαίδεια LAROUSSE (2006), *Η Προϊστορία. Οι πρώτοι άνθρωποι. Η ανακάλυψη της γεωργίας. Η δύναμη της φωτιάς*, Αθήνα: Εκδόσεις Μοντέρνοι Καιροί.
- Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, Αικ. (2007), *Εισαγωγή στους πολιτισμούς της προϊστορίας*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Παπαθανασόπουλος, Γ.Ν. επιμ. (1996), *Ο νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ίδρυμα Ν.Η. Γουλανδρή, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.
- Φωρ, Π., (1990) *Η καθημερινή ζωή στη Μυκηναϊκή Εποχή*, Αθήνα: Παπαδήμας
- Χαμηλάκη, Κ. (2004), *Μυκήνες*, Αθήνα: Ερευνητές – Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.
- Χατζή, Γ. (2002), *Ιστορία και πολιτισμός των Κυκλάδων*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης,
- *
- Clark, G. - Piggot, St. (1980) *Προϊστορικές κοινωνίες*, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα
- Dickinson, O. T. P. K. (2003), *Αιγαίο. Εποχή του Χαλκού* (μτφρ. Θ. Ξένος), Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Hood, S. (1987), *Η τέχνη στην προϊστορική Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσας.
- Rius, M. και Verges, G.& O. (1994), *Προϊστορία και Αίγυπτος*, Αθήνα: Κέδρος.
- Treuil, R., Darcque, P., Jean - Claude Poursat, J.-Cl. (1996), *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου : Κατά τη νεολιθική και την εποχή του χαλκού* (μτφρ. Ό. Πολυχρονοπούλου, Ά. Φίλιππα - Touchais), Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Ιστοσελίδες

<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=97652>

http://www.ics.forth.gr/isl/yppo_site/fokas/istorika_stoixeia/mesominwikh.html

Θέμα: Συμπληρωματικές οδηγίες για τη διαχείριση της ύλης της Ιστορίας της ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού σχολείου

Οι οδηγίες για τη ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού σχολείου για το σχολικό έτος 2019-20 διαρθρώνονται ανά **Ενότητα** και **Κεφάλαια** σύμφωνα με το σχολικό εγχειρίδιο: «**Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου**» των κ.κ. Κολιόπουλου, Μηχαηλίδη, Καλλιανιώτη και Μηνάογλου στηριζόμενες στο «**Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Ιστορίας στις Γ΄, Δ΄, Ε΄ και ΣΤ΄ τάξεις του Δημοτικού Σχολείου**» (Υ.Α. αριθμ. 195694/Δ1/2018-ΦΕΚ 5222/Β/21-11-2018).

Για την αποτελεσματικότερη διδασκαλία του μαθήματος προτείνεται:

- **Εμπλουτισμός της διδασκαλίας με ενδεικτικές δραστηριότητες από το Πρόγραμμα Σπουδών (ΦΕΚ 5222/Β/21-11-2018)**

Με την αξιοποίηση ενδεικτικών δραστηριοτήτων από το Πρόγραμμα Σπουδών μπορεί να αναδειχθεί η φιλοσοφία του μαθήματος και να δοθεί η δυνατότητα στους/στις εκπαιδευτικούς για αυτενέργεια και εμβάθυνση στις σχετικές θεματικές.

- **Χρόνος διαχείρισης της ύλης ανά Ενότητα και Κεφάλαιο**

Ο προτεινόμενος χρόνος για τη διαχείριση της ύλης είναι ενδεικτικός. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να διαμοιράσουν και να διαχειριστούν τον χρόνο για τη διδασκαλία του μαθήματος ανάλογα με τη σύνθεση της τάξης/ σχολείου/ ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, τα ενδιαφέροντα των μαθητών/μαθητριών και τη μαθησιακή τους ετοιμότητα.

- **Ενίσχυση της βιωματικής/διερευνητικής προσέγγισης - Εμπλουτισμός της ύλης με θεματικούς φακέλους**

Προτείνεται ο εμπλουτισμός της ύλης του μαθήματος με θεματικούς φακέλους για την ενίσχυση της βιωματικής/διερευνητικής προσέγγισης. Ειδικότερα προτείνεται η υλοποίηση ενός Σχεδίου Εργασίας με θέμα: «*Τα παιδιά στη δουλειά και στο σχολείο. Η παιδική εργασία στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τα παιδιά στην αγροτική οικονομία, στη βιομηχανία (σιδηροδρομικοί σταθμοί, ανθρακωρυχεία, κλωστοϋφαντουργία) και στις υπηρεσίες. Η μαθητική ζωή.*».

Για τον σκοπό αυτό στις παρούσες οδηγίες επισυνάπτεται ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ με τον θεματικό φάκελο με θέμα: «*Τα παιδιά στη δουλειά και στο σχολείο. Η παιδική εργασία στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τα παιδιά στην αγροτική οικονομία, στη βιομηχανία (σιδηροδρομικοί σταθμοί, ανθρακωρυχεία, κλωστοϋφαντουργία) και στις υπηρεσίες. Η μαθητική ζωή.*». Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιήσουν τον θεματικό Φάκελο προκειμένου να υποστηρίξουν την επίτευξη των διδακτικών στόχων της οικείας ενότητας.

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί κατά την κρίση τους, θα μπορούσαν να εκπονήσουν θεματικούς Φακέλους σε άλλα θέματα τα οποία περιλαμβάνονται στο Πρόγραμμα Σπουδών όπως: «*Από νοικοκυραίοι ... πρόσφυγες*», «*Στα χαρακώματα και στα μετόπισθεν: Άνθρωποι και πόλεμος στον 20ο αιώνα*», «*«Φεύγω με πίκρα στα ξένα»: Μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*» κ.ά.

Ακολουθούν αναλυτικές οδηγίες για τη διαχείριση της ύλης ανά ενότητα και κεφάλαια του σχολικού εγχειρίδιου:

Στ' Τάξη	
Περιεχόμενα	Οδηγός Εκπαιδευτικού
Ενότητα Α: Οι εξελίξεις στην Ευρώπη κατά τους Νεότερους Χρόνους (μέσα 15ου αιώνα - αρχές 19ου αιώνα) (4 ώρες)	Η ενότητα Α προτείνεται να διδαχθεί σε 3 διδακτικές ώρες. Για την επεξεργασία της εν λόγω ενότητας μπορεί να γίνει αναζήτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού στο Φωτόδεντρο http://photodentro.edu.gr/ ενώ για τη δημιουργία ιστοριογραμμής μπορεί να γίνει χρήση του λογισμικού timeline. Επίσης ενδείκνυται η παρουσίαση έργων τέχνης με θέμα τη Γαλλική Επανάσταση και ο σχολιασμός τους καθώς και η αξιοποίηση της ιστοσελίδας http://www.he.duth.gr/sharedhistories/index.php/contents/human-rights-in-the-history-of-art/the-development-of-education-in-europe-a-brief-introduction Ειδικότερα για κάθε κεφάλαιο προτείνεται: <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Από τα παραθέματα, προτείνεται να δοθεί έμφαση στα εξής: από τις «Πηγές αφηγούνται» στη 2η, στην «Ματιά στο παρελθόν» και στις εικόνες. Στόχος είναι οι μαθητές/τριες να αντιληφθούν τα βασικά χαρακτηριστικά της περιόδου της Αναγέννησης, και την κεντρική επιδίωξη των Διαμαρτυρόμενων. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη επεξεργασία των εργασιών 3 και 7. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στον Διαφωτισμό. Από τα παραθέματα, προτείνεται να γίνει επεξεργασία στην τάξη «οι πηγές αφηγούνται» 1 και οι εικόνες 3, 4, 5, 6 και 7. Από τα ερωτήματα, προτείνεται το πρώτο. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνουν στην τάξη οι εργασίες 5 και 6. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: - Προσπάθεια σύνταξης ενός περιεκτικού ορισμού της έννοιας «Διαφωτισμός».
1. Κεφ. 1ο: Η Αναγέννηση και η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση (1 ώρα)	
2. Κεφ. 2ο: Από τις Γεωγραφικές Ανακαλύψεις στο Διαφωτισμό (1 ώρα)	

3. Κεφ. 3ο: Η Αμερικανική και η Γαλλική Επανάσταση (2 ώρες)	-Επεξεργασία γραπτών πηγών (αποσπασμάτων σε μετάφραση) που εκφράζουν βασικές θέσεις και αξίες των εκπροσώπων του Διαφωτισμού κατά τομέα: στη φιλοσοφία (Καντ), την πολιτική, την οικονομία, τη θρησκεία, την εκπαίδευση. Δημιουργία πίνακα με τα παραπάνω στοιχεία, π.χ., Ντιντερό -φιλοσοφία -διάδοση γνώσης - Εγκυκλοπαίδεια. Συζήτηση για την επικαιρότητα των αξιών του Διαφωτισμού, βασισμένη στα ερωτήματα ποιες από αυτές επιβιώνουν σήμερα, καθώς και εάν και με ποιους τρόπους επηρεάζουν τη σύγχρονη ζωή. -Δημιουργία συλλογής εικόνων με τις σημαντικότερες επιστημονικές ανακαλύψεις του 18ου αιώνα. Οι μαθητές/τριες συντάσσουν συνοδευτικές λεζάντες με τις οποίες αιτιολογούν γιατί είναι σημαντικές και γιατί συνδέονται με το πνεύμα του Διαφωτισμού. Στο 3^ο κεφάλαιο προτείνεται να γίνει συνοπτική επεξεργασία της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης με έμφαση στα βασικά αιτήματα και στις βασικές αρχές της Γαλλικής Επανάστασης, αξιοποιώντας και τα παραθέματα, καθώς και το πώς επηρεάστηκε η ίδια από τον Διαφωτισμό. Στόχος επίσης αποτελεί οι μαθητές/τριες να κατανοήσουν ότι ο όρος «επανάσταση» δηλώνει μια σημαντική αλλαγή και αποκτά διαφορετικά νοήματα ανάλογα με την περίπτωση (Γαλλική Επανάσταση, Αμερικανική Επανάσταση, Ελληνική Επανάσταση, Βιομηχανική Επανάσταση, Αντεπανάσταση). <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνουν στην τάξη οι εργασίες 4, 8 και 9. Η εργασία 12 μπορεί να δοθεί ως προαιρετική κατ' οίκον εργασία για το σπίτι από τους μαθητές. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Σύντομη συζήτηση με τους μαθητές και τις μαθήτριες για το τι περιμένουν να μάθουν έχοντας διαβάσει τον τίτλο του κεφαλαίου. Καταιγισμός ιδεών για να αναδυθούν οι προϋπάρχουσες
---	---

	γνώσεις τους σχετικά με τις «επαναστάσεις». -Συζήτηση για τη σημαντικότητα που δηλώνει ο όρος «επανάσταση» και διερεύνηση του νοήματος του ίδιου όρου σε συνάρτηση με ποικίλους τομείς (πολιτικό, κοινωνικό, δημογραφικό, οικονομικό, πνευματικό-επιστημονικό, τεχνολογικό) του ιστορικού γίνεσθαι. -Αξιοποίηση χάρτη με τις κύριες επαναστάσεις και αντεπανάστασεις της περιόδου (Διαφωτισμός, Αμερικανική, Γαλλική και Βιομηχανική Επανάσταση, Παλινόρθωση), ώστε να καταδειχθεί η χρονική και γεωγραφική (διεθνής) εμβέλεια των επαναστατικών εξελίξεων. Συμπληρωματικά, έμφαση στη διάσταση του χρόνου είναι δυνατό να δοθεί με την κατασκευή μιας χρονογραμμής επαναστάσεων. -Κατασκευή διαγράμματος σε μορφή πυραμίδας για την αποτύπωση, σε αδρές γραμμές, των κοινωνικών στρωμάτων στην Ευρώπη της εποχής και προσδιορισμός εκείνων που υποστήριξαν τον Διαφωτισμό. Οι μαθητές μπορούν να αξιοποιήσουν ως πηγή γελοιογραφίες της εποχής που απεικονίζουν την ταξική ιεραρχία πριν από τη Γαλλική Επανάσταση. Συζήτηση για την κοινωνική προέλευση και θέση των εκπροσώπων του Διαφωτισμού. -Επεξεργασία γραπτών πηγών (αποσπασμάτων σε μετάφραση) που εκφράζουν σαφείς επιρροές του Διαφωτισμού είτε σε επαναστατικά κείμενα της εποχής είτε σε μεταγενέστερα, π.χ., στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ (1776), στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (1792), σε κείμενα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού κ.ο.κ. Εντοπισμός κοινών (φιλελεύθερων) ιδεών και αξιών. -Κατασκευή διαγράμματος που αποτυπώνει την κοινωνική διαστρωμάτωση στη Γαλλία του 1789, με στόχο τη διερεύνηση της κοινωνικής αντιπαλότητας. -Συγκριτική εξέταση γραπτών πηγών (αποσπασμάτων σε μετάφραση) που αφορούν σε θέσεις των Διαφωτιστών και στις διακηρύξεις της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης, προκειμένου να εντοπιστούν ομοιότητες και διαφορές, ενδεχομένως και με τη χρήση ειδικού διαγράμ-
--	---

	ματος επικαλυπτόμενων κύκλων (τύπου Venn). -Ανάγνωση σε μετάφραση της <i>Διακήρυξης των δικαιωμάτων της γυναίκας και της πολίτισσας</i> (1791, Ολυμπία ντε Γκουζ). Οι μαθητές/τριες συζητούν και αιτιολογούν γιατί το κείμενο θεωρείται πρωτοποριακό για την εποχή του. Η δραστηριότητα μπορεί να επεκταθεί σε σχέδιο εργασίας με την αξιοποίηση επιπλέον πηγών, π.χ. σκίτσων της εποχής, και θέμα τη διεκδίκηση δικαιωμάτων από τις γυναίκες κατά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης. -Οι μαθητές/τριες βρίσκουν στο διαδίκτυο τη Μασσαλιώτιδα, τον εθνικό ύμνο της Γαλλίας. Τον ακούν, διαβάζουν σε μετάφραση τους στίχους του και εντοπίζουν σε αυτούς λέξεις που παραπέμπουν στη Γαλλική Επανάσταση και στις κομβικές ιδέες-αξίες της. Στη συνέχεια δοκιμάζουν, με τη Μασσαλιώτιδα ως ακροστιχίδα, να συνθέσουν ένα ποίημα με ό, τι τους ενέπνευσε από τη Γαλλική επανάσταση. [Βιομηχανική Επανάσταση] Επιπλέον, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνεται η ανάγνωση της πηγής του βιβλίου «Ματιά στο παρελθόν» (σελίδα 156) και ενδεικτικά η αξιοποίηση των παρακάτω προτεινόμενων δραστηριοτήτων: - Επεξεργασία ενός περιεκτικού ορισμού της Βιομηχανικής Επανάστασης. -Αξιοποίηση χρονοχάρτη για να φανεί πότε ξεκίνησε, από πού και σε ποιες χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής διαδόθηκε η Βιομηχανική Επανάσταση. -Σύνταξη και σχολιασμός δίστηλου πίνακα αναφορικά με τη δομική αντινομία της «προόδου»: αφενός, το δημιουργικό-απελευθερωτικό στοιχείο και αφετέρου, το καταστροφικό. -Διερεύνηση των συναισθημάτων και των δυνατοτήτων αντίδρασης εκείνων που είδαν τα επαγγέλματά τους να καταστρέφονται από τον ανταγωνισμό της μηχανοποιημένης παραγωγής. Δραματοποίηση: υπόδυση από μαθητές/τριες διαφορετικών επαγγελματιών οι οποίοι βίωσαν τον ανταγωνισμό της μηχανοποιημένης παραγωγής. Εναλλακτικά: σύνταξη υποθετικής επιστολής που
--	--

	απευθύνεται σε συγγενείς ή σύνταξη ημερολογίου με σκέψεις, συναισθήματα και προσδοκίες επαγγελματιών της εποχής. -Προβληματισμός για τους λουδίτες και τον λουδισμό. Σύνταξη υποθετικής διακήρυξης: Ένας λουδίτης απευθύνεται σε υφαντουργούς, κτίστες ή τεχνίτες που απειλούνται με χρεωκοπία εξαιτίας της εκμηχάνισης της παραγωγής. Τους καλεί να οργανώσουν μια επιχείρηση καταστροφής των νέων μηχανημάτων και αιτιολογεί την πρότασή του. Σε απάντηση αυτής της υποθετικής διακήρυξης μπορεί να ζητηθεί, από άλλη ομάδα μαθητών/τριών, να συντάξουν μια θετική ή μια αρνητική απάντηση και να αιτιολογήσουν την «απόφασή» τους. -Σύνθεση ιστορικού κειμένου που θα αξιοποιεί εικονιστικές και λογοτεχνικές πηγές (αποσπάσματα σε μετάφραση), κατά προτίμηση πρωτογενείς, που αφορούν σε ποικίλες όψεις της Βιομηχανικής Επανάστασης. Έμφαση στο θέμα της παιδικής εργασίας, της κοινωνικής παθογένειας (π.χ., αλκοολισμός), της δημόσιας υγείας (αύξηση νοσηρότητας και θνησιμότητας) και της ρύπανσης του περιβάλλοντος.
ΕΝΟΤΗΤΑ Β: Οι Έλληνες κάτω από την οθωμανική και τη λατινική κυριαρχία (1453-1821) (8 ώρες) 1. Κεφ. 1ο: Η κατάκτηση της ελληνικής Χερσονήσου (1 ώρα)	Η ενότητα Β προτείνεται να διδαχθεί σε 8 διδακτικές ώρες. Ειδικότερα προτείνεται το 4^ο κεφάλαιο να συμπεριληφθεί στο νέο 7^ο κεφάλαιο της παρούσας ενότητας, ενώ το 10^ο κεφάλαιο της παρούσας ενότητας προτείνεται να συμπεριληφθεί στο 1^ο κεφάλαιο της ενότητας Γ, «Η Φιλική Εταιρεία», λόγω ενιαίας θεματικής. Τέλος προστίθεται μια (1) διδακτική ώρα για ανακεφαλαίωση της ενότητας. Για την επεξεργασία της εν λόγω ενότητας μπορεί να γίνει αναζήτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού στο Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο (http://mam.avarchive.gr/portal/) και στο Φωτόδεντρο (http://photodentro.edu.gr/) <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο, προτείνεται να μελετηθεί αναλυτικά. Από τα παραθέματα προτείνεται «Η ματιά στο παρελθόν» και οι εικόνες. Από τα ερωτήματα μπορεί να αξιοποιηθεί

2. Κεφ. 2ο: Οι συνθήκες ζωής των υποδούλων (1 ώρα)	το πρώτο. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Δεν προτείνεται εργασία. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το 2^ο κεφάλαιο προτείνεται να μελετηθεί αναλυτικά αξιοποιώντας τα παραθέματά του. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνουν στην τάξη οι εργασίες 1 και 2. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Κατασκευή κοινωνικής πυραμίδας ή εννοιολογικού χάρτη με τις βασικές κοινωνικές ομάδες που αποτελούσαν την οθωμανική κοινωνία και σχολιασμός της θέσης τους. Ακολουθως παιχνίδι ρόλων. -Τοπική ιστορία: Εντοπισμός και καταγραφή σε χάρτη των οθωμανικών μνημείων που υπάρχουν στην ευρύτερη περιοχή κατοικίας των μαθητών/μαθητριών (τζαμιά, μπεζεστένια, χαμάμ, χάνια/καραβανσεράγια κ.ά.). Συζήτηση για τη λειτουργία τους στην οθωμανική περίοδο. -Δημιουργία ενός μικρού λεξικού με λέξεις τουρκικής προέλευσης που χρησιμοποιούνται στην ελληνική γλώσσα (μανάβης, μπακάλης, παζάρι, γιουβαρλάκια, κιοφτές, πεϊνιρλί, караγκιόζης, πεσκέσι, αλισβερίσι κτλ.). -«Φαγητά και γλυκά από το οθωμανικό παρελθόν»: οι μαθητές-τριες συλλέγουν συνταγές με φαγητά και γλυκά που παραπέμπουν στο οθωμανικό παρελθόν (κεμπάπ, κεφτέδες, σουτζούκια, λουκούμια, μπακλαβάς, κανταΐφι, κ.ά.). «Από ξένο τόπο»/ 'Üsküdar'a Gider İken': οι μαθητές-τριες ακούν το τραγούδι στα ελληνικά, τουρκικά, εβραϊκά-σεφαραδίτικα, βουλγαρικά, αραβικά, αλβανικά, σερβικά και συζητούν για τις πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. https://www.youtube.com/watch?v=uKGyJty6QoQ <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Από το συγκεκριμένο κεφάλαιο
--	---

3. Κεφ. 3ο: Η θρησκευτική και η πολιτική οργάνωση των Ελλήνων (1 ώρα)	προτείνεται να παρουσιαστούν περιληπτικά: α) ο ρόλος του Πατριάρχη και β) ο ρόλος των Φαναριωτών και των κοινοτικών αρχόντων. Από τα παραθέματα προτείνεται να γίνει αναφορά στα εξής: «Οι πηγές αφηγούνται» και «Ματιά στο παρελθόν». <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 4. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται ο παρακάτω δραστηριότητες: -Κατασκευή εννοιολογικού χάρτη με θέμα το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Μελέτη ιστορικών πηγών και παιχνίδι ρόλων: Ένας ελληνόφωνος, ένας τουρκόφωνος, ένας βουλγαρόφωνος και ένας αλβανόφωνος ορθόδοξος συναντιούνται σε ένα πανηγύρι, με αφορμή τη γιορτή ενός τοπικού αγίου και συζητούν για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, αλλά και τον ρόλο της ορθόδοξης εκκλησίας στη ζωή τους. -Παιχνίδι ρόλων: Ένας Φαναριώτης, ένας προεστός, ένας κλεφταρματωλός, ένας ναύτης και ένας αγρότης συζητούν για τη ζωή των ορθόδοξων στο οθωμανικό κράτος και για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. -Δημιουργία χάρτη με μαρτυρημένα σχολεία κάθε είδους που συνέστησαν οι ελληνορθόδοξες κοινότητες κατά την περίοδο αυτή. Ακολουθώντας, γραπτή ή δραματοποιημένη αφήγηση ενός δεκάχρονου χριστιανού που ζει σε μια οθωμανική πόλη και αναφέρεται στη φοίτησή του στο σχολείο.
Το 4ο κεφάλαιο «Οι Κλέφτες και οι Αρματολοί» <u>προτείνεται να μη διδαχθεί ξεχωριστά</u> αλλά να γίνει αναφορά στους εν λόγω όρους στο 9^ο κεφάλαιο της παρούσας Ενότητας. 4. Κεφ. 5ο: Η οικονομική ζωή (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να παρουσιαστούν περιληπτικά και με τη μορφή εννοιολογικού χάρτη η οικονομική παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι συνέπειές της. Από τα παραθέματα προτείνεται να γίνει αναφορά στο «Ματιά στο παρελθόν» και στις εικόνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη

5. Κεφ. 6ο: Οι Έλληνες των παροικιών και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών (1 ώρα) Το κεφ. 7 «Οι δάσκαλοι του Γένους» προτείνεται να μη διδαχθεί. 6. Κεφ. 8ο: Ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραής (1 ώρα)	η εργασία 8. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Στο κεφάλαιο αυτό προτείνεται να παρουσιασθεί περιληπτικά η οικονομική και πνευματική ανάπτυξη των ελληνικών παροικιών και η συμβολή τους στην αφύπνιση του υπόδουλου έθνους. Από τα παραθέματα προτείνεται να γίνει αναφορά στο «Ματιά στο παρελθόν» και στις εικόνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 9. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να διδαχθούν περιληπτικά οι βιογραφίες και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή και του Αδαμάντιου Κοραή. Από τα παραθέματα προτείνεται «Οι πηγές αφηγούνται» και οι εικόνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 13. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Επεξεργασία κειμενικών και εικονιστικών πηγών, κατά προτίμηση πρωτογενών, π.χ., εφημερίδων και περιοδικών της εποχής (εξωφύλλων), λαϊκών αναπαραστάσεων κ.ά., που αφορούν τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό και απηχούν είτε τις ιδέες του είτε τις εντυπώσεις που δημιούργησε σε σύγχρονους και μεταγενέστερους. - Κατηγοριοποίηση των ιστορικών πηγών σε είδη και οργάνωση ψηφιακής παρουσιάσής τους. -Δραματοποιημένη αναπαράσταση στην τάξη του πίνακα του Peter von Hess με τον Ρήγα να τραγουδάει τον Θούριο και ακρόαση του μελοποιημένου Θούριου. Συζήτηση για τους στίχους του, ώστε να εντοπιστούν ιδέες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού -Συντάσσουν μια σύντομη βιογραφία του Ρήγα και διερευνούν την εργογραφία του, εστιάζοντας περισσότερο στη Χάρτα. Αντίστοιχα, για τον
---	---

7. Κεφ. 9ο: Τα κυριότερα επαναστατικά κινήματα (1 ώρα) Το Κεφ. 10 «Οι αγώνες των Σουλιωτών» <u>προτείνεται να μη διδαχθεί και να γίνει αναφορά</u> στη θεματική του στο 1^ο Κεφάλαιο «Η Φιλική Εταιρεία» της Ενότητας Γ. 8. Ανακεφαλαίωση Ενότητας (1 ώρα)	Αδαμάντιο Κοραή εστιάζοντας στις ιδέες του για την παιδεία. -Με βάση τα παραπάνω κατασκευή δίστηλου πίνακα για τη συσχέτιση των αιτημάτων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βασικές θέσεις του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. -Παιχνίδι ρόλων: αγώνας επιχειρηματολογίας ανάμεσα σε δύο Έλληνες λόγιους της εποχής για τη χρήση της νέας ή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας ή, εναλλακτικά, για την εισαγωγή της διδασκαλίας των φυσικών επιστημών στην εκπαίδευση των νέων. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να παρουσιαστεί ως έχει. Ακόμη προτείνεται να γίνει αναφορά στους Κλέφτες και Αρματολούς του 4ου κεφαλαίου της παρούσας ενότητας. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνουν στην τάξη οι εργασίες 14 και 17. Προτείνεται ο αναστοχασμός των μαθητών/τριών για την Ενότητα Β'. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνουν στην τάξη οι εργασίες 3, 7, 16 και 18. Για επέκταση με τη μορφή project θα μπορούσε να αξιοποιηθεί η άσκηση 6.
ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Η Μεγάλη Επανάσταση (1821-1830) (17 ώρες)	Η ενότητα Γ προτείνεται να διδαχθεί σε 17 διδακτικές ώρες. Ειδικότερα, είναι εφικτό να συντημηθεί η διδασκαλία των κεφαλαίων 3 και 7 σε 1 διδακτική ώρα, λόγω ενιαίας θεματικής. Το κεφάλαιο 18 «Το τέλος της Επανάστασης και η ελληνική ανεξαρτησία», μπορεί να συνδυαστεί με Ανακεφαλαίωση της ενότητας σε μια διδακτική ώρα. Για την επεξεργασία της Ενότητας μπορεί να γίνει αναζήτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού.

	Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής πόροι: - Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο. - Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, http://www.nhmuseum.gr/el/ -Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, http://www.ime.gr/fhw/ -Αρχεία Εθνικής Παλιγγενεσίας, http://paligenesia.parliament.gr/ -«Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» του Δ. Σολωμού από το μουσικό έργο του Χρήστου Λεοντή «Καντάτα Ελευθερίας», http://www.hellenicparliament.gr/onlinePublishing/KEL/kantata/rigas/thurios.mp3 -Έργα εικαστικά για την Έξοδο του Μεσολογγίου, (π.χ. του Ντελακρουά, του Βρυζάκη...) -Για τον φιλελληνισμό μπορούν να αξιοποιηθούν λογισμικά όπως το hellenichistory.gr, πίνακες ζωγραφικής, ποιήματα και άρθρα. -Εικόνες από τη ναυμαχία του Ναυαρίνου. - Κατάλογος ψηφιοποιημένων μικροταινιών της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, http://catalog.parliament.gr/hipres/help/null/horizon/microfilms.htm - Βιβλίο Μαθητή: Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματά του. Ακόμη προτείνεται κατά την προσέγγιση του περιεχομένου της 1^{ης} παραγράφου να γίνει σύντομη αναφορά στο κεφάλαιο «Οι αγώνες των Σουλιωτών» της ενότητας Β. - Τετράδιο Εργασιών: Η εργασία 1 μπορεί να δοθεί ως προαιρετική εργασία για το σπίτι. - Βιβλίο Μαθητή: Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα εξής παραθέματα: από τις «Πηγές αφηγούνται» η 1 και η 3, η «Ματιά στο παρελθόν» και οι εικόνες. - Τετράδιο Εργασιών: Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 2. - Παράλληλα με την ανάγνωση της πηγής «Ματιά στο παρελθόν» -στο πλαίσιο της επίτευξης των
1. Κεφ. 1ο: Η Φιλική Εταιρεία (1 ώρα)	
2. Κεφ. 2ο: Η εξέγερση στη Μολδοβλαχία (1 ώρα)	

3. Κεφ. 3^ο: Η επανάσταση στην Πελοπόννησο και κεφ: 7^ο : Η άλωση της Τριπολιτσάς (1 ώρα)	στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών- προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Μελέτη ιστορικών πηγών, πρωτογενών ή δευτερογενών, που βοηθούν στην κατανόηση, αφενός, των επιδράσεων που δέχτηκε το ελληνικό εθνικό κίνημα από τον φιλελευθερισμό, τον εθνικισμό και τις μυστικές εταιρείες της εποχής και αφετέρου, της επίδρασης που άσκησε το ίδιο στην εξέλιξη των άλλων βαλκανικών εθνικών κινημάτων. -Δημιουργία εννοιολογικού χάρτη με θεματικό κέντρο «εθνικά κινήματα στα Βαλκάνια», όπου θα καταγράφονται εξεγέρσεις και ίδρυση εθνικών κρατών σε βάρος δύο αυτοκρατοριών, της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να προσεγγισθούν συνοπτικά, σε μια διδακτική ώρα το 3^ο και το 7^ο κεφάλαιο. Από το 3^ο να παρουσιαστούν περιληπτικά δύο υποκεφάλαια α) Οι μυστικές συναντήσεις των Φιλικών στα τέλη του 1820 στη Πελοπόννησο, β) Στο ξεκίνημα της επανάστασης, Παράδοση της Καλαμάτας στους Έλληνες, Κατάληψη Μονεμβασιάς. Από τα παραθέματα προτείνεται να αξιοποιηθούν η «Ματιά στο παρελθόν» και οι εικόνες. Από τα ερωτήματα προτείνεται να συζητηθεί το πρώτο. Στο 7^ο κεφάλαιο προτείνεται να παρουσιαστεί συνοπτικά η νίκη των Ελλήνων στο Βαλτέτσι και η άλωση της Τριπολιτσάς και από τα παραθέματα προτείνεται να αξιοποιηθούν η δεύτερη από τις «Πηγές αφηγούνται», η «Ματιά στο παρελθόν» και οι εικόνες. Παράλληλα με την ανάγνωση των πηγών «Ματιά στο παρελθόν» -στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών- προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Μελέτη πηγών και δημιουργία διαγράμματος για την απεικόνιση των τάσεων-στάσεων των ευρωπαϊκών δυνάμεων έναντι της Ελληνικής Επανάστασης και ερμηνεία τους με βάση τα ιδιαίτερα συμφέροντα, τους συσχετισμούς και τις
---	--

8. Κεφ. 9ο: Η εκστρατεία του Δράμαλη - Δερβενάκια (1 ώρα)	διδασχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 9. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνεται: -Η αποτύπωση της εξέλιξης της Ελληνικής Επανάστασης με σύμβολα (νίκη, ήττα, μάχη, πολιορκία, ναυμαχία κλπ.) πάνω σε χάρτη.
9. Κεφ. 10ο: Ο Μάρκος Μπότσαρης (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδασχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 8.
10. Κεφ. 11ο: Ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο - ο Παπαφλέσσας (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδασχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 11. Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, ενδεικτικά προτείνεται: -Η μελέτη και επεξεργασία ιστορικών πηγών για τον εντοπισμό και τη διάκριση των εμφύλιων συγκρούσεων και αποτύπωση σε διάγραμμα των αιτίων και συνεπειών.
11. Κεφ. 12ο: Η δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου - ο Διονύσιος Σολωμός (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδασχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 13. Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, ενδεικτικά προτείνεται: -Η συγγραφή υποθετικού άρθρου από ευρωπαϊό πολίτη που βρίσκεται στην Ελλάδα κατά την περίοδο της Επανάστασης για δημοσίευση σε ευρωπαϊκή εφημερίδα, με αναφορές σε συγκεκριμένα πρόσωπα, τοποθεσίες και περιστατικά που θεωρούνται σημαντικά.

12. Κεφ. 13ο: Οι αγώνες του Καραϊσκάκη (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 5, 6 και 14.
13. Κεφ. 14ο: Ο Φιλελληνισμός (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί περιληπτικά, με τη μορφή εννοιολογικού χάρτη. Από τα παραθέματα μπορούν ν' αξιοποιηθούν «Οι πηγές αφηγούνται» και οι εικόνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Δεν προτείνεται εργασία. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Μελέτη αντικειμένων που μαρτυρούν την πυρετώδη διάδοση του φιλελληνισμού στις ευρωπαϊκές κοινωνίες (βλ. μόνιμη έκθεση Εθνικού Ιστορικού Μουσείου): φυλλάδια θεατρικών παραστάσεων, πορσελάνινα σερβίτσια φαγητού, μελανοδοχεία, ενδυμασίες, χαρακτηριστικά κτλ. -Μελέτη ιστορικών πηγών και δημιουργία πολυτροπικής αφήγησης για την περιγραφή των κινήτρων των Φιλελλήνων και της επίδρασης του Φιλελληνισμού στους επαναστατημένους Έλληνες και στην Ευρώπη. -Παιχνίδι ρόλων: Φιλέλληνες, άνδρες και γυναίκες, με διαφορετικά κίνητρα και από διαφορετικές χώρες, αναπτύσσουν τους λόγους που τους ώθησαν να συμβάλουν στον αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας.
14. Κεφ. 15ο: Η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η Ναυμαχία του Ναυαρίνου (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματα. Η «Ματιά στο παρελθόν» μπορεί να παραλληλιστεί με τους πρόσφυγες του σήμερα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Η εργασία 12 μπορεί να δοθεί ως προαιρετική εργασία για το σπίτι. Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, ενδεικτικά προτείνεται: -Η με γνώμονα κατάλληλες πρωτογενείς ιστορικές πηγές, συγγραφή αφηγηματικού κειμένου (ατομικά ή ομαδικά) με θέμα τις σκέψεις και τα

15. Κεφ. 16ο: Οι Εθνοσυνελεύσεις και η πολιτική οργάνωση του Αγώνα (1 ώρα)	συναισθήματα ενός Έλληνα πρόσφυγα της περιόδου της Επανάστασης του 1821 αναφορικά με τον τόπο προέλευσής του, τα αίτια και τις συνθήκες της προσφυγιάς, τους στοχασμούς και τα συναισθήματά του για τον νέο τόπο εγκατάστασης (προοπτικές, προσδοκίες, αβεβαιότητα, φόβοι). <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματα. Ενδείκνυται να χρησιμοποιηθεί σχεδιάγραμμα ή γραμμή του χρόνου. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνουν στην τάξη οι εργασίες 16 και 17. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Μελέτη και επεξεργασία πηγών, δημιουργία πίνακα ή εννοιολογικού διαγράμματος για την κατηγοριοποίηση των στοιχείων της πολιτειακής και πολιτικής οργάνωσης που αφορούν στις εθνοσυνελεύσεις του Αγώνα, ενώ σε αντιστοιχία με το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής προτείνεται η σύνταξη ενός σύντομου γλωσσαρίου με τους σχετικούς όρους (Κεντρική Αρχή, Παραστάτες, Βουλευτικό, Δικαστικό, Εκτελεστικό, Γερουσία, Τοπικοί οργανισμοί, Σύνταγμα, Ιθαγένεια / Ιδιότητα του πολίτη, Δικαιώματα / Ελευθερίες, Αποκεντρωμένο κράτος, Συγκεντρωτικό κράτος, Εθνικές γαίες, Αυτόχθονες, Ετερόχθονες). -Δημιουργία διαγράμματος για τον συσχετισμό των αιτιών της Επανάστασης και των κινήτρων των επαναστατημένων, με τις βασικές αρχές και πρόνοιες που περιλαμβάνονται στα συντάγματα. Παράλληλα, σύγκριση των συνταγμάτων για τον εντοπισμό στοιχείων συνέχειας ή διαφοροποίησης. - Δημιουργία πίνακα με τις βασικές πρόνοιες των συνταγμάτων της Ελληνικής Επανάστασης και συσχέτισή τους με τις ιδέες του Διαφωτισμού, της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να
--	---

16. Κεφ. 17ο: Ο Ιωάννης Καποδίστριας και το έργο του (1 ώρα)	διδασχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματα. Ενδείκνυται να χρησιμοποιηθεί σχεδιάγραμμα ή γραμμή του χρόνου. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνουν στην τάξη οι εργασίες 19 και 20 και η άσκηση 18 μπορεί να δοθεί ως προαιρετική εργασία για το σπίτι. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: - Μελέτη πηγών και διαγραμματική απεικόνιση των βασικών επιλογών της κυβερνητικής πολιτικής του Καποδίστρια ανά τομέα: οργάνωση του κράτους, του στρατού, της εκπαίδευσης - Παιχνίδι ρόλων με ανάπτυξη επιχειρηματολογίας πάνω στις βασικές επιλογές του Κυβερνήτη και τον χαρακτήρα της διακυβέρνησής του, εστιάζοντας στη συνύπαρξη αυταρχικών και εκσυγχρονιστικών ροπών. - Επεξεργασία πηγών με αιτήματα διαφόρων κατηγοριών Ελλήνων προς τον Καποδίστρια και παρουσίασή τους με παιχνίδι ρόλων. - Μελέτη ιστορικών πηγών για την ανάδειξη των επιλογών του Κυβερνήτη που έρχονταν σε αντίθεση με τα συμφέροντα συγκεκριμένων ομάδων και παρουσίασή τους με εννοιολογικό χάρτη ή διάγραμμα επικαλυπτόμενων κύκλων (τύπου Venn).
17. Κεφ. 18ο: Το τέλος της Επανάστασης και η ελληνική ανεξαρτησία και Ανακεφαλαίωση της ενότητας (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Στο κεφάλαιο προτείνεται να δοθεί βαρύτητα στο Ρωσοτουρκικό Πόλεμο 1828-1829, στην υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου το 1830 και στα πρώτα σύνορα του ελληνικού κράτους. Από τα παραθέματα να αξιοποιηθούν η «Ματιά στο παρελθόν» και οι εικόνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 15. και Η εργασία 10 μπορεί να δουλευτεί ως project για τη συμβολή των γυναικών στον απελευθερωτικό αγώνα. Προτείνεται να προγραμματιστεί Ανακεφαλαίωση της Ενότητας Γ ' Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες:

	-Μελέτη ιστορικής χρονογραμμής με τα σημαντικότερα γεγονότα της περιόδου 1828-1833. -Επεξεργασία πηγών και σύνταξη σύντομων κειμένων εστιασμένων στα στοιχεία που καθιστούν την Ελληνική Επανάσταση σημαντικό γεγονός σε εθνικό, βαλκανικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.
ΕΝΟΤΗΤΑ Δ: Η Ελλάδα στον 19° αιώνα (5 ώρες)	Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνεται ως εισαγωγική δραστηριότητα: -Η κατασκευή σύνθετης χρονογραμμής ή χρονογραμμών όπου θα αποτυπώνονται ιστορικές περίοδοι, γεγονότα και τομές, όπως α) της Αντιβασιλείας (1833-35), του Οθωνα (1835-62), του Γεωργίου Α΄ (1864-1913), της απόλυτης μοναρχίας (1833-43), της συνταγματικής μοναρχίας (1844-64), της βασιλευομένης δημοκρατίας (1864-1924)·β) του Αυτοκέφαλου (1833), των Εθνοσυνελεύσεων του 1843-44 και του 1862-64, καθώς και των Συνταγμάτων του 1844 και του 1864, της αρχής της Δεδηλωμένης (1875), του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ, 1898), του κινήματος στο Γουδί (1909). Η ενότητα Δ προτείνεται να διδαχθεί σε 5 διδακτικές ώρες. Ειδικότερα, είναι εφικτό να συντμηθεί η διδασκαλία του 2^{ου} κεφαλαίου (σε ό,τι αναφέρεται στον Χαρίλαο Τρικούπη) με το 4^ο κεφάλαιο (σε ό,τι αναφέρεται στον Χαρίλαο Τρικούπη) σε 1 διδακτική ώρα. Επίσης είναι εφικτό να συντμηθούν τα κεφαλαία 3 και 4 σε 1 διδακτική ώρα και τα κεφαλαία 5 και 6 σε 1 διδακτική ώρα, λόγω ενιαίας θεματικής. Τέλος προστίθεται μια 1 διδακτική ώρα για ανακεφαλαίωση της ενότητας. Για την επεξεργασία της εν λόγω ενότητας προσφέρονται οι εξής πόροι για αναζήτηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού: -Λογισμικό Centennia, -Ιστοσελίδες του Εθνικού Τυπογραφείου και της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων. -Εικονογραφικό υλικό και πηγές (π.χ. τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου) από την ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, http://www.ime.gr/chronos/ -Εικονογραφικό υλικό από την Εθνική Πινακοθήκη.

1. Κεφ. 1^ο: Η βασιλεία του Όθωνα - ο Ιωάννης Κωλέττης και Κεφ. 2^ο: Η βασιλεία του Γεωργίου Α' (1 ώρα) 2. Κεφ. 2^ο: Ο Χαρίλαος Τρικούπης (1 ώρα) 3. Κεφ. 3^ο: Επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία και την Κρήτη και Κεφ. 4ο Η Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (1 ώρα)	- Πύλη για την ελληνική Γλώσσα. -Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, http://www.nhmuseum.gr/el/ -Στο ΙΜΕ Τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου http://www.ime.gr/chronos/13/gr/domestic_policy/sources/index.html <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται το 1^ο κεφάλαιο να διδαχθεί περιληπτικά. Από τα παραθέματα να προσεγγιστούν η πρώτη από τις «Πηγές αφηγούνται», η «Ματιά στο παρελθόν» και οι εικόνες. Από το 2^ο κεφάλαιο να διδαχθεί μόνο η βασιλεία του Γεωργίου Α'. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 1 και 3, ενώ η 4 μπορεί να δοθεί ως προαιρετική εργασία για το σπίτι. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Από το 2^ο κεφάλαιο θα διδαχθεί το τμήμα που αναφέρεται στο Χαρίλαο Τρικούπη με τα σχετικά παραθέματα καθώς και από το 4^ο κεφάλαιο «Η Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα» το τμήμα που αναφέρεται στο Χαρίλαο Τρικούπη και το οικονομικό πρόβλημα. Από τα παραθέματα προσεγγίζονται οι «Πηγές αφηγούνται» 1 και η «Ματιά στο παρελθόν» του κεφ. 4. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Δεν προτείνεται εργασία. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται να διδαχθούν συνοπτικά σε μια διδακτική ώρα το 3^ο και το 4^ο κεφ. Από το 3^ο να γίνει σύντομη αναφορά α) στην επανάσταση στη Μακεδονία το 1878 και β) στην επανάσταση της Κρήτης το 1866 και στην κατοπινή αυτονομία της και από τα παραθέματα να εξετασθούν μόνο οι εικόνες. Από το 4^ο κεφάλαιο προτείνεται να παρουσιαστούν περιληπτικά: α) το πρόβλημα των ληστειών, β) ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897 και γ) το γλωσσικό ζήτημα και από τα παραθέματα να αξιοποιηθεί το 3^ο από τις «Πηγές αφηγούνται» καθώς και οι εικόνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 5.
--	--

	εντοπισμό των χώρων όπου εκτυλίχθηκαν τα γεγονότα. -Λογισμικό on line, Πολιτικά και Διπλωματικά γεγονότα της Νεότερης Ιστορίας. http://ts.sch.gr/repo/online-packages/dim-politika-kai-diplomatika-gegonota-tis-neoteris-istorias-mas/politika/index.html -Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο http://mam.avarchive.gr/portal/ -Ιστορικό Αρχείο ΕΛΙΑ http://www.elia.org.gr - Βουλή των Ελλήνων, εφημερίδες της προς εξέταση εποχής, http://catalog.parliament.gr/hipres/help/null/horizon/digital.pdf -Αρχειομνήμων http://arxiomnimon.gak.gr/ -Ιστορικό Αρχείο ΕΛΙΑ http://www.elia.org.gr - ΦΕΚ Αναζήτηση http://www.et.gr/index.php/2013-01-28-14-06-23/2013-01-29-08-13-13 -Ιστοσελίδα του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου http://www.nhmuseum.gr/ -Μουσείο Μπενάκη http://www.benaki.gr/ -Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα http://www.imma.edu.gr/imma/index.html -Χρήση λογισμικών εννοιολογικής χαρτογράφησης Inspiration ή cmap. -Ιστοσελίδα του Πολεμικού Μουσείου, Α' Παγκόσμιος Πόλεμος http://www.warmuseum.gr/vr/ -Εθνικό Ίδρυμα Μελετών και Ερευνών «Ελευθέριος Βενιζέλος» http://www.venizelos-foundation.gr/ -Φωτόδεντρο, Η Σύμρνη και ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας. Μνήμη και νοσταλγία. http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/6527?locale=el -Φωτόδεντρο, Μικρασιατική καταστροφή και πρόσφυγες http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/4034?locale=el -Φωτόδεντρο, Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/1422?locale=el -Λογισμικό του Π.Ι. Ιστορία Ε΄- ΣΤ΄ Δημοτικού (οι θεματικές: Ένδοξα αλλά και δύσκολα χρόνια 1903-1923, από το Μεσοπόλεμο μέχρι τις μέρες μας,
--	--

1. Κεφ. 1^ο: Από τον Ελληνοτουρκικό	πνευματική ζωή, θέλεις να παίξουμε, λεξικό ονομάτων, λεξικό όρων). -Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού http://www.ime.gr/fhw/ -Ιστοσελίδα του Πολεμικού Μουσείου, Γερμανική εισβολή, Κατοχή – Αντίσταση – Απελευθέρωση http://www.warmuseum.gr/vr/ -Ιστοσελίδα του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος -Το λογισμικό «Hot potatoes» για τη δημιουργία αλληλεπιδραστικών τεστ, πολλαπλών ερωτήσεων, σταυρόλεξων, ερωτήσεων αντιστοίχισης, ταξινόμησης και συμπλήρωσης κενών. -Φωτόδεντρο, <i>Οι αντιδράσεις στο καθεστώς της δικτατορίας</i> http://photodentro.edu.gr/video/handle/8522/531?locale=el -Φωτόδεντρο, <i>Η εξέγερση της 17ης Νοεμβρίου</i> http://photodentro.edu.gr/video/handle/8522/532?locale=el -Φωτόδεντρο, <i>Οι ιστορικές συνέπειες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου</i> http://photodentro.edu.gr/video/handle/8522/533?locale=el -Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος} - 20^{ος} αι. (2006). Βουλή των Ελλήνων. http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/CD_1-115.pdf -Υπουργείο Εξωτερικών, Κυπριακό http://www.mfa.gr/kypriako - Κέντρο Έρευνας και Τεκμηρίωσης του Αγώνα της ΕΟΚΑ http://myweb.cytanet.com.cy/iaae5559/taytothta.html -Ιστοσελίδα του Πολεμικού Μουσείου, Αίθουσα Κύπρου http://www.warmuseum.gr/vr/ -Υπουργείο Εξωτερικών, Η πορεία της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση http://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaiki-enosi.html -Υπολογιστικό Φύλλο (excel) για την κατασκευή του χρόνου. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί αναλυτικά ως έχει. Από τα παραθέματα
---	--

Πόλεμο του 1897 στον Μακεδονικό Αγώνα (1 ώρα)	ενδείκνυται να αξιοποιηθούν τα εξής: η 1^η και η 2^η από τις «Πηγές αφηγούνται», η «Ματιά στο παρελθόν» και οι εικόνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 2.
2. Κεφ. 2^ο: Το κίνημα στο Γουδί και η κυβέρνηση Βενιζέλου (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί αναλυτικά, αξιοποιώντας ως έχει με τα παραθέματα <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 3. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Η μελέτη επιλεγμένων αποσπασμάτων από τα συντάγματα της Ελλάδας μετά το 1843 (βλ. http://library.parliament.gr/Συντάγματα και κανονισμοί/συνταγματικά κείμενα). Αντιπαραβολή με σχετικά χωρία του σημερινού συντάγματος. -Η δημιουργία δίστηλου πίνακα για την καταγραφή ομοιοτήτων και διαφορών ή δημιουργία διαγράμματος επικαλυπτόμενων κύκλων (τύπου Venn).
3. Κεφ. 3^ο: Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται το κεφάλαιο να διδαχθεί περιληπτικά, και με τη βοήθεια σχεδιαγράμματος ή γραμμής του χρόνου ή εννοιολογικού χάρτη. Από τα παραθέματα να αξιοποιηθούν η «Ματιά στο παρελθόν» και οι εικόνες. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνεται επίσης να δοθεί έμφαση στη σύγκριση των βαλκανικών επαναστατικών κινήματων με την Ελληνική Επανάσταση. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 5. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες:

4. Κεφ. 4^ο: Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο (1 ώρα)	-Αξιοποίηση διαφορετικών χαρτών ή χρονοχάρτη, για να φανεί η σταδιακή δημιουργία εθνικών κρατών στα Βαλκάνια σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και οι εδαφικές μεταβολές της επικράτειάς τους από τον 19ο έως τον 21ο αι. -Η προηγούμενη δραστηριότητα μπορεί να συνδυαστεί με τη δημιουργία χρονογραμμής και την τοποθέτηση των σημαντικότερων γεγονότων που αφορούν στην ιστορία των βαλκανικών κρατών, ώστε να συσχετιστούν με αυτά οι εδαφικές μεταβολές που αποτυπώνονται παραπάνω. Ακόμα, παράλληλα με τη διδασκαλία της πηγής «Ματιά στο παρελθόν» –στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών- προτείνονται οι παρακάτω ενδεικτικές δραστηριότητες: -Παρατήρηση εικόνων με κάλπες της εποχής. Βλ., π.χ., γελοιογραφία του 1915 (με τις μορφές των Γούναρη και Βενιζέλου), που αναπαριστά ψηφοφορία με σφαιρίδια. Μετατροπή των πληροφοριών της εικόνας σε αφηγηματική μορφή. -Μελέτη πρωτογενών ή δευτερογενών ιστορικών πηγών με θέμα τον τρόπο ψηφοφορίας, τις πελατειακές σχέσεις, τα ρουσφέτια και τη χειραγώγηση των ψηφοφόρων (π.χ. αποσπάσματα από το διήγημα Οι Χαλασοχώρηδες, του Αλ. Παπαδιαμάντη και από το Παράπονον του Νεκροθάπτου του Εμμ. Ροΐδη), όπως επίσης και άλλα αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά του κοινοβουλευτισμού της περιόδου εκείνης, όπως την ύπαρξη Γερουσίας (1844- 64), τη θετική ή αρνητική ψήφο σε υποψηφίους περισσότερους του ενός, την ψήφο με σφαιρίδια, την αποκλειστικά ανδρική ψήφο, την ύπαρξη ή όχι ιδεολογικών αρχών στα πολιτικά κόμματα κ.ά. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί περιληπτικά. Από τα παραθέματα μπορούν να αξιοποιηθούν η «Ματιά στο παρελθόν» και οι εικόνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνουν στην τάξη οι εργασίες 6 και 7. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της
--	--

5. Κεφ. 5ο: Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η Καταστροφή (1 ώρα)	φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Δημιουργία διαγράμματος για την απεικόνιση των συσχετισμών μεταξύ αιτίων, αντίπαλων χωρών-συμμάχων και συνεπειών του πολέμου. -Μελέτη πηγών και καταγραφή σε μορφή ημερολογίου ή επιστολής της καθημερινότητας α) ενός στρατιώτη στα χαρακώματα και β) ενός αμάχου κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. -Μελέτη ιστορικών πηγών και αποτύπωση σε πίνακα των βασικών λόγων που οδήγησαν στην πόλωση, των σημαντικότερων πολιτικών αλλαγών, των σημαντικότερων χαρακτηριστικών του Εθνικού Διχασμού και των συνεπειών που επέφερε. -Εντοπισμός λογοτεχνικών κειμένων (ελληνικά και σε ελληνική μετάφραση) καθώς και έργων τέχνης, κυρίως ζωγραφικής, που τάσσονται υπέρ ή κατά του πολέμου και στα δυο στρατόπεδα των αντιπάλων, τόσο στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, όσο και μετά το πέρας του. Εναλλακτικά, να παρακολουθήσουν και να σχολιάσουν χαρακτηριστικές κινηματογραφικές ταινίες με θέμα τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Συγκεκριμένα: «Κατηγορώ» (1919) του Abel Gance, «Ουδέν νεώτερον από το Δυτικό Μέτωπο» (1930) του Lewis Milestone, «Η μεγάλη χίμαιρα» (1937) του Jean Renoir και «Σταυροί στο Μέτωπο» (1957) του Stanley Kubrick. -Παρατήρηση και ερμηνεία κωμικογραφημάτων ή γελοιογραφιών που αναδεικνύουν στερεότυπα ή αποτυπώνουν εξελίξεις της εποχής. Π.χ., ανθρωπόμορφων και ζωόμορφων χαρτών της Ευρώπης που αφορούν στον Μεγάλο Πόλεμο. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί περιληπτικά με τη βοήθεια εννοιολογικού χάρτη ή πλαγιότιτλων, αξιοποιώντας και τα παραθέματα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνουν στην τάξη οι εργασίες 8, 10 και 12. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της
--	--

	φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες: -Συζήτηση για τα συναισθήματα και τις σκέψεις ενός ατόμου που αναγκάζεται να εγκαταλείψει την εστία του. -Ανάγνωση -ή παρακολούθηση- μαρτυριών προσφύγων για τον εντοπισμό αξιολογικών δηλώσεων σχετικών με το πόσο σημαντικός υπήρξε ο ξεριζωμός για τους ίδιους τους πρόσφυγες. -Συσχετισμός των δηλώσεων με τις έννοιες της μνήμης και της ταυτότητας. Σχετικό ντοκιμαντέρ: «Παιδιά ήμαστε τότε...», «Οι Μικρασιάτες θυμούνται» (1999). -Μελέτη ιστορικών πηγών για την αναγνώριση και περιγραφή των κυριότερων δημογραφικών, οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων στην Ελλάδα μετά την εγκατάσταση των προσφύγων. -Καταγραφή προφορικών μαρτυριών σύγχρονων προσφύγων στην Ελλάδα και επισήμανση ομοιοτήτων και διαφορών με τους πρόσφυγες του '22. Συζήτηση για τις αιτίες της σύγχρονης προσφυγιάς, για τα συναισθήματα και τις σκέψεις των σύγχρονων προσφύγων ώστε οι μαθητές/τριες να αντιληφθούν και να κατανοήσουν τη διαχρονικότητα του προσφυγικού φαινομένου και να αναγνωρίζουν τις συγχρονικές του διαστάσεις. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί περιληπτικά με τη βοήθεια σχεδιαγράμματος ή εννοιολογικού χάρτη, αξιοποιώντας και τα παραθέματα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 11.
6. Κεφ. 6ο: Ο Μεσοπόλεμος (1 ώρα)	
7. Κεφ. 7ο: Το Αλβανικό Έπος (1 ώρα)	<u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να διδαχθεί ως έχει και από τα παραθέματα οι πηγές αφηγούνται 3, η ματιά στο παρελθόν και οι εικόνες. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Δεν προτείνεται εργασία. <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Το κεφάλαιο προτείνεται να

8. Κεφ. 8ο: Η γερμανική επίθεση και ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (1 ώρα)

διδασχθεί ως έχει με έμφαση στην εισβολή των Γερμανών και την άμυνα του ελληνικού στρατού στο Ρούπελ και τη Κρήτη, τα αποτελέσματα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και τα παραθέματα. Με την επισήμανση στο «Ματιά στο παρελθόν» ότι το Ολοκαύτωμα εκτός των Εβραίων αφορούσε επίσης Ρομά, ομοφυλόφιλους, κομμουνιστές και άλλους πολιτικούς αντιπάλους του Χίτλερ.

Τετράδιο Εργασιών: Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 13.

Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνονται ενδεικτικά οι παρακάτω δραστηριότητες:

-Μελέτη εικονιστικού υλικού (διαγράμματα, γραφήματα, φωτογραφίες) για τις συνέπειες του Δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου στην Ελλάδα (θύματα, καταστροφές, καθημερινότητα, οικονομία).

-Μελέτη χαρακτηριστικών περιπτώσεων εφαρμογής μαζικών αντιποίνων από τις δυνάμεις Κατοχής στην Ελλάδα (Βιάνος, Κομμένο, Καλάβρυτα, Δίστομο, Κερδύλλια κ.ά.), μέσα από ιστορικές πηγές και αποτύπωσή τους σε χρονοχάρτη. Αξιοποιήσιμο υλικό στον ιστότοπο: <http://ww2istories.gr/index.php?id=1>

[Για το Ολοκαύτωμα]

-Δημιουργία χρονοχάρτη για την τοποθέτηση ιστορικών γεγονότων που αφορούν τις γενοκτονίες και το Ολοκαύτωμα.

-Μελέτη της βασικής ορολογίας που αφορά στα μαζικά εγκλήματα (γενοκτονία, εθνοκάθαρση, έγκλημα πολέμου, έγκλημα εναντίον της ανθρωπότητας) και συσχέτισή τους με συγκεκριμένες περιπτώσεις του διεθνούς δικαίου.

-Δημιουργία χάρτη με αποτύπωση των εστιών του ελληνικού εβραϊσμού και μελέτη περίπτωσης (π.χ. μιας οικογένειας) με εστίαση στα ζητήματα: της παρουσίας τους στον ελλαδικό χώρο, της πολιτισμικής τους ταυτότητας, της μεταφοράς τους σε στρατόπεδα, της αντίστασης ή της διαφυγής μικρών ομάδων ανάμεσά τους, αλλά και της τύχης των επιζώντων μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα.

11. Κεφ. 11ο: Το Κυπριακό ζήτημα και κεφ. 12° Η Ελλάδα και η ευρωπαϊκή της πορεία (1 ώρα)	ελληνοτουρκικές σχέσεις καθώς και τα παραθέματα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Δεν προτείνεται εργασία. Στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Σύγκριση στατιστικών-δημογραφικών στοιχείων για τη γεννητικότητα και τη θνησιμότητα του πληθυσμού της Ελλάδας, αλλά και για την ηλικία γάμου και το μορφωτικό επίπεδο ανδρών και γυναικών, σε σχέση με τα άλλα κράτη της Βαλκανικής και της Δύσης, κατά την προπολεμική αλλά και τη μεταπολεμική περίοδο. Αναπαράσταση των στοιχείων με ραβδογράμματα. Συζήτηση για τα πορίσματα της σύγκρισης. -Αναζήτηση φωτογραφιών οικογενειών της προπολεμικής περιόδου και σύγκρισή τους με αντίστοιχες μεταπολεμικές και σημερινές. Συζήτηση για τα πορίσματα που εξάγονται από τη σύγκριση ως προς τη δομή, τις σχέσεις, τη θέση και τους ρόλους των μελών τους. -Δημιουργία εννοιολογικού χάρτη με θεματικό άξονα την καθημερινότητα του μεταπολεμικού ανθρώπου. Κατασκευή εικονοϊστορίας σχετικά με την καθημερινότητα του μεταπολεμικού ανθρώπου και αιτιολόγησή της κατά ομάδες. Προβληματισμός σχετικά με το πότε αρχίζουν να χρησιμοποιούνται οι οικιακές συσκευές στα σπίτια και πώς αυτό αλλάζει τη ζωή της γυναίκας . <u>Βιβλίο Μαθητή:</u> Προτείνεται τα δύο κεφάλαια να διδαχθούν περιληπτικά σε μία διδακτική ώρα. Από το 11° να προσεγγισθούν περιληπτικά α) η δράση της Ε.Ο.Κ.Α., β) η τουρκική εισβολή του 1974 και να συζητηθούν τα παραθέματα. Το 12° κεφάλαιο προτείνεται να παρουσιαστεί περιληπτικά, αξιοποιώντας τα παραθέματα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 18. Ενδεικτικά προτείνεται η εξής δραστηριότητα: -Μελέτη ιστορικών πηγών σχετικών με: α) τις πολιτικές, διπλωματικές αλλά και ένοπλες διεκδικήσεις των Ελληνοκυπρίων για Ένωση κατά την περίοδο της αγγλικής κυριαρχίας στο νησί, β)
---	--

12. Ανακεφαλαίωση Ενότητας (1 ώρα)	τις αντιδράσεις που οι διεκδικήσεις αυτές προκάλεσαν εντός και εκτός Κύπρου, γ) τις συμφωνίες που οδήγησαν στην ανεξαρτησία του νησιού (1960), δ) τις διακοινοτικές διαμάχες, ε) τα αίτια και τις συνέπειες της τουρκικής εισβολής το 1974. Προτείνεται ο αναστοχασμός των μαθητών/τριών για τα ιστορικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα. <u>Τετράδιο Εργασιών:</u> Προτείνεται να γίνει στην τάξη η εργασία 17. Μπορούν να αξιοποιηθούν για project κάποια/ες από τις εργασίες 9, 12, 15.
Σύνολο διδακτικών ωρών 47. [43 ώρες για τα επιμέρους <u>Κεφάλαια</u> + 4 ώρες για τα τέσσερα <u>Επαναληπτικά</u>]	

Προτείνεται η υλοποίηση Σχεδίου Εργασίας διάρκειας 3 ωρών με θέμα: «Τα παιδιά στη δουλειά και στο σχολείο. Η παιδική εργασία στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Τα παιδιά στην αγροτική οικονομία, στη βιομηχανία (σιδηροδρομικοί σταθμοί, ανθρακωρυχεία, κλωστοϋφαντουργία) και στις υπηρεσίες. Η μαθητική ζωή», βλ. Παράρτημα

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ε' Δημοτικού

ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ

Πρόσκληση σε Βυζαντινό Γεύμα

Εκτιμώμενος διδακτικός χρόνος υλοποίησης: 4 ώρες

***Το παρόν εγκρίθηκε με την υπ. αριθμ. 51/25-10-2018 Πράξη του Δ.Σ του Ι.Ε.Π.**

ΔΟΜΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΘΕΜΑΤΙΚΟΥ ΦΑΚΕΛΟΥ

1. Διασύνδεση με το Πρόγραμμα Σπουδών
2. Σκεπτικό-σύντομη περιγραφή
3. Διδακτικοί στόχοι
4. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες
5. Αξιολόγηση
6. Βιβλιογραφία και ιστογραφία
7. Παράρτημα: Φύλλα Εργασίας-Εικονιστικές πηγές

1. Διασύνδεση με το Πρόγραμμα Σπουδών

Ο θεματικός φάκελος «Πρόσκληση σε βυζαντινό γεύμα» λειτουργεί συμπληρωτικά ως προς το περιεχόμενο και τους μαθησιακούς στόχους της θεματικής ενότητας «5. Ο κόσμος του Βυζαντίου-5.1 Βυζαντινή κοινωνία και πολιτισμός» του Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας της Ε΄ Δημοτικού. Αποσκοπεί στην κατανόηση πρωτογενών και δευτερογενών ιστορικών εννοιών, στην ανάπτυξη μεταγνωστικών δεξιοτήτων που αφορούν στην ιστορική έρευνα και τη δημιουργία της ιστορικής γνώσης (διαδικαστική γνώση), και στην καλλιέργεια στάσεων και αξιών που θεωρούνται απαραίτητες για την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και της δημοκρατικής πολιτειότητας.

Οι προτεινόμενες εκπαιδευτικές δραστηριότητες που ο θεματικός φάκελος περιλαμβάνει, εστιάζουν στις διατροφικές συνήθειες στη βυζαντινή κοινωνία και ενθαρρύνουν τη συσχέτιση αυτών των συνηθειών με την οικονομική κατάσταση και την κοινωνική θέση των ανθρώπων, τη θρησκευτική πίστη (π.χ. νηστεία), τις γεωγραφικές συνθήκες (π.χ. απόσταση από τη θάλασσα), την ευφορία της γης, τις εμπορικές συναλλαγές και τις πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις των κατοίκων του Βυζαντίου με άλλους λαούς.

Ως τόπος επιλέγεται η Κωνσταντινούπολη και ως χρονικό σημείο αναφοράς ο 11^{ος} αιώνας, ακριβώς επειδή είναι ένα μεγάλο αστικό και εμπορευματικό κέντρο στο σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης, το οποίο διαθέτει μεγάλη ποικιλία διατροφικών αγαθών.

2.Σκεπτικό-σύντομη περιγραφή

Η σχεδίαση και υλοποίηση του θεματικού φακέλου «Πρόσκληση σε βυζαντινό γεύμα» βασίζεται σε ένα διδακτικό σενάριο, με το οποίο επιχειρείται πρωτίστως η προσέγγιση του παρελθόντος αναδρομικά από το παρόν. Με βάση τις αρχές του εποικοδομητισμού, αξιοποιούνται οι οικείες εμπειρίες και οι προϋπάρχουσες γνώσεις των παιδιών και ενεργοποιείται η συμμετοχή τους.

Οι μαθητές/τριες μεταφέρονται χωροχρονικά στην αγορά της Κωνσταντινούπολης τον 11^ο αι. και στη συνέχεια σε μία αστική οικία. Στην ενσυναισθητική μεταφορά τους συμβάλλει η αξιοποίηση συναφούς θεματικά εικονιστικού υλικού. Κατά τη διάρκεια της «επίσκεψης» οι μαθητές/-τριες συνεργάζονται ομαδικά, παρατηρούν και καταγράφουν πληροφορίες που αφορούν στα ακόλουθα θέματα:

1. τρόφιμα,
2. μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη,
3. τρόπους και τα υλικά μαγειρέματος
4. διατροφικές συνήθειες.

Στο τέλος, επιστρέφουν στο παρόν, αξιοποιούν τις πληροφορίες που συγκέντρωσαν και από κοινού συνεργάζονται για την προετοιμασία και την πραγματοποίηση ενός βυζαντινού γεύματος στο σχολείο τους.

Προτείνεται ο/η εκπαιδευτικός να εντάξει το περιεχόμενο του φακέλου σε ένα σχέδιο εργασίας (project) με πλαίσιο αναφοράς το ποικιλόμορφο ιστορικό υλικό (πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές) που περιλαμβάνεται σε αυτόν ή εναλλακτικά να το αξιοποιήσει ως οδηγό για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ανάλογων εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων εναρμονισμένων με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των μαθητών/τριών της τάξης του.

Για την υλοποίηση του σεναρίου προβλέπονται συνολικά τέσσερις διδακτικές ώρες. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι οι ιστορικές πηγές και οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στον συγκεκριμένο θεματικό φάκελο είναι περισσότερες, ώστε να δοθεί στους εκπαιδευτικούς η δυνατότητα επιλογής, σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες κάθε τάξης.

3. Διδακτικοί στόχοι

Γνώσεις -Δεξιότητες

Επιδιώκεται οι μαθητές:

- α) Να διερευνήσουν τις διατροφικές συνήθειες στο Βυζάντιο.
- β) Να γνωρίσουν τα υλικά και τους τρόπους παρασκευής συγκεκριμένων εδεσμάτων στη βυζαντινή κουζίνα.
- γ) Να διακρίνουν την επίδραση διαφορετικών πολιτισμικών επιρροών στη διατροφή και τις συνήθειες του φαγητού στο Βυζάντιο.
- δ) Να επισημαίνουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στη βυζαντινή και τη σύγχρονη ελληνική και μεσογειακή διατροφή και κουζίνα.
- ε) Να συλλέξουν πληροφορίες για το σχήμα, την μορφή, την χρήση και διακόσμηση των βυζαντινών επιτραπέζιων σκευών.
- στ) Να συσχετίσουν τις διατροφικές συνήθειες των Βυζαντινών με επιμέρους διαφοροποιήσεις ως προς την κοινωνική και οικονομική τους θέση.
- ζ) Να κατανοήσουν τη διαφοροποίηση των ρόλων και τη θέση της γυναίκας στη βυζαντινή οικογένεια και κοινωνία.
- η) Να παρασκευάσουν αλμυρά και γλυκά εδέσματα χρησιμοποιώντας υλικά αντίστοιχων βυζαντινών συνταγών.
- θ) Να δημιουργήσουν προσκλήσεις γραμμένες σε κέρινες πλάκες για το βυζαντινό γεύμα

που θα διοργανώσουν στο σχολείο τους.

ι) Να κατασκευάζουν χάρτες αποτυπώνοντας τις εμπορικές δραστηριότητες των Βυζαντινών σε άλλες περιοχές και τη μεταφορά συγκεκριμένων τροφίμων και αγαθών, όπως των μπαχαρικών.

ια) Να οργανώνουν ένα βυζαντινό γεύμα στην τάξη τους με τη συμμετοχή των συμμαθητών τους, των δασκάλων και των γονέων τους.

Διαδικαστικοί στόχοι

Επιδιώκεται οι μαθητές:

α) Να διατυπώσουν υποθέσεις για τον βίο και τον υλικό πολιτισμό των Βυζαντινών.

β) Να διατυπώσουν ιστορικά ερωτήματα σχετικά με τις όψεις της καθημερινότητας των ανθρώπων της μελετώμενης περιόδου, όπως: *Πώς τρέφονταν τότε οι άνθρωποι; Ποια τεχνικά μέσα είχαν στη διάθεσή τους εκείνη την εποχή για την παρασκευή των γευμάτων; Υπήρχαν διαφορές στις διατροφικές συνήθειες οικογενειών από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις στο Βυζάντιο;*

γ) Να αξιοποιήσουν συνδυαστικά διαφορετικές μορφές ιστορικών πηγών (γραπτές, οπτικές, πρωτογενείς, δευτερογενείς) για την προσέγγιση του παρελθόντος, προκειμένου να φέρουν σε πέρας τα καθήκοντα που τους ανατίθενται.

δ) Να αντιληφθούν και να εξηγήσουν πώς η διερεύνηση της διατροφής είναι δυνατό να συμβάλει στην κατανόηση των επιμέρους διαφοροποιήσεων στη βυζαντινή κοινωνία.

ε) Να αναπτύξουν ιστορική ενσυναίσθηση μέσα από οργανωμένες βιωματικές δραστηριότητες.

Κατανόηση και χρήση ιστορικών εννοιών

Επιδιώκεται οι μαθητές να κατανοήσουν και να αξιοποιούν στο λόγο τους, γραπτό και προφορικό, έννοιες σχετικές με τη διατροφή και τις διατροφικές συνήθειες στο Βυζάντιο, όπως: *πολιτισμική επαφή, πολιτισμική ανταλλαγή, πολιτισμική αλληλεπίδραση, βυζαντινές μαγειρείες, βρώματα, επιτραπέζια σκεύη, μορφή, σχήμα, διακόσμηση, καθημερινή ζωή, διατροφή.*

Επίσης, να εξοικειωθούν με έννοιες δεύτερου βαθμού, όπως: *χρόνος, χώρος, ιστορική πηγή, πρωτογενής, δευτερογενής, γραπτή, εικονιστική, τεκμήριο, συνέχεια και αλλαγή, αιτίες και συνέπειες, οπτική, ηθική κρίση, ιστορικό πλαίσιο.*

4. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες

ΦΑΣΗ Α: Εισαγωγή στο θέμα

Στόχοι

- Η δημιουργία ενός αυθεντικού πλαισίου μάθησης για την ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος των μαθητών/τριών για το θέμα.
- Η ανάδειξη της προηγούμενης γνώσης
- Η διατύπωση ερωτημάτων
- Η δημιουργία ομάδων

Δραστηριότητα 1: Το παιχνίδι των τεκμηρίων

Οι μαθητές/-τριες γνωρίζουν τους ήρωες του σεναρίου, που είναι δύο παιδιά, ο Κωνσταντίνος και η Ειρήνη, τα οποία ζουν στην Κωνσταντινούπολη τον 11^ο αι. Βρίσκονται μπροστά σε μία κρήνη που γράφει «ΝΙΨΟΝΑΝΟΜΗΜΑΤΑΜΗΜΟΝΑΝΟΨΙΝ». Ο Κωνσταντίνος και η Ειρήνη προσκαλούν τους μαθητές/-τριες της Ε΄ τάξης να γνωρίσουν την πόλη τους και την αγορά της.

Ο/η εκπαιδευτικός της τάξης έχει τοποθετήσει σε διαφορετικά σημεία της σχολικής αίθουσας κείμενα και εικόνες που αφορούν σε τέσσερα θέματα:

1. Τα υλικά και ο τρόπος παρασκευής των φαγητών στο Βυζάντιο
2. Η επίδραση διαφορετικών πολιτισμικών επιρροών στη βυζαντινή διατροφή και τις συνήθειες του φαγητού.
3. Ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στη διατροφή των Βυζαντινών και τη διατροφή μας σήμερα.
4. Αντιπροσωπευτικά εδέσματα της βυζαντινής κουζίνας.

Οι μαθητές/-τριες συλλέγουν τα κείμενα και τις εικόνες και τα επικολλούν σε ένα μεγάλο χαρτόνι που είναι αναρτημένο στον πίνακα σε δύο στήλες, σύμφωνα με τις **δύο** κύριες κατηγορίες των πηγών (γραπτές-εικονιστικές).

Στη συνέχεια, με κατευθυνόμενο διάλογο από τον/την εκπαιδευτικό, συζητούν για το είδος των πηγών (γραπτές και εικονιστικές πηγές) και τις πληροφορίες που παρέχουν.

Οι δύο ήρωες του σεναρίου, ο Κωνσταντίνος και η Ειρήνη, τούς παροτρύνουν να ταξιδέψουν στην Κωνσταντινούπολη του 11^{ου} αι., να περιηγηθούν στην αγορά κι έπειτα να επισκεφτούν τη δική τους κατοικία.

Αφού οι μαθητές/-τριες χωριστούν σε τέσσερις ομάδες, διερευνούν και επιχειρούν να απαντήσουν στα ακόλουθα ερωτήματα:

1. Ποια υλικά χρησιμοποιούσαν για την παρασκευή των φαγητών στο Βυζάντιο;
2. Ποια σκεύη χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί για να τρώνε και να πίνουν;
3. Ποιες τροφές καταλάωναν οι Βυζαντινοί κι εάν υπήρχαν διαφοροποιήσεις σύμφωνα με την κοινωνική και οικονομική τους θέση.
4. Ποιες είναι οι διαφορές και ομοιότητες με τις σημερινές διατροφικές συνήθειες;

Δραστηριότητα 2: Ανάδειξη προηγούμενων γνώσεων ή ιδεών των μαθητών

Κάθε ομάδα έχει στη διάθεσή της το φύλλο εργασίας 2, που περιλαμβάνει τρεις στήλες. Στην πρώτη στήλη οι μαθητές/τριες γράφουν τι γνωρίζουν για το θέμα που ανέλαβαν να

διερευνήσουν (ανάδειξη προηγούμενων γνώσεων/ ιδεών). Στη δεύτερη στήλη τίθεται ένα δεδομένο ιστορικό ερώτημα σύμφωνα με τα ιστορικά ερωτήματα που προηγούνται στην επεξεργασία κάθε θέματος. Στην τρίτη στήλη οι μαθητές/τριες θα καταγράψουν τις πληροφορίες που έχουν αντλήσει από την επεξεργασία ιστορικών πηγών και τις χρησιμοποιούν για την απάντηση του αντίστοιχου ιστορικού ερωτήματος και την εξαγωγή συμπερασμάτων.

ΦΑΣΗ Β: ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΘΕΜΑΤΩΝ - ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΕΡΩΤΗΜΑΤΩΝ

ΘΕΜΑ 1ο: Η αγορά της Κωνσταντινούπολης

Δραστηριότητα 3

Διαβάζουμε τις πηγές **Π 1.1, Π 1.2, Π.1.3** και απαντάμε στα ακόλουθα ερωτήματα:

- α) Από ποιες περιοχές προμηθευόταν η αγορά της Κωνσταντινούπολης τρόφιμα;
- β) Ποια προϊόντα ήταν εγχώρια και ποια εισαγόμενα;
- γ) Ποια μπαχαρικά γνωρίζουμε και χρησιμοποιούμε σήμερα;

ΠΗΓΕΣ

1.1.

Τον 11ο και τον 12ο αιώνα η βυζαντινή οικονομία παρουσιάζει άνθηση, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στο εμπόριο. Όσον αφορά στο εσωτερικό εμπόριο, η ανάπτυξή του σχετίζεται με την αύξηση της ζήτησης των πόλεων και της υπαίθρου για παντός είδους αγαθά, με την αύξηση του αριθμού των διαθέσιμων νομισμάτων, καθώς και με την ανάπτυξη της γεωργίας. Το πολύ σημαντικό θέμα του εφοδιασμού των πόλεων φαίνεται ότι αυτή την εποχή δεν αντιμετωπίζει προβλήματα. Η Κωνσταντινούπολη, συγκεκριμένα, δέχεται τα αγαθά των επαρχιών (π.χ. σιτηρά, τυριά, κρασιά, κρέατα) σε μεγάλη αφθονία, εφοδιαζόμενη τόσο από την ενδοχώρα της, όσο και από την περιοχή του Εύξεινου Πόντου, καθώς και από το νότιο τμήμα των Βαλκανίων. Το εξωτερικό εμπόριο περιλάμβανε μεγάλο μέρος του είδους των εμπορευμάτων που ανταλλάσσονταν και παλαιότερα. Μεταξύ άλλων, εξάγονταν μεταξωτά και τρόφιμα, ενώ εισάγονταν μπαχαρικά, αρώματα και πολύτιμο ξύλο.

Πηγή: Μέριανος Γ. , «Κωνσταντινούπολη ως κέντρο εμπορίου», 2008, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη*, <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10856> (Τελευταία πρόσβαση 1-11-2018).

Π. 1.2.

Τα λαχανικά, ευπαθή προϊόντα καλλιεργούνταν μέσα στην Κωνσταντινούπολη και συγκεκριμένα ανάμεσα στο κωνσταντίνειο και το θεοδοσιανό τείχος καθώς και σε μια πλατιά ζώνη έξω από το θεοδοσιανό τείχος που δημιουργούσαν μια συνολική έκταση 12-15 τ.χλμ. η οποία εξασφάλιζε την τροφοδοσία 300.000 ανθρώπων με κηπευτικά. Στις περιοχές παραγωγής, κυρίως φρούτων συμπεριλαμβάνονταν και τα μικρασιατικά παράλια της Θάλασσας του Μαρμαρά, από όπου ήταν εύκολη η μεταφορά των προϊόντων με πλοίο. Η σημασία των κηπευτικών για τη ζωή της πόλης φανερώνεται και από το γεγονός ότι οι αρματοδρομίες που διοργανώνονταν στον Ιππόδρομο για την εορτή της ίδρυσης της πόλης ονομάζονταν «λαχανικόν υποδρόμιον», γιατί μετά τη λήξη του αγώνα μοίραζαν λαχανικά.

Πηγή : Schreiner, P., (2016). *Κωνσταντινούπολη, Ιστορία και Αρχαιολογία*. ΜΙΕΤ, σ. 134.

Π 1.3

Η ζάχαρη, η πιπερόριζα και το σανταλόξυλο έφταναν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία από την Ινδία, αν και η προέλευσή τους ήταν πολύ ανατολικότερα. Ο νάρδος, πολύ αγαπητό αρωματικό στην Κωνσταντινούπολη, έρχονταν επίσης από την Ινδία. Η ξυλαλόη κατέφθανε από τη νοτιοανατολική Ασία. Το μοσχοκάρυδο, ολόκληρο ή τριμμένο και το γαρίφαλο έφταναν από τα μακρινά Νησιά των Μπαχαρικών της ανατολικής Ινδονησίας, όπου δεν ταξίδεψε ποτέ κανένας Βυζαντινός, απ'όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε. Η κανέλα ερχόταν από την Κεϋλάνη ή από τη νότια Κίνα: Πιθανότατα, τουλάχιστον από τον 9^ο αιώνα, εισαγόταν κανέλα και των δύο προελεύσεων.

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις. Η κουζίνα της αυτοκρατορίας*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 57.

Δραστηριότητα 4

Διαβάζουμε ξανά την πηγή Π 1.3 και σχεδιάζουμε στον χάρτη το ταξίδι των μπαχαρικών από τον τόπο προέλευσης προς την Κωνσταντινούπολη. Συζητάμε για την έκταση των εμπορικών συναλλαγών τον 11^ο αιώνα.

Δραστηριότητα 5

Μελετάμε την πηγή Π 1.4 και καταγράφουμε τα επαγγέλματα που ασχολούνταν με τον εφοδιασμό της Κωνσταντινούπολης σε τρόφιμα. Στη συνέχεια, αξιοποιώντας ένα αντίστοιχο λογισμικό, δημιουργούμε έναν εννοιολογικό χάρτη με τα επαγγέλματα και τα αντίστοιχα τρόφιμα.

Επισημαίνουμε ακόμη:

- α) Ποια από αυτά τα επαγγέλματα υπάρχουν ακόμη και σήμερα
- β) Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο σε αυτά τα επαγγέλματα.

Π.1.4.

Η όγδοη ομάδα περιλάμβανε επαγγελματίες που εφοδίαζαν την Κωνσταντινούπολη με διάφορα είδη. Οι μακελλάριοι (κρεοπώλες), οι προβατέμποροι και οι χοιρέμποροι, σε συνεργασία με τους προβαταρίους (ιδιοκτήτες κοπαδιών προβάτων) ή με τη συνδρομή των χωρικών (χωρίται), τροφοδοτούσαν τη βασιλεύουσα με κρέας. Οι μακελλάριοι αγόραζαν πρόβατα απευθείας από τους προβαταρίους ανατολικά του ποταμού Σαγγαρίου, γεωγραφικού ορίου της περιφέρειας Κωνσταντινούπολης, και οδηγούσαν τα κοπάδια στην πρωτεύουσα, με ενδιάμεσο σταθμό τη Νικομήδεια. Έτσι αποκλείονταν οι έμποροι και οι μεσάζοντες, με αποτέλεσμα να μένει χαμηλή η τιμή του κρέατος και το κέρδος να ανήκει εξολοκλήρου στους μακελλαρίους. Με σφάγια προμήθευαν τους μακελλαρίους και οι χωρίται, οι οποίοι ζούσαν στην ύπαιθρο (ΕΒ 15.4). Τέλος, οι μακελλάριοι αγόραζαν χοίρους –παρουσία των επαρχικών, οι οποίοι καθόριζαν την τιμή τους– στο forum Tauri (Ταύρος), έως την Απόκρεω πρόβατα στο Στρατήγιον και τις ημέρες του Πάσχα και της Πεντηκοστής αρνιά στον Ταύρο. Γενικά το σύστημα τροφοδοσίας της πρωτεύουσας με κρέας ήταν αρκετά ευέλικτο, ενώ σε περιόδους μεγάλης ζήτησης η εξασφάλιση επάρκειας ήταν αδύνατη χωρίς την εμπλοκή των εμπόρων.

Οι ιχθυοπράται αγόραζαν ψάρια στο γιαλό από καταπλέοντα πλοία και δεν πάστωναν ούτε πωλούσαν νωπά ψάρια στους εξωτικούς (τους ξένους). Οι αρτοποιοί και τα ζώα τους ασχολούνταν αποκλειστικά με την παραγωγή του ψωμιού και δεν δεσμεύονταν από το δημόσιο για άλλες λειτουργίες. Οι αρτοποιοί υποχρεούνταν να προσέρχονται στον έπαρχο και να αναπροσαρμόζουν υπό την εποπτεία του *συμπόνου* τα σταθμά του ψωμιού σε κάθε μεταβολή της τιμής του. Τα καπηλεία, τα οποία διέθεταν οίνο στους πολίτες, έκλειναν τις νύχτες και δε λειτουργούσαν τις Κυριακές και τις γιορτές. Οι κάπηλοι όφειλαν να προσαρμόζουν τα αγγεία και σταθμά τους στις διακυμάνσεις της τιμής του οίνου. Οι βόθροι (εκτιμητές) έπρεπε να εκτιμούν επακριβώς την αξία των αλόγων που πωλούνταν, υποχρεωτικά στο φόρο του Αμαστριανού, να αποφεύγουν το λαθρεμπόριο αλόγων ή να ταξιδεύουν γι' αυτό μακριά από την Πόλη και να εξιχνιάζουν τις ζωοκλοπές.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

ΜΕΙΖΟΝΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaid=10835&boithimata_State=&kefalaia_State=#chapter_13 [Τελευταία πρόσβαση 10-1-2018]

Δραστηριότητα 6

Επισκεπτόμαστε την ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Κέντρου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων

<http://exploringbyzantium.gr/EKBMM/Page?name=game&lang=gr&id=2>. Βρείτε το διαδραστικό παιχνίδι «Στην εμποροπανήγυρη». Ακολουθούμε τις οδηγίες του παιχνιδιού και απαντάμε στις ερωτήσεις.

Δραστηριότητα 7

Επισκεπτόμαστε τον ιστότοπο του ΦΩΤΟΔΕΝΤΡΟΥ και ειδικότερα τη διεύθυνση <http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/9668?locale=el>

Καταγράφουμε τα ονόματα των επαγγελματιών που συνδέονται με την παραγωγή και την πώληση προϊόντων στην Κωνσταντινούπολη και τα συγκρίνουμε με ανάλογα σημερινά επαγγέλματα.

ΘΕΜΑ 2ο: ΤΑ ΤΡΟΦΙΜΑ

Ιστορικό ερώτημα: Ποια προϊόντα διατροφής μπορούσε κάποιος να βρει στην αγορά της Κωνσταντινούπολης τον 11^ο αιώνα;

Δραστηριότητα 8

Διαβάζουμε τις πηγές Π 2.1., Π 2.2, Π 2.3, Π 2.4. Π 2.5., Π 2.6. και καταγράφουμε σε έναν πίνακα-κατάλογο τα τρόφιμα που πωλούνται στους εμπορικούς πάγκους της αγοράς της Κωνσταντινούπολης. Χωρίζουμε τα προϊόντα σε κατηγορίες και σημειώνουμε δίπλα σε καθένα από αυτά την ένδειξη «ακριβό» ή «φτηνό», ανάλογα με τη γνώμη που διαμορφώσαμε από την ανάγνωση των πηγών. [Η τελευταία στήλη μπορεί να διαιρεθεί σε δύο μέρη (Βυζαντινή εποχή και σήμερα), ώστε να δοθεί η δυνατότητα στους μαθητές να συγκρίνουν την αξία των τροφίμων και να αντιληφθούν ότι είδη διατροφής που σήμερα τα γεύονται καθημερινά, τότε ελάχιστοι άνθρωποι τα γνώριζαν και τα είχαν δοκιμάσει].

Έπειτα επισημαίνουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στα τρόφιμα της αγοράς της Κωνσταντινούπολης και της σύγχρονης αγοράς. Με πράσινο χρώμα καταγράφουμε τις ομοιότητες και με κόκκινο χρώμα τις διαφορές (φύλλο εργασίας 3).

Τέλος, χρησιμοποιούμε ένα λογισμικό ψηφιακής παρουσίασης και ετοιμάζουμε μια παρουσίαση με τίτλο «Οι διατροφικές συνήθειες στη βυζαντινή και στη σύγχρονη εποχή», η οποία μπορεί να περιέχει:

- τις ονομασίες των τροφίμων (αντιπαραβάλλονται με τις αντίστοιχες σημερινές ονομασίες)
- τις ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των βυζαντινών και των σημερινών τροφίμων

ΠΗΓΕΣ

Π 2.1. Πουλερικά

Τα πουλερικά τα είχαν σε εκτίμηση, καθώς η ποικιλία ήταν μεγάλη. Προτιμούσαν τις πάπιες, τις χήνες, τα περιστέρια, τα παγόνια, τις πέρδικες, τα κοτσύφια και τις τσίχλες. Υπήρχαν μάλιστα ειδικά εκτροφεία παγονιών, για να καλύψουν τις προτιμήσεις της άρχουσας τάξης. Δεν έτρωγαν νεοσφαγή πτηνά, παρά μόνο αφού τα άφηναν να σιτέψουν μέσα σε ξίδι, για να μαλακώσει το κρέας τους. Συχνά πάστωναν με αλάτι και μυρωδικά το

κρέας για να διατηρηθεί.

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. (2014). Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 116, <http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21/>, (Τελευταία πρόσβαση 20-11-2017).

Π 2.2. Νέοι καρποί

Εν τω μεταξύ νέες ποικιλίες φρούτων κατέφθναν από την Ανατολή, όπως το αποκαλούμενο σαρακηνό πεπόνι και τα μεγάλα τζίτζιφα της Εδέσσης, από μία αρχαία πόλη που υπήρξε θρησκευτικό κέντρο και επί αιώνες σύνορο ανάμεσα στη ρωμαϊκή και στην περσική σφαίρα επιρροής. Ακόμα πιο καινούριοι καρποί ήταν η μελιτζάνα ή μαζιζάνι και το πορτοκάλι ή νεράντζι.

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις. Η κουζίνα της αυτοκρατορίας*, Αθήνα: Πατάκης, σ.93.

Π 2.3. Παζάρι στην Κωνσταντινούπολη

Το παζάρι με τα μπαχαρικά είναι σήμερα ένα αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό της Κωνσταντινούπολης. Τα μπαχαρικά αποτελούσαν σημαντικό προϊόν για το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων. Από πολύ παλιά τα καρυκεύματα και τα αρωματικά συγκαταλέγονταν στα πλέον σημαντικά και ακριβά εμπορεύματα. Οι επαγγελματίες δεν ασχολούνταν μόνο με τα αρώματα και τις βαφές, αλλά και με τα καρυκεύματα που χρησιμοποιούνταν για τα φαγητά, τα ποτά, τα φάρμακα και τα θυμιάματα.

Κάθε έμπορος έχει τον δικό του χώρο και δεν καταπατά τον χώρο άλλου. Επιτηρεί ο ένας τον άλλο, ώστε να μην μπορούν κάποιοι αδικαιολόγητα να μειώνουν την αξία του εμπορεύματος ή να το διανέμουν μεταξύ τους, αλλά ούτε να αποθηκεύουν εμπορεύματα ή άλλη νοθευμένηπραμάτεια, [...] εμπορεύονται πιπέρι, νάρδο [είδος θαλεριάνας], κανέλα, ξυλαλόη, άμβαρ, μόσχο, λίθανο, σμύρνα, βαρζή [βάλσαμον], λουλάκι, λάκα, λαζούρι, χρυσόξυλο, ζυγαία [στύρακα].

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 49.

Π 2.4. Καρυκεύματα, μπαχαρικά

Η μαγευτική Ανατολή ήταν προμηθευτής και άλλων μπαχαρικών στο βυζαντινό τραπέζι, όπως το γαρίφαλο, το μοσχοκάρυδο, η κανέλα ή «τριψίδι», το ινδικό ξύλο ή «κινναμώμον».

Πηγή: Χρονόπουλος, Γ. Το βυζαντινό τραπέζι, <http://vizantinaistorika.blogspot.gr/2016/02/blog-post.html>, (Τελευταία πρόσβαση 5-11-2018).

Π 2.5. Η μαστίχα

Η *μαστίχα*, που χρησιμοποιούνταν συχνά στο ψήσιμο ψωμιών και γλυκών στην Κωνσταντινούπολη, παράγεται μόνο σε έναν τόπο στον κόσμο, στη Χίο. [...] Μεγάλο ποσοστό της ετήσιας παραγωγής μαστίχας εξαγόταν πιθανότατα από τη Χίο σε καθαρή

μορφή για μαγειρική χρήση και για μάσημα, γιατί η μαστίχα είναι η αυθεντική, φυσική και υγιεινή τσίκλα του μεσογειακού κόσμου. [...]

Σήμερα το ούζο και το λικέρ μαστίχας, οι διάδοχοι των παλιών φαρμακευτικών προϊόντων, εξακολουθούν να παράγονται στο νησί και παραμένουν πολύ αγαπητά στους εκλεκτικούς πότες στην Ελλάδα. Ορισμένοι Έλληνες αγαπούν ακόμη τη γεύση της μαστίχας σε οδοντόκρεμες και τσίκλες [...]

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 53-57.

Π 2.6. Τα ψάρια και τα θαλασσινά

Τα λιπαρά ψάρια ήταν κατάλληλα για πάστωμα και τα διατηρούσαν πολύ καιρό σε στρώσεις από χοντρό αλάτι. Ήταν καλή τροφή για τους κατοίκους της αυτοκρατορίας που ζούσαν μακριά από τα παράλια, αλλά και κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Τα παστά και τα καπνιστά ψάρια πωλούνταν αποκλειστικά από μπακάληδες.

Οι «λευκοί ιχθύες», όπως ο κέφαλος, το λαβράκι, η συναγρίδα και η μεγάλη αθερίνα, θεωρούνταν ακριβά και ψάρια πρώτης κατηγορίας. Ο Θεόδωρος Πρόδρομος παραπονούνται πως δεν είχε χρήματα ούτε τα φτηνότερα ψάρια να αγοράσει, όπως τσίρους, σκουμπριά και «θύννες» (τόνους).

Τα μαλάκια και τα οστρακόδερμα κατά τους βυζαντινούς χρόνους ονομάζονταν αγνά και τα έτρωγαν σε περιόδους νηστείας. Προτιμούσαν τα χταπόδια, τις σουπιές, τα καλαμάρια παραγεμισμένα. Επίσης έτρωγαν γαρίδες, καραβίδες, πεταλίδες, στρείδια, μύδια και αχιούδες».

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. (2014). Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 116, <http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21/>, (Τελευταία πρόσβαση 20-11-2017).

Ο Κωνσταντίνος και η Ειρήνη μας προσκαλούν σε γεύμα στο σπίτι τους και αναφέρουν, ως ένα είδος προοργανωτή, αγαπημένα τους φαγητά.

ΘΕΜΑ 3ο: ΤΟ ΜΑΓΕΙΡΕΜΑ

Ιστορικό ερώτημα: Με ποιους τρόπους μαγείρευαν στο Βυζάντιο;

Δραστηριότητα 9

Οι μαθητές/-τριες διαβάζουν τις πηγές **Π 3.1, Π 3.2, Π 3.3, Π 3.4.** και καταγράφουν τους τρόπους με τους οποίους οι Βυζαντινοί μαγείρευαν τα φαγητά τους.

Στη συνέχεια αντιστοιχίζουν τα φαγητά που μαγείρευαν στο Βυζάντιο με αυτά που μαγειρεύουν στο σπίτι τους σήμερα. Κατόπιν, συγκρίνουν τον τρόπο παρασκευής των ίδιων φαγητών στο Βυζάντιο και σήμερα και διακρίνουν τις διαφορές και τις ομοιότητες μεταξύ τους, τις οποίες καταγράφουν στο διάγραμμα του Φύλλου Εργασίας 4.

Επιπρόσθετα, οι μαθητές ετοιμάζουν καρτέλες. Στη μια πλευρά της καρτέλας εμφανίζεται η εικόνα του φαγητού και στην άλλη η ταυτότητά του: ονομασία, υλικά παρασκευής, τρόποι μαγειρέματος στο Βυζάντιο και σήμερα.

ΠΗΓΕΣ

Π 3.1. Όσπρια: Είδη και τρόποι μαγειρέματος

Ιδιαίτερα εξελιγμένοι ήταν και οι τρόποι που μαγειρεύονταν τα όσπρια: *ερέβινθος* (ρεβύθι), *λάθυρις* (μπιζέλι), *φάβα* (κουκιά), *φασιούλα* (μαυρομάτικα φασόλια) [...]

Ο Συμεών Σηθ συστήνει «μια σούπα με μέλανες ερεβίνθους, γογγύλια, σέλινο και αμυγδαλέλαιο [...] Για τα μπιζέλια πρέπει να χρησιμοποιούμε ελαιόλαδο και τριμμένο κύμινο. Τα κουκιά πρέπει να βράσουν και μετά να τους ρίξουμε «αλάτι και το καλύτερο αγουρέλαιο». Τα μαυρομάτικα φασόλια βράζουν με πιπέρι ή σινάπι ή ρίγανη και σερβίρονται με ελαιόλαδο.

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 100-101.

Π 3.2. Είδη Ψωμιού

Στην ύπαιθρο οι άνθρωποι έψηναν το ψωμί στο φούρνο του σπιτιού τους και όφειλαν να χτίζουν τους φούρνους τους σε μέρη ασφαλή, μακριά από γειτονικά κτίσματα, σύμφωνα με τις διατάξεις του Επαρχιακού Βιβλίου στο ιδιαίτερο κεφάλαιο «Περί αρτοποιιών». Στις μεγάλες πόλεις υπήρχαν διάφορα είδη ψωμιού για να αγοράσει κάποιος ανάλογα με την οικονομική του κατάσταση.

Ο «καθαρός» ή «μεταξωτός άρτος» λεγόταν έτσι γιατί γινόταν από σιταρένιο αλεύρι αγνοκαθάρειο που το κοσκίνιζαν σε λεπτή σίτα. Ήταν ιδιαίτερα ακριβό, γιατί απαιτούσε ιδιαίτερη προετοιμασία και ήταν ευκολοχώνευτο, γι' αυτό προοριζόταν για αρρώστους ή πλούσιους. Ο «σεμιδαλίτης» ή «μέσος άρτος» ήταν ψωμί δεύτερης ποιότητας όπου το αλεύρι αναμειγνυόταν με άλλα δημητριακά. Ο «ρυπαρός άρτος» ήταν ψωμί από κριθάρι ή πίτουρα, που το έτρωγαν οι πολύ φτωχοί.

Ο Θεόδωρος Πρόδρομος παραπονιέται για το είδος του ψωμιού που τρώει ο ηγούμενος σε σχέση με τους μοναχούς «Εκείνοι σεμιδάλινον, ημείς δε πιτεράτον». Για τις εκστρατείες υπήρχε ο μικρός άρτος «βουκελλάτος» που συχνά τον παραχωρούσαν στους πένητες. Φαίνεται πως ο «κόλλιξ-κολλίκιον» ήταν το γνωστό σε όλους κουλούρι με την κρικελλοειδή μορφή που συνήθιζαν να το δίνουν στα παιδιά. Τέλος, υπήρχαν διάφορα αρτοσκευάσματα όπως ο «πλακίτης άρτος», τα «προφούνια», ο «παξαμάς» ή παξιμάδι που ήταν ξηρό και στερεό ψωμάκι με ελλειψοειδές σχήμα.

Στην Κωνσταντινούπολη με εντολή του αυτοκράτορα γίνονταν διανομές «ημερησίων άρτων» στους πολίτες που ονομάζονταν και «παλατίνοι άρτοι» σε αντιδιαστολή προς τους «στρατιωτικούς άρτους». Έτσι συνέχιζαν τη ρωμαϊκή συνήθεια «άρτος και θεάματα».

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. (2014). Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 116, <http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21/>, (Τελευταία πρόσβαση 20-11-2017).

Π 3.3. Καρυκεύματα

Τα φαγητά είναι πολύ καρυκευμένα και συνοδεύονται από σάλτσες, πού έχουν μεγάλη δόση πιπεριού, σκόρδου και μουστάρδας. «Μ' αρέσει πολύ, ένα καρυκευμένο φαγητό, ομολογεί ο Πτωχοπρόδρομος, μια δυνατή σάλτσα σε μεγάλα κομμάτια κρέατος κι ένα χοντρό κομμάτι φιλέτο». [...] το ψάρι θέλει να είναι μαγειρεμένο με «ινδιάνικο νάρδο,

κελτικά νάρδο, μοσχοκάρυδο, κανέλλα, μανιτάρια, ξύδι και μέλι». Άλλοι προτιμούν έναν παχύ πουρέ μπακαλιάρου. Τίποτα δεν είναι πια απολαυστικό από να τον τρως μαζί με βραστά ψάρι. Το κρέας, όταν βουτηχτεί στη σαλαμούρα, είναι πολύ ωραίο, άλλα δεν είναι προσιτά σ' όλα τα βαλάντια. Αντίθετα, οι ελιές που κολυμπούν μέσα στη σαλαμούρα είναι πολύ πια προσιτές και γι' αυτό έχουν μεγάλη πέραση, όπως και το χαβιάρι.

Πηγή: Βάλτερ, Ζ. (1970). *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο στον αιώνα των Κομνηνών (1081 -1180)*, (μτφρ. Κ. Παναγιώτου), Αθήνα: Ωκεανός, σ. 176-177.

Π 3.4. Το κρέας

Τα κρέατα τα μαγείρευαν «οφτά εκζεστά», δηλαδή νερόβραστα ή «εψητά-οφτά», δηλαδή ψητά.

Ο απλούστερος τρόπος ήταν ο βρασμός και γι' αυτό υπήρχε η παροιμία «αργώ μαγείρω, πάντα εκζεστά». Το «σκορδάτον» ήταν κρέας παραγεμισμένο με σκελίδες σκόρδου. Άλλοτε τα έψηναν σε σούβλες πάνω από ανθρακιά και άλλοτε σε φούρνο μέσα σε ειδικό σκεύος που έμοιαζε με γάστρα. Τα κρέατα τότε αναφέρονται ως «κλιβανωτά». Γνωστό και το μαγείρεμα λαγού μαζί με χοιρινό κρέας για μεγαλύτερη νοστιμιά «ακράτον», δηλαδή με κρασί.

Κρέας εξασφάλιζαν με το κυνήγι, που ήταν η αγαπημένη απασχόληση των ανδρών και τους παρείχε ευκαιρίες για προσωπική διάκριση. Οι Βυζαντινοί είχαν αδυναμία στα θηράματα, γνωστά για τη νοστιμάδα τους. Καλύτερο θεωρούσαν το κρέας του ελαφιού, αλλά οι γιατροί της εποχής το θεωρούσαν δύσπεπτο. Το λαγό τον μαγείρευαν κρασάτο ή ξιδάτο. Τα μεγαλύτερα ζώα αποτελούσαν ακριβότερη και λιγότερο διαδεδομένη τροφή. Τα χοιροφάγια, που γίνονταν κατά τους χειμερινούς μήνες, προμήθευαν την οικογένεια με τα λουκάνικα, τα παστά και το μαγειρικό λίπος της χρονιάς. Τα βοοειδή δεν τα προτιμούσαν, καθώς τα χρησιμοποιούσαν για την καλλιέργεια των χωραφιών.

Μαγείρευαν επίσης διάφορα κρέατα κομμένα σε πολύ μικρά και λεπτά τεμάχια και αυτό ήταν το «αρβελισμένον» κρέας που έμοιαζε με κιμά.

Ένδειξη πλούτου αποτελούσε η ύπαρξη ελαφιών, ζαρκαδιών, αγριόχοιρων και διάφορων πτηνών στα γεύματα.

Οι πένητες μπορούσαν να φάνε μόνο το κεφάλι, τα πόδια ή τα εντόσθια των ζώων. Τα λεπτά έντερα των αιγοπροβάτων μετά από σχολαστικό καθαρισμό είτε μαγειρεύονταν ως «πλεκτήν» είτε τα περνούσαν γύρω από κομμάτια κρέατος και εντοσθίων και τα σούβλιζαν για να παρασκευάσουν ένα είδος κοκορετσιού.

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. (2014). Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 116, <http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21/>, (Τελευταία πρόσβαση 20-11-2017).

Θέμα 4ο: ΜΑΓΕΙΡΙΚΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΤΙΚΑ ΣΚΕΥΗ

Ιστορικό ερώτημα: Ποια σκεύη χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί τον 11ο αιώνα;

Δραστηριότητα 10

Διαβάζουμε τις πηγές Π 4.1, Π 4.2 και καταγράφουμε τα **μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη**. Στη συνέχεια χρησιμοποιούμε λογισμικό εννοιολογικής χαρτογράφησης και ετοιμάζουμε έναν εννοιολογικό χάρτη που εμφανίζει τις ονομασίες, τα υλικά κατασκευής, το σχήμα, το χρώμα, και τον τρόπο χρήσης.

ΠΗΓΕΣ

Π 4.1 Σκεύη στο τραπέζι

Στο κέντρο της αίθουσας είναι τοποθετημένο ένα στρογγυλό τραπέζι, σκεπασμένο με τραπεζομάντηλο. Γύρω από το τραπέζι είναι τοποθετημένες καρέκλες. Εδώ και έναν αιώνα, η συνήθεια να τρώνε ξαπλωμένοι στο ανάκλιντρο έχει εξαφανιστεί. Μπροστά σε κάθε σερβίτσιο, έχουν τοποθετηθεί μια πετσέτα και μια λεκάνη (χέρνιβον), για να πλένουν τα χέρια τους οι προσκαλεσμένοι. Τα πιατικά είναι άφθονα και ποικίλα. Τα κεραμικά σκεύη, όλα ανατολικής προέλευσης, έχουν πλούσιες διακοσμήσεις: ζώα πραγματικά ή φανταστικά, φυλλωσιές, σπείρες, ασπρόμαυρα τετραγωνάκια. Γυάλινα χρωματιστά ποτήρια είναι μονταρισμένα πάνω σε χρυσές βάσεις. Πλάι σε ένα μεγάλο δοχείο (κάνθαρο) κρασιού της Κύπρου, είναι σωριασμένα μικράστρογγυλά ψωμιά, από γνήσιο και εκλεκτής ποιότητας αλεύρι.

Πηγή: Βάλτερ, Ζ. (1970). *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο στον αιώνα των Κομνηνών*4(1081 -1180) (μτφρ. Κ. Παναγιώτου), Αθήνα: Ωκεανίς, σ. 176-177.

Π 4.2 Τα σκεύη

Τα σκεύη πάνω στο τραπέζι ήταν ή πήλινα ή ξύλινα ή υάλινα ή αργυρά ή χρυσά.

Πηγή: Κουκουλές, Φ. (1952). *Βυζαντινών Βίος και Πολιτεία*, τόμος Ε΄, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 146.

Δραστηριότητα 11

Χωριζόμαστε σε τρεις ομάδες και μελετάμε αντίστοιχα τις πηγές Π 4.3, Π 4.4, Π 4.5 που αναφέρονται στο βυζαντινό τραπέζι και τα επιτραπέζια σκεύη. Αξιοποιούμε όσα διαβάσαμε, για να απαντήσουμε στο ερώτημα:

Ποια μαγειρικά σκεύη αναφέρονται στις πηγές;

Συγκεντρώνουμε πληροφορίες για κάθε μαγειρικό σκεύος ξεχωριστά και συμπληρώνουμε τον πίνακα που περιλαμβάνεται στο Παράρτημα - Φύλλο εργασίας 5. Επιπλέον, βρίσκουμε εικόνες στο διαδίκτυο και δημιουργούμε μια ψηφιακή φωτογραφική συλλογή με θέμα τα επιτραπέζια σκεύη στο Βυζάντιο. [Τεχνικές προϋποθέσεις: Υπολογιστής στην τάξη με σύνδεση στο διαδίκτυο/ εργαστήριο Τ.Π.Ε.].

Μπορούν να αξιοποιηθούν και οι εικόνες στο τέλος του Παραρτήματος.

ΠΗΓΕΣ

Π 4.3 Τα οικιακά και επιτραπέζια σκεύη

Τα επιτραπέζια σκεύη που ήταν σε γενική χρήση ήταν πήλινα. Στα σπίτια των πλουσίων συνήθιζαν και γυάλινα, αργυρά ή χρυσά σκεύη. Για να τιμήσουν το φιλοξενούμενό τους ακόμα και φτωχότεροι δανείζονταν πολύτιμα σκεύη από φίλους. Χρησιμοποιούσαν μαχαίρια που είχαν λαβές από ελεφαντόδοντο ή ήλεκτρο. Γραπτές αναφορές για χρήση πιρουινίων υπάρχουν ήδη από τον 4ο αιώνα. Αρχικά έμοιαζαν με διχαλωτά ξύλα, στη συνέχεια έγιναν τρίχηλα και πεντάχηλα. Όταν έτρωγαν σούπες χρησιμοποιούσαν «κοχλιάρια» ή κουτάλια.

Για τη μεταφορά των μερίδων στο τραπέζι είχαν μεγάλες ξύλινες και σπανιότερα μεταλλικές επιφάνειες. Τα «πινάκια» ήταν πιάτα από ξύλο ή πηλό που συνήθως έφεραν γάνωμα εσωτερικά κυρίως και διακόσμηση με γραπτά ή εγχάρακτα σχέδια γεωμετρικά ή από τον ζωικό και φυτικό κόσμο. Η εφυάλωση ήταν απαραίτητη για να καθαρίζεται το σκεύος και να δέχεται το ζεστό φαγητό χωρίς να υπάρχει κίνδυνος αλλοίωσής του. Τα «μινσούρια» ήταν βαθιά και μεγάλα πινάκια, κάποτε αργυρά και ανάγλυφα ενώ τα μικρότερα «μινσουράκια» ήταν ολόχρυσα. Περιείχαν τα παρατιθέμενα φαγητά με τα συνοδευτικά τους σε ένα επίσημο γεύμα όπως επίσης και τα «σκουτέλια», τα «τρυβλία», το «σαλτσάριον», το «αλατικόν», τα «μουχρούτια» και οι «κούπες». Τέλος, σε επιτραπέζιους δίσκους παρουσίαζαν τους καρπούς, τα φρούτα και τα γλυκίσματα.

Από ένα βυζαντινό τραπέζι δεν έλειπε και το κρασί ή κάποιο χωνευτικό ποτό. Σε ψυκτήρες, κύλικες και κρατήρες έβαζαν δροσερά ποτά ή νερό. Σε σταμνιά μεγάλα, πήλινα κατεξοχήν, που αναφέρονται ως «κρυωτήρια», «ψυχραστάρια», ή «κρυολόγοι», έβαζαν το νερό κατά τους θερινούς μήνες. Ο οινοχόος σερβίριζε τους παρισταμένους σε διάφορα ποτήρια τα οποία ανάλογα με το σχήμα και τη χωρητικότητα ονομάζονταν «καυκία», «βαυκάλια», «χαλίντζια», «κροσοβόλια», «κρατήρες» ή «κύλικες». ...

Μετά το φαγητό γινόταν η «απόνιψις» των χεριών με ζεστό νερό. Χρησιμοποιούσαν δύο σκεύη, τον «επιχύτη» από τον οποίο έριχναν το ζεστό νερό και το «χερνίβιον», που ήταν μια λεκάνη για να δέχεται το νερό πλυσίματος. Και τα δύο μαζί αποτελούσαν το «χερνιβόξεστον». Στη συνέχεια στέγνωναν τα χέρια τους με «χειρόμακτρα». Στα σπίτια των πλουσίων γινόταν και επάλειψη με αρώματα.

Αλμπανίδου Ε. (2014). Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 116, <http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21>, [Τελευταία πρόσβαση 20-11-2017]

Π 4.4. Εξοπλισμός του σπιτιού

Τα επιτραπέζια σκεύη ανήκαν επίσης στον εξοπλισμό του σπιτιού. Τα πιάτα (σκουτέλια ή πινάκια), οι δίσκοι, οι γαβάθες, τα ποτήρια, τα κύπελλα (καύκοι ή σκυφία), οι κανάτες (οινοχόοι) και οι αλατιέρες (αλατοδοχεία) ήταν πήλινα ή ξύλινα και σπανιότερα μεταλλικά. Ωστόσο, στα πλουσιότερα τραπέζια οι πηγές αναφέρουν χάλκινα σκεύη, ακόμη και αργυρά ή επίχρυσα, διακοσμημένα με πολύτιμους λίθους (διάλιθα) ή αχάτη, σαρδόνυχα, αλάβαστρο ή ορεία κρύσταλλο. Ορισμένα τέτοια σκεύη βρίσκονται στα θησαυροφυλάκια

νάων της Δύσης, όπου κατέληξαν μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204.

Τα σκεύη της κουζίνας ήταν πολλά, όσο και τα σημερινά. Σ' αυτά ανήκαν κατ' αρχάς οι πυροστάτες, οι σιδερένιοι τρίποδες που πάνω τους τοποθετούνταν οι πήλινες χύτρες και τα τσουκάλια για το μαγείρεμα των καθημερινών γευμάτων. Οι μεταλλικές, κυρίως χάλκινες, κατσαρόλες για το ζέσταμα του νερού, το πλύσιμο των χεριών, και για άλλες χρήσεις ονομάζονταν κούκουμοι ή κουκούμια. Η σχάρα ήταν μόνιμα πάνω στην εστία.

Μικρά και μεγάλα τηγάνια χρησίμευαν για το σωτάρισμα και το μαγείρεμα, ενώ το φαγητό ανακάτευαν με μικρές και μεγάλες κουτάλες που φυλάσσονταν σε ειδικό μικρό κιβώτιο, την κουταλίστρα (κουταλοθήκη). Λίθινα γουδιά (ιγδία) χρησίμευαν στο άλεσμα των μπαχαρικών, σιτηρών ή οσπρίων, ενώ δεν έλειπαν και οι πιπεροτρίφτες για το τρίψιμο του πιπεριού. Τέλος, πήλινες λεκάνες ή λεκανίδες προορίζονταν για το πλύσιμο των επιτραπέζιων σκευών ή για το πλύσιμο των χεριών.

Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, Εξερευνώντας τον κόσμο του Βυζαντίου,

<http://exploringbyzantium.gr/EKBM/Page?name=ypomeleti&lang=gr&id=2&sub=318&level=2> [Τελευταία πρόσβαση, 6-1-2018]

Π 4.5 Το βυζαντινό τραπέζι

Οι Βυζαντινοί είχαν δυο βασικά γεύματα, το άριστον και το δείπνον. Οι νοικοκυρές μαγείρευαν σε ειδικούς χώρους, τα μαγειρεία, ή πολύ συχνά, στο κύριο δωμάτιο του σπιτιού. Τα περισσότερα φαγητά τα μαγείρευαν σε τσούκες ή τσουκάλια. Οι τσούκες ήταν από πηλό. Τις έφτιαχναν σε διάφορα μεγέθη και είχαν μια ή δυο λαβές. Από μέσα, τις περισσότερες φορές, είχαν μια λεπτή στρώση γυαλιού, που προστάτευε το φαγητό και βοηθούσε στον καθαρισμό του σκεύους. Ο πάτος του τσουκαλιού ήταν άλλοτε επίπεδος, για να μπορεί να στέκεται το τσουκάλι πάνω στην καυτή θράκα, και άλλοτε κοίλος, για να κρέμεται το τσουκάλι πάνω από την πυροστιά.

Χάλκινα ήταν τα τηγάνια. Ήταν ρηχά, ντυμένα και αυτά από μέσα με μια στρώση γυαλιού, και είχαν στο χείλος τους ένα αυλάκι, για να στηρίζεται εκεί μια ξύλινη λαβή. Τα τηγάνια χρησιμοποιούνταν για το τηγάνισμα φαγητών (μέσα σε λάδι ή λίπος) και για το καβούρντισμα όσπριων ή ξηρών καρπών. Από τα αγαπημένα τηγανητά φαγητά των Βυζαντινών ήταν το σφουγγάτο: αυγά συντριμμένα και τηγανισμένα με κρεμμύδια και άλλα μυρωδικά! Το τηγάνι όπου μαγείρευαν το σφουγγάτο λεγόταν και «σφουγγατερόν».

Οι Βυζαντινοί έτρωγαν στο κύριο δωμάτιο του σπιτιού, το τρίκλινο. Όταν γευμάτιζαν σε ξένο σπίτι, οι άντρες έτρωγαν χωριστά από τις γυναίκες. Στα παλαιοχριστιανικά χρόνια οι συνδαιτυμόνες έτρωγαν ξαπλωμένοι σε ανάκλιντρα, κατά την ελληνορωμαϊκή συνήθεια. Με τον καιρό αυτό άλλαξε και οι άνθρωποι έτρωγαν καθισμένοι γύρω από τραπέζια. Τα τραπέζια ήταν ξύλινα και πολύ απλά. Σε σπάνιες περιπτώσεις διακοσμούσαν με ένθετα κομμάτια από ελεφαντόδοντο ή μάρμαρο. Στο τραπέζι, τα σκεύη σερβιρίσματος ήταν ξύλινα, πήλινα ή στα πλουσιότερα σπίτια, μεταλλικά. Οι περισσότεροι συνδαιτυμόνες έτρωγαν με τα χέρια ή χρησιμοποιούσαν κουτάλια και μαχαίρια. Τα πιρούνια έκαναν την εμφάνισή τους τον 10^ο αιώνα. Μετά το γεύμα, όλοι έπλυναν τα χέρια τους σε ειδικό σκεύος, το χερνιβόξεστο.

Στάμπογλη Ε. (2002). *Πρόσκληση σε γεύμα*, στη σειρά «Στους δρόμους του Βυζαντίου», τ. 1, εκδόσεις Καλειδοσκόπιο, Αθήνα, σσ. 47-49.

Δραστηριότητα 12

Κατασκευάζουμε με πηλό μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη που χρησιμοποιούσαν στο Βυζάντιο. Στη συνέχεια γράφουμε λεζάντες για κάθε σκεύος περιλαμβάνοντας πληροφορίες που αφορούν στην ονομασία και στον τρόπο χρήσης του στο Βυζάντιο.

Δραστηριότητα 13

Ετοιμάζουμε καρτέλες για κάθε σκεύος. Στη μια πλευρά της καρτέλας κολλάμε την εικόνα του σκεύους και στην άλλη σημειώνουμε πληροφορίες για την ταυτότητα του σκεύους: ονομασία, υλικά κατασκευής, σχήμα, χρώμα, και τρόπος χρήσης του στο Βυζάντιο.

[Οι καρτέλες μπορούν να αποτελέσουν υλικό για ένα παιχνίδι μνήμης ανάμεσα στους μαθητές]

Δραστηριότητα 14

Έχετε στη διάθεσή σας δυο εικονιστικές πηγές. Η πρώτη εμφανίζει μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη του Βυζαντίου στον 11ο αιώνα και η άλλη σκεύη της σύγχρονης εποχής. Κόβουμε και διαχωρίζουμε τις εικόνες που αναπαριστούν τα σκεύη και τις κολλάμε στο φύλλο εργασίας 6 ανάλογα με την εποχή που ανήκουν - βυζαντινή και σύγχρονη.

Ποια από τα μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη του Βυζαντίου χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα και ποια όχι;

Οι ήρωες του σεναρίου, ο Κωνσταντίνος και η Ειρήνη, ξεναγούν τους/τις μαθητές/-τριες της Ε΄ τάξης στο μαγειρείο της οικίας τους.

ΘΕΜΑ 5ο: ΤΑ ΦΑΓΗΤΑ

Ιστορικό ερώτημα: Ποια φαγητά έτρωγαν στην Κωνσταντινούπολη τον 11ο αιώνα;

Δραστηριότητα 15

Συγκεντρώνουμε σημειώματα με συνταγές φαγητών και γλυκών και τα ταξινομούμε, σύμφωνα με την κοινωνική και οικονομική κατάσταση της οικογένειας, τη διαφορετική πολιτισμική καταγωγή. Στη συνέχεια μελετάμε τις πηγές Π 5.1, Π 5.2, Π 5.3, Π 5.4, Π 5.5 και καταγράφουμε τα υλικά και τον τρόπο παρασκευής κάθε φαγητού.

Δραστηριότητα 16

Ετοιμάζουμε ομαδικά ένα βιβλίο συνταγών με διαφορετικά φαγητά στο οποίο περιλαμβάνεται η εικόνα του φαγητού, τα υλικά και ο τρόπος παρασκευής.

ΠΗΓΕΣ

Π 5.1 Συνήθειες - Διαιτολόγιο - Προέλευση- Ονομασίες - Τρόποι παρασκευής για το ψωμί

Το ψωμί ήταν βασική τροφή στο Βυζάντιο. [...] Στο γλωσσάρι, στα λήμματα *άρτος* (η αρχαιοελληνική λέξη) και *ψωμίν* (δημώδης), περιλαμβάνονται όλοι οι συνήθεις τύποι βυζαντινού ψωμιού. Καθένα είχε τους οπαδούς του, καθένα είχε τις ηθικές και διαιτητικές του ιδιότητες».

«Να μην φάω το άσπρο ψωμί που το λένε αφράτο, αλλά το λιγότερο καθαρό που το λένε μεσαίο [ολικής άλεσης]. [...] Οι γραμματικοί και οι ποιητές γνώριζαν, από την ανάγνωση των ιατρικών εγχειριδίων περί διατροφής, ότι το πλήρες αυτό ψωμί ήταν πολύ καλύτερο για την πέψη απ' όσο οποιοδήποτε φανταστικό «άσπρο αφράτον» ψωμί.

Τα πιο κοντινά υποκατάστατα του φρεσκοψημένου ψωμιού, για όσους δεν μπορούσαν να έχουν το πολύτιμο αυτό εμπόρευμα, ήταν το βουκέλλατον, σε σχήμα κουλούρας, και τα χοντρά κρίθινα παξιμάδια. [...]

Οι σπόροι δημητριακών τρώγονταν συχνά σε σουπες και χυλούς («πολτούς»): Αυτός ήταν ο πιο συνηθισμένος τρόπος κατανάλωσης του πιστού ή κέγχρου (κεχρί), ονόματα που για την πριγκίπισσα Άννα Κομνηνή ήταν συνώνυμα με το μέτριας ποιότητας φαγητό. Η ζειά ή όλυρα, το δίκοκκο σάρι, καταναλωνόταν με παρόμοιο τρόπο. Το πιο κοινό ίσως από αυτού του τύπου τα προϊόντα ήταν η γρούτα, ο χυλός από αλεύρι όλυρας, κουρκούτι στα υστεροβυζαντινά ελληνικά ή κορκότα σε κάποιες νεότερες ελληνικές διαλέκτους.

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 98 -99.

Π 5.2 Συνήθειες - Διαιτολόγιο για τα ψάρια, ο γάρος

Στο διαιτολόγιο περιλαμβάνονταν επίσης τα μπαρμπούνια, τα λαβράκια, που παραμένουν μια από τις απολαύσεις της Πόλης, οι βάτοι (είδος σαλαχιού), οι ρίνες κι ακόμα και οι τρυγόνες και οι νάρκες - τα δύο τελευταία είναι λιγότερο αγαπητά σήμερα. Τα καβούρια, οι αστακοί και οι καραβίδες ήταν περιζήτητα, το ίδιο και τα χταπόδια, οι μοσχιόι, τα καλαμάρια και οι σουπιές. Η ποικιλία των οστρακοειδών περιλάμβανε στρείδια, μύδια, χτένια, κυδώνια και θαλάσσια σαλιγκάρια.

[...] Υπήρχε ένα υγρό που ονομαζόταν *garum*, το οποίο άλλοτε ήταν τόσο ευρέως διαδεδομένο στη Ρώμη όσο είναι τώρα το ξίδι. Στην Τουρκία είναι πιο αγαπητό από ποτέ. Δεν υπάρχει ψαράδικο στην Κωνσταντινούπολη που να μην το πουλάει. [...] Οι παρασκευαστές γάρου στην Κωνσταντινούπολη βρίσκονται κυρίως στο Πέραν. Καθαρίζουν ψάρια κάθε μέρα, τα πουλάνε τηγανητά και χρησιμοποιούν τα εντόσθια και τα αυγά, που τα μουσκεύουν στην άλμη για να τα κάνουν γάρο.

Η σάλτσα ψαριού, που είναι προϊόν ζύμωσης, προσδίδει έντονη και αναγνωρίσιμη γεύση σε οποιοδήποτε φαγητό. Η σάλτσα του ψαριού ήταν συστατικό εκατοντάδων ρωμαϊκών φαγητών.

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 83

Π 5.3 Συνήθειες- Διαιτολόγιο - Προέλευση -Ονομασίες για το κρέας, γάλα, τυρί

Οι Βυζαντινοί ήταν εξίσου ενθουσιώδεις με τα τυριά, κάποια από τα οποία τα ονόμαζαν προσφάγιον, το κατεχοχήν συνοδευτικό του ψωμιού για νοστιμιά [...]

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 86-92

Π 5.4 Τι τρώνε στο Βυζάντιο. Το βουκελάτον, τα παξιμάδια, ο δίπυρος άρτος

Για όσους δεν είχαν πρόσβαση στο πολύτιμο φρεσκοψημένο ψωμί υπήρχαν δυο πρόχειρα υποκατάστατά του. Ήταν το βουκελάτον, σε σχήμα κουλούρας, και τα χοντρά παξιμάδια από κριθάρι. [...] Τα παξιμάδια (*biscotum delicatum*, "λεπτό παξιμάδι" στα λατινικά) ή "δίπυρος άρτος" με την αρχαία ονομασία ψήνονταν μέχρι να ξεραθούν εντελώς. Στην πραγματικότητα ήταν αδύνατο να φαγωθούν χωρίς να μουλιάσουν.

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 123-124

Π 5.5 Βυζαντινό διαιτολόγιο

Τα φρέσκα τρόφιμα δεν ήταν διαθέσιμα όλον τον χρόνο. [...] Οι φρέσκες τροφές ήταν εποχιακές. [...] Ο κατάλογος των φρούτων για τον Ιανουάριο αποτελείται από αποξηραμένα φρούτα και ξηρούς καρπούς, μαζί με ρόδια και αχλάδια. [...] Τα κουκιά που συνιστώνται τον Μάρτιο είναι ξερά κι επομένως πρέπει να μουλιάσουν και να βράσουν καλά προτού τα ρίξουμε στο αλάτι και στο καλύτερο ελαιόλαδο. [...] Οι καλλιεργητές θα φροντίσουν να φαγωθούν κόκκινα κεράσια τον Ιούνιο, δαμάσκηνα και πεπόνια τον Ιούλιο, γλυκά μήλα, ροδάκινα και καρύδια τον Σεπτέμβριο.

Πηγή: Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις*, Αθήνα: Πατάκης, σ. 67

ΘΕΜΑ 6ο: Η νηστεία στο Βυζάντιο

Δραστηριότητα 17

Οι Βυζαντινοί ακολουθώντας τους κανόνες της χριστιανικής πίστης νήστευαν αρκετές ημέρες τον χρόνο. Πριν το Πάσχα, τον Δεκαπενταύγουστο και τα Χριστούγεννα αλλά και κάθε Τετάρτη και Παρασκευή έτρωγαν όσπρια και λαχανικά.

α) Μελετάμε την **Π.6.1**, η οποία αποτελεί απόσπασμα από το σατυρικό έργο «Διήγησις» του Πωρικολόγου και υπογραμμίζουμε τα όσπρια και τα λαχανικά που αναφέρονται (Παράρτημα- Φύλλο εργασίας 7).

β) Διακρίνουμε ποια από αυτά τα όσπρια και λαχανικά γνωρίζουμε και τρώμε σήμερα.

γ) Καταγράφουμε νηστίσιμες τροφές σήμερα.

δ) Διερευνούμε τη σημασία της νηστείας στον Χριστιανισμό και σε άλλες θρησκείες σήμερα.

Π.6.1. Όσπρια και λαχανικά

«Ναί, δέσποτα βασιλεῦ Κυδώνιε, ἔχω Ἑαίαν τὴν κυρὰ
ἡγουμένην, Φακῆν τὴν κυρὰ οἱ κονόμισσα, Σταπίδα τὴν κυρὰ
καλογραῖ αν· ἔχω Ῥεβιθον τὸν κουκουβαῖομύτην, Φάσουλον τὸν
κοιλοπρήστην καὶ μαυρόμματον, Κρόκον τὸν αἰματοδόχον καὶ
πνευματόμαχον, καὶ Λάθυρον τὸν ἀκέφαλον.»

«Ὡδέσποτα βασιλεῦ Κυδώνιε, ὁμνύω σε οὕτως· μὰ τὸν
ἀδελφόν μου Σκόρδον καὶ τὸν ἐξάδελφόν μου τὸν Σινάπη, καὶ
ἀνεψιόν μου τὸν Ῥεπάνην, καὶ συμπέθερόν μου Πράσον τὸν
μακρυγένην, καὶ θεῖόν μου τὸν Κάρδαμον τὸν δριμύτατον πάνυ,
καὶ υἱόν μου τὸν Ταρκόν, καὶ Γογγύλην τὸν δευτέρον μου υἱόν,
καὶ μὰ τὰ Ἀνηθομαλαθρόκουκα τοὺς συγγενεῖς μου, εἰς τούτους
ὅλους σὲ ὁμνύω».

Ο δὲ βασιλεὺς Κυδώνιος ἔφη πρὸς τοὺς παρεστῶτας
«Σεβαστὲ Μαρούλιε, Φρύγιε πρωτοσπαθάριε καὶ Ἀντίδιε
πρωτοκαθήμενε τοῦ βισταρίου, καὶ ἔπαρχον Χρυσολάχανον,
Σπάνιε κουροπαλάτη, καὶ Σεῦκλε κοντόσταυλε, Γλιστρίδα τε καὶ
Κουδούμεντε, καὶ Δαῦκο καὶ Σέλινε, οἳ καὶ τὰς βίβλους κρατεῖτε, κρίνατε πρὸς
ἐαυτοὺς καθὼς ὁ κύριος Κρομμύδιος ἀπεφθέγγετο τὸ κᾶτινος ψευδῆ».

Πηγή: Υπουργεῖο Παιδείας, Ἑρευνας καὶ Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442
Π4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακὸ υλικὸ γιὰ τὴ διδασκαλίαν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Ἀρχείου
Γεωργακά». Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου, <http://georgakas.lit.auth.gr/dimodis/images/pdf/187.pdf>
[Τελευταία πρόσβαση, 20-12-2018]

Ο Κωνσταντῖνος καὶ ἡ Εἰρήνη μας ξεναγοῦν στὴν τραπεζαρία τῆς οἰκίας τους, ὅπου
βρίσκονται τὰ μέλη τῆς οικογένειας που εἶναι καθισμένοι γύρω ἀπὸ τὸ τραπέζι.

ΘΕΜΑ 7ο: ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΓΕΥΜΑ: ΟΙ ΣΥΝΗΘΕΙΕΣ ΤΟΥ ΤΡΑΠΕΖΙΟΥ

Ιστορικὸ ἐρώτημα: Πὼς ἐτρώγαν στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν 11ο αἰώνα;

Δραστηριότητα 18

Χωριζόμαστε σε ομάδες. Κάθε ομάδα διαβάζει τὶς πηγές που ἔχει στὴ διάθεσή της,
βρίσκει τὸ θέμα τῆς πηγῆς, διατυπώνει ἓνα ιστορικὸ ἐρώτημα, τὸ διερευνᾷ καὶ
ἐπιχειρεῖ νὰ τὸ ἀπαντήσῃ.

Π 7.1 Τὸ τραπέζι

Στὸ κέντρο τῆς αἵθουσας εἶναι τοποθετημένο ἓνα στρογγυλὸ τραπέζι, σκεπασμένο με
τραπεζομάντηλο. Γύρω ἀπὸ τὸ τραπέζι εἶναι τοποθετημένες καρέκλες με ἐρεισίνωτο. Εἰδώ
καὶ ἓναν αἰῶνα, ἡ συνήθεια νὰ τρῶνε ξαπλωμένοι στὸ ἀνάκλιτρο ἔχει εξαφανιστεῖ.
Μπροστὰ σε κάθε σερβίτσιο, ἔχουν τοποθετηθεῖ μὴ πετσέτα καὶ μὴ λεκάνη (χέρνιβον), γιὰ

να πλένουν τα χέρια τους οι προσκαλεσμένοι. Τα πιατικά είναι άφθονα και ποικίλα. Τα κεραμικά σκεύη, όλα ανατολικής προελεύσεως, έχουν πλούσιες διακοσμήσεις: ζώα πραγματικά ή φανταστικά, φυλλωσιές, σπείρες, ασπρόμαυρα. Τετραγωνάκια. Γυάλινα χρωματιστά ποτήρια, είναι μονταρισμένα πάνω σε χρυσές βάσεις. Πλάι σ' ένα μεγάλο δοχείο (κάνθαρο) κρασιού της Κύπρου, είναι σωριασμένα μικρά στρογγυλά ψωμιά, από γνήσιο και εκλεκτής ποιότητας αλεύρι.

Πηγή: Βάλτερ, Ζ. (1970). *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο στον αιώνα των Κομνηνών (1081 -1180)* (μτφρ. Κ. Παναγιώτου), Αθήνα: Ωκεανός.

ΟΜΑΔΑ 1η:

ΘΕΜΑ:

Ιστορικό ερώτημα:

Απάντηση:

Π 7.2. Η επίπλωση

Η κουζίνα αποτελούσε το κύριο δωμάτιο, αν όχι το μοναδικό. Η εστία ήταν πολύ χαμηλή (το χειμώνα χρησιμοποιούταν σα συζυγικό κρεβάτι) και άναβε με ξύλα. Οι καπνοί έβρισκαν διέξοδο προς τα έξω, από την καπνοδόχο. Οι πλούσιοι έψηναν σπίτι τους ωραίο λευκό ψωμί. Οι φτωχοί που δεν είχαν τη δυνατότητα να έχουν δικό τους φούρνο, αγόραζαν από τον αρτοποιό ψωμί από πίτουρο. Η βασική επίπλωση ήταν ένα τετράγωνο ή ορθογώνιο τραπέζι που στηριζόταν σε τέσσερα πόδια, τα οποία ορισμένες φορές συνδέονταν με σανίδες. Για καθίσματα είχαν πάγκους και скаμινιά. Στο γεύμα έβαζαν στο τραπέζι μια μόνο χωμάτινη γαβάθα, από όπου ο καθένας έπαιρνε τη τροφή τους με τα χέρια. Τα κρεβάτια, πού στηρίζονταν σε τέσσερα πόδια, ήταν ελαφρά ανυψωμένα στο προσκέφαλο. [...]

Όταν ερχόταν το βράδυ, προσπαθούσαν να μην ανάψουν το λυχνάρι. Αλλά παντού, ακόμη και στα πιο φτωχά σπίτια, ένα φυτίλι τοποθετημένο σ' ένα δοχείο με λάδι, έκαιγε μέρα νύκτα.

Βάλτερ, Ζ. (1970). *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο στον αιώνα των Κομνηνών (1081 -1180)* (μτφρ. Κ. Παναγιώτου), Αθήνα: Ωκεανός, σ. 175.

ΟΜΑΔΑ 2η:

ΘΕΜΑ:

Ιστορικό ερώτημα:

Απάντηση:

Π 7.3. Η διαδικασία σερβιρίσματος

Αρχίζετε με ορεκτικά: αυγά σερβιρισμένα μέσα σε αυγοθήκες, που τρώγονται με κουταλάκια εφοδιασμένα με χρυσές λαβές, ζαμπόν, αγκινάρες με άσπρη σάλτσα. Ύστερα έρχεται ψάρι τηγανισμένο με σκόνη μουστάρδας, που συνοδεύεται με σάλτσα από νάρδο και κυρίανδρο. Ύστερα έχει σειρά το πιάτο με το κρέας: κατσίκι γεμισμένο με σκόρδο, με κρεμμύδι και με πράσα, που κολυμπάει μέσα στη σαλαμούρα. Και το γεύμα κλείνει με

γλυκά κατασκευασμένα με στρώματα μπισκότων, με μια κρέμα με μέλι και με μια ποικιλία φρούτων: σταφύλια, αχλάδια, ρόδια, χουρμάδες, αμύγδαλα. Στο τραπέζι είναι τοποθετημένα φιαλίδια αλατιού.

Πηγή: Βάλτερ, Ζ. (1970). *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο στον αιώνα των Κομνηνών (1081 - 1180)* (μτφρ. Κ. Παναγιώτου), Αθήνα: Ωκεανός, σ. 174.

ΟΜΑΔΑ 3η:

ΘΕΜΑ:

Ιστορικό ερώτημα:

Απάντηση:

Π 7.4. Πώς έτρωγαν οι Βυζαντινοί;

Επειδή οι Βυζαντινοί έτρωγαν με τα χέρια, ήταν αναγκαίο μετά το φαγητό να πλένουν τα χέρια με γαλλικόν ή σαπώνιον και θερμόν ύδωρ, το λεγόμενον θερμόν, το οποίο ζέσταιναν μέσα σε μεταλλικό δοχείο, το λεγόμενο κούκουμο ή κουκούμιν. [...] Αφού έπλεναν τα χέρια, τα σκούπιζαν με ύφασμα [...]. Οι πλούσιοι άλειφαν τα χέρια τους με μύρο.

Πηγή: Κουκουλές Φ. (1952). *Βυζαντινών Βίος και Πολιτεία*, σ. 182-184.

ΟΜΑΔΑ 4η:

ΘΕΜΑ:

Ιστορικό ερώτημα:

Απάντηση:

Π 7.5. Πόσα γεύματα έτρωγαν τη μέρα;

Σ' όλες τις βαθμίδες της κοινωνικής κλίμακας, η κύρια φροντίδα των Βυζαντινών ήταν να τρέφονται όσο το δυνατόν καλύτερα και πιο άφθονα. Η στήλη των εξόδων διατροφής αποτελούσε το πιο σπουδαίο τμήμα του οικιακού τους προϋπολογισμού. Έτρωγαν τρεις φορές την ημέρα. Ένα καλό πρόγευμα το πρωί, ένα πολύ πλούσιο γεύμα το μεσημέρι και ένα δείπνο το βράδυ.

Πηγή: Βάλτερ, Ζ. (1970). *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο στον αιώνα των Κομνηνών (1081 - 1180)* (μτφρ. Κ. Παναγιώτου), Αθήνα: Ωκεανός, σ.175.

ΟΜΑΔΑ 5η:

ΘΕΜΑ:

Ιστορικό ερώτημα:

Απάντηση:

Π.7.6.α. Η γυναίκα στο βυζαντινό τραπέζι

Η σύζυγος συνήθιζε να τρώει με τον άντρα της στο καθημερινό τραπέζι ακούγοντας τις περιγραφές του για το πώς περνούσε την ημέρα του εκτός του σπιτιού. Κάποτε όταν οι βασιλικοί απεσταλμένοι έφτασαν στο σπίτι του Φιλάρετου, ο όσιος Φιλάρετος ζήτησε από τη γυναίκα του να ετοιμάσει ένα καλό δείπνο για να τους περιποιηθεί. Όμως οι ελεημοσύνες του Φιλάρετου δεν είχαν αφήσει στην οικογένεια ούτε μία κότα. Η Θεοσεβώ εμφανώς ενοχλημένη από τον τρόπο που ο άντρας της διοίκησε το σπίτι του, απάντησε ότι το μόνο που μπορούσαν πια να προσφέρουν ήταν άγρια λάχανα. Ο Φιλάρετος, απτόητος απέναντι στις διαμαρτυρίες της συζύγου του της είπε να ετοιμάσει τη φωτιά να στολίσει τον μέγαν τρίκλινον, να σκουπίσει το αρχαίο ελεφάντινο τραπέζι και ο Θεός θα φρόντιζε για το φαγητό. Ωστόσο, όταν ο Φιλάρετος παρακάθισε στο τραπέζι με τους φιλοξενούμενους η γυναίκα του δεν κάθισε μαζί τους, γιατί αυτό ήταν άπρεπο για τις γυναίκες. Μόνο όταν οι απεσταλμένοι ζήτησαν να τη δουν, την κάλεσε ο Φιλάρετος και την είδαν οι άντρες. (Περιστατικό όπως περιγράφεται: Βίος Φιλάρετου: έκδ. Μ.-Η. Fourmy et M.Leroy, "La Vie de S. Philarete", Byz. 9 (1934), 85-170).

Ο κανόνας παρεκάμπτετο, όταν οι γυναίκες παρέθεταν γεύμα σε μοναχούς ή αγίους. Στον βίο του Βασιλείου του Νέου η οικοδέσποινα θεοφιλής και σεμνότατη τρώει μαζί με τον σύζυγό της και τον φιλοξενούμενο άγιο και τον παρακαλεί να μείνει στο σπίτι τους (Περιστατικό όπως περιγράφεται στο: *Βίος Βασιλείου του Νέου* (VIL): έκδ. S.G. Vilinskij, Zitie sv. Vasilija novago v russkoj literature, Μέρος β' Teksty Zitija (Zapiski Imp. Novorossijskago universiteta 7, Οδησός 1911, 283-346).

Πηγή: Νικολάου, Κ. (2005). *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή. Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα, σ. 166.

Π 7.6.β. Βυζαντινό συμπόσιο

Πηγή: Εξωνάρθηκας Καθολικού Μονής Βατοπεδίου Αγίου Όρους, αρχές 14^{ος} αι.

Π 7.6.γ. Η θέση της γυναίκας στο καθημερινό και το γιορτινό τραπέζι

Οι παντρεμένοι και οι λαϊκοί μπορούσαν να τρώνε με τους συγγενείς και τις γυναίκες τους σε στενό κύκλο. [...] Στα συμπόσια [...] άνδρες και γυναίκες, και μάλιστα κόρες, δεν επιτρέπεται, χάριν κοσμιότητας, να τρώνε μαζί.

Πηγή: Κουκουλές, Π. (1952). Κουκουλέ Φ. (1952). *Βυζαντινών βίος και Πολιτισμός*. τόμος Ε΄, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 169.

ΟΜΑΔΑ 6η:

ΘΕΜΑ:

Ιστορικό ερώτημα:

Απάντηση:

Μετά την ολοκλήρωση της ομαδικής εργασίας συζητάμε το θέμα: Το Βυζαντινό γεύμα- οι συνήθειες του τραπέζιού

Δραστηριότητα 19

Συγκρίνουμε το βυζαντινό γιορτινό τραπέζι με ένα σύγχρονο γιορτινό τραπέζι.

Βρίσκουμε φωτογραφίες από το οικογενειακό περιβάλλον μας, οι οποίες απεικονίζουν μέλη της οικογένειας και συγγενείς καθισμένους σε οικογενειακό τραπέζι. Ετοιμάζουμε έναν εννοιολογικό χάρτη, στον οποίο σημειώνουμε με διαφορετικά χρώματα τις διαφορετικές εποχές. Συζητάμε ~~πάνω~~ στις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ τους.

ΦΑΣΗ Γ: ΑΠΟ ΤΟ ΧΘΕΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ

Δραστηριότητα 20

[Οι ομάδες των μαθητών «επιστρέφουν» στη σύγχρονη εποχή]

Σε ολομέλεια της τάξης οι ομάδες συμμετέχουν σε συζήτηση με θέμα «Οι διατροφικές συνήθειες στο Βυζάντιο και στο σήμερα. Φαντάζονται πως κατοικούν σε ένα βυζαντινό σπίτι τον 11ο αιώνα. Γράφουν σε ημερολόγιο πώς περνούν μια μέρα σε αυτό το σπίτι, ποιες σημερινές τους συνήθειές τους θα μπορούσαν να μείνουν ίδιες και ποιες όχι, τι θα άλλαζε στη ζωή τους, πώς θα ένιωθαν».

Δραστηριότητα 21

Πρόσκληση σε βυζαντινό γεύμα

α) Οι μαθητές/τριες ετοιμάζουν προσκλήσεις γραμμένες σε κέρινες πλάκες. [Ο/η εκπαιδευτικός προετοιμάζοντας τη δραστηριότητα από την προηγούμενη μέρα κόβει ισομεγέθη, ορθογώνια κομμάτια από χοντρό χαρτόνι. Λιώνει κερί με την τεχνική «μπεν μαρί». Απλώνει τα χαρτόνια πάνω σε λαδόκολλα το ένα δίπλα στο άλλο και ρίχνει με ένα πλαστικό κουτάλι το κερί πάνω στα χαρτόνια. Το κερί κρυώνει στα χαρτόνια. Την επόμενη μέρα στην τάξη οι μαθητές γράφουν με την άκρη μιας οδοντογλυφίδας ένα συνοπτικό κείμενο πρόσκλησης για το βυζαντινό γεύμα]

β) Οι μαθητές/τριες αναζητούν και καταγράφουν συνταγές μαγειρικής που μοιάζουν με αντίστοιχες βυζαντινές ως προς τα υλικά που περιλαμβάνουν. Ρωτούν μεγαλύτερα συγγενικά ή φιλικά πρόσωπα, αλλά και αξιοποιούν τα δικά τους καθημερινά βιώματα (Φύλλα εργασίας 8 α, β, γ, δ, ε, στ). Εναλλακτικά, θα μπορούσαν να αναζητήσουν συνταγές και σε βιβλία μοναστηριακής μαγειρικής ή σε ανάλογες ιστοσελίδες, κυρίως με νησίσιμα φαγητά.

γ) Οι μαθητές/-τριες ανακοινώνουν τις συνταγές τους στην τάξη και επισημαίνουν ομοιότητες και διαφορές με τις βυζαντινές. Μιλούν για την θρεπτικότητα και την υγιεινότητα των διατροφικών συνηθειών.

Ατομικά ή ομαδικά και με τη βοήθεια μελών της οικογένειάς τους εκτελούν τις συνταγές στο σπίτι και φέρνουν στο σχολείο τις «μαγειρείες» που παρασκεύασαν την ημέρα του βυζαντινού γεύματος.

Στη συνέχεια κάθονται όλοι στο τραπέζι, και τρώνε, τηρώντας όσα έμαθαν για τις συνήθειες και το τελετουργικό των Βυζαντινών.

5. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

Η αξιολόγηση κατά την υλοποίηση του συγκεκριμένου διδακτικού σεναρίου αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα κάθε επιμέρους φάσης και δραστηριότητας και έχει διαμορφωτικό χαρακτήρα συμβάλλοντας άμεσα στην ανατροφοδότηση της μαθησιακής διαδικασίας, στον αναστοχασμό και την αυτοαξιολόγηση τόσο για τους μαθητές/τις μαθήτριες όσο και τον/την εκπαιδευτικό της τάξης. Ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο οι μαθητές/τριες ανταποκρίνονται ατομικά και ομαδικά στις κατηγορίες των διδακτικών στόχων σε κάθε δραστηριότητα αποκαλύπτουν την απήχηση του εκπαιδευτικού υλικού που περιλαμβάνει ο θεματικός φάκελος αλλά και τις δυσκολίες, τις επιτυχίες και τις προκλήσεις της διαδικασίας υλοποίησής του. Ασφαλώς, μπορεί ο/η εκπαιδευτικός να συντάξει κλειστού τύπου φύλλα αξιολόγησης για να ελέγξει τις γνωστικές κατακτήσεις των μαθητών/τριών του. Η φύση του θέματος όμως, η πολυαισθητηριακότητα, ο ενσυναισθητικός και ψυχοκινητικός προσανατολισμός των προσεγγίσεων, επιτάσσουν ανοικτή και πολυτροπική έκφραση και, άρα, πλουραλιστική και ποιοτική αξιολόγηση. Σε κάθε περίπτωση, οι δύο δραστηριότητες της τελευταίας φάσης, δηλαδή η συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης για τη διατροφή στο Βυζάντιο και σήμερα –συζήτηση που θα επιτρέψει στα παιδιά να εκφραστούν, να μιλήσουν για όσα έμαθαν, να ανταλλάξουν απόψεις και κυρίως να κατανοήσουν με όρους ιστορικού αναστοχασμού τη σύγχρονη διατροφή –καθώς και η προετοιμασία και η πραγματοποίηση του βυζαντινού γεύματος, αποτελούν εξαιρετικές μορφές συνολικής (τελικής) αξιολόγησης, οι οποίες μάλιστα δεν έχουν τη μορφή μίας τυπικής, γραπτής ή προφορικής εξέτασης στην τάξη, που θα αυξάνει το άγχος των παιδιών.

6. Βιβλιογραφία και ιστογραφία

- Dalby, A. (2010). *Βυζαντίου Γεύσεις. Η κουζίνα της αυτοκρατορίας*. Μτφρ. Δ. Λαμπάδα. Αθήνα: Πατάκη
- Koder, J. (2002). Maritime Trade and the Food Supply for Constantinople in the Middle Ages. Στο Macridis, R. (επιμ.) *Travel in the Byzantine World, Aldershot*, σ. 109-124.
- Parani M., (2003). *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th – 15th centuries)*, Leiden.

- Schreiner, P. (2016). *Κωνσταντινούπολη. Ιστορία και Αρχαιολογία*, Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 133-135.
- Talbot Rice T. (1980). *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών*. Αθήνα: Ν.Παπαδήμα.
- Αλμπανίδου Ε. (2014). *Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή*. <http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21>
- Αναγνωστάκης Η. (1998). Βυζαντινών διατροφή και μαγειρείες, Αφιέρωμα *Επτά Ημέρες* της Εφημερίδας «Η Καθημερινή».
- Βάλτερ, Ζ. (1970). *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο στον αιώνα των Κομνηνών (1081 -1180)* (μτφρ. Κ. Παναγιώτου), Αθήνα: Ωκεανός.
- Βοσνίδης, Π & Γκότσης, Στ. (2006). *Βρώματα και Μαγειρείες*, Έκδοση: Υπουργείο Πολιτισμού & Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο.
- Βυζαντινών διατροφή και μαγειρείαι, *Πρακτικά ημερίδας «Περί της διατροφής στο Βυζάντιο»*, Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, 4/11/2001.
- Δημητρώκας, Ι. (2007). Οι συντεχνίες στην Κωνσταντινούπολη τον 10ο αι., *Encyclopaedia of the Hellenic World*, Constantinople, <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10835>, (Τελευταία πρόσβαση, 20-12-2017)
- Επαρχικόν Βιβλίον, (2010). *Το Επαρχικόν Βιβλίον Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού*, μτφρ. Τ. Γ.Κόλιας και Χρόνη Μ. Αθήνα.
- Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, *Εξερευνώντας τον κόσμο του Βυζαντίου*. <http://exploringbyzantium.gr/EKBBMM/Page?name=ypomeleti&lang=gr&id=2&sub=318&level=2> (Τελευταία πρόσβαση, 6-1-2018).
- Κασσιανός, Β. (2008). *Γεωπονικά*, μεταφρ. Επ. Μαλαίνου, Αθήνα: Κουλτούρα.
- Κουκουλέ Φ. (1952). *Βυζαντινών βίος και Πολιτισμός*. τόμος Ε΄, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Λαΐου, Α.Ε., «Οι ανταλλαγές και το εμπόριο από τον 7ο έως τον 12ο αιώνα», στο Λαΐου, Α.Ε. (επιμ.), *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα Β* (Αθήνα 2006), σελ. 471-559, ιδ. 530, 533.
- Μέριανος Γ. (2008). «Κωνσταντινούπολη ως κέντρο εμπορίου», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη*, <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10856>, (Τελευταία πρόσβαση, 20-11-2017)
- Μότσιας, Χ. (1998). *Τι έτρωγαν οι Βυζαντινοί*. Αθήνα: Κάκτος.
- Νικολάου, Κ. (2005). *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή. Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα.
- Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Δ. (2005). «Βυζαντινά επιτραπέζια σκεύη: Σχήμα - μορφή, χρήση και διακόσμηση». Στο: Βυζαντινών Διατροφή και Μαγειρείαι. (2005). *Πρακτικά ημερίδας περί της διατροφής στο Βυζάντιο*. Υπουργείο Πολιτισμού Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα.
- Πτωχοπρόδρομος, Ποίημα II, στίχοι 40-42. Ptochoprodromos. *Einführung, kritische Ausgabe*, deutsche Übersetzung, Glossar, επιμέλεια Eideneier, Ηράκλειο, 2012.
- Στάμπογλη Ε. (2002). *Πρόσκληση σε γεύμα*, στη σειρά «Στους δρόμους του Βυζαντίου», τ.1, εκδόσεις Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της

Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.» Διήγησις του Πωρικολόγου. <http://georgakas.lit.auth.gr/dimodis/images/pdf/187.pdf> , (Τελευταία πρόσβαση, 20-12-2017)

[Φωτόδεντρο, Η ενδυμασία στο Βυζάντιο, http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/8811?locale=el](http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/8811?locale=el)

[Φωτόδεντρο, Τα Βυζαντινά Επαγγέλματα, http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/9668?locale=el](http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/9668?locale=el)

Χρονόπουλος, Γ. *Το βυζαντινό τραπέζι*, <http://vizantinaistorika.blogspot.gr/2016/02/blog-post.html>, (Τελευταία πρόσβαση, 2-12-2017)

Χωνιάτης, Μιχαήλ, *Επιστολαί*, (Επιστολή 50, 60-65), (2001) *Michaelis Choniatae Epistulae*, επιμ. Κολονου, F., Βερολίνο, σ. 69-70.

7.ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1ο

ΑΝΑΛΥΣΗ ΓΡΑΠΤΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

Α.ΑΝΑΛΥΣΗ ΓΡΑΠΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

1.Γνωρίζω τους δημιουργούς των πηγών

- Ποιος ή ποιοι έγραψαν τα κείμενα;
- Γιατί νομίζετε ότι τα έγραψαν;
- Σε ποιους απευθύνονται τα κείμενά τους;
- Ποια πρόσωπα, αντικείμενα αναφέρονται σε αυτά;
- Έζησε ο συγγραφέας την εποχή που αναφέρει, πριν ή μετά;

2. Κατατάσσω τις πηγές ανάλογα το είδος και τη μορφή τους

- Ποια από τα κείμενα είναι πρωτογενείς μαρτυρίες και ποια δευτερογενείς;
- Πώς έφτασαν ως σήμερα;
- Πότε εκδόθηκαν;
- Αποτελούν μέρος ενός ολοκληρωμένου έργου ή είναι μεμονωμένα;

3. Κατανοώ το περιεχόμενο των πηγών

- Ποιο είναι το θέμα των κειμένων;
- Ποια σχέση έχει ο συγγραφέας με το γεγονός ή το αντικείμενο που περιγράφει;

4. Συγκρίνω μεταξύ τους τις πηγές

- Ποιες από τις άλλες μαρτυρίες αναφέρονται στο ίδιο θέμα, γεγονός ή μνημείο;
- Σε ποιους ανήκουν;
- Υπάρχουν διαφορές μεταξύ τους;

B. ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

1. Διερευνώ την προέλευση των εικονιστικών πηγών

- Σε ποιον ανήκει η συγκεκριμένη μαρτυρία;
- Πού βρίσκεται τώρα;
- Ποιος τη δημιούργησε;

2. Αναλύω τις εικονιστικές πηγές

- Ποιο είναι το θέμα της εικονιστικής πηγής;
- Ποια πρόσωπα ή αντικείμενα διακρίνετε;
- Τι κάνουν οι άνθρωποι στην εικόνα;
- Τι ρούχα φορούν; Για ποιο λόγο είναι έτσι ντυμένοι;
- Τι φανερώνουν τα χρώματα της εικόνας;
- Πώς περιγράφεται η εικονιστική πηγή από τη λεζάντα; (εάν έχει)

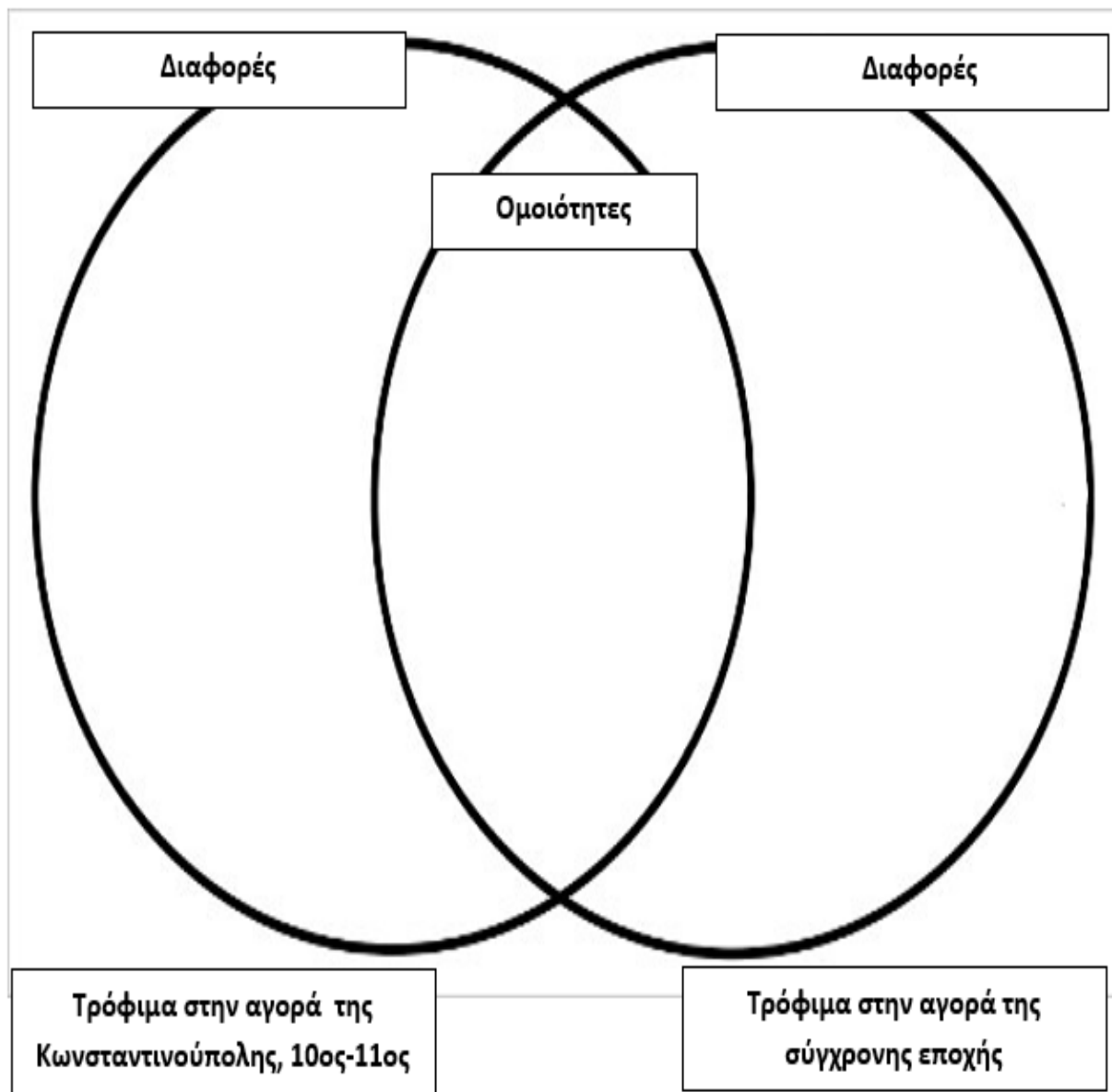
3. Τοποθετώ τις εικονιστικές πηγές στον ιστορικό πλαίσιο (χώρο και χρόνο)

- Πότε δημιουργήθηκε η κάθε μαρτυρία;
- Σε ποιο τόπο δημιουργήθηκε;
- Ποια στοιχεία το επιβεβαιώνουν/δηλώνουν;

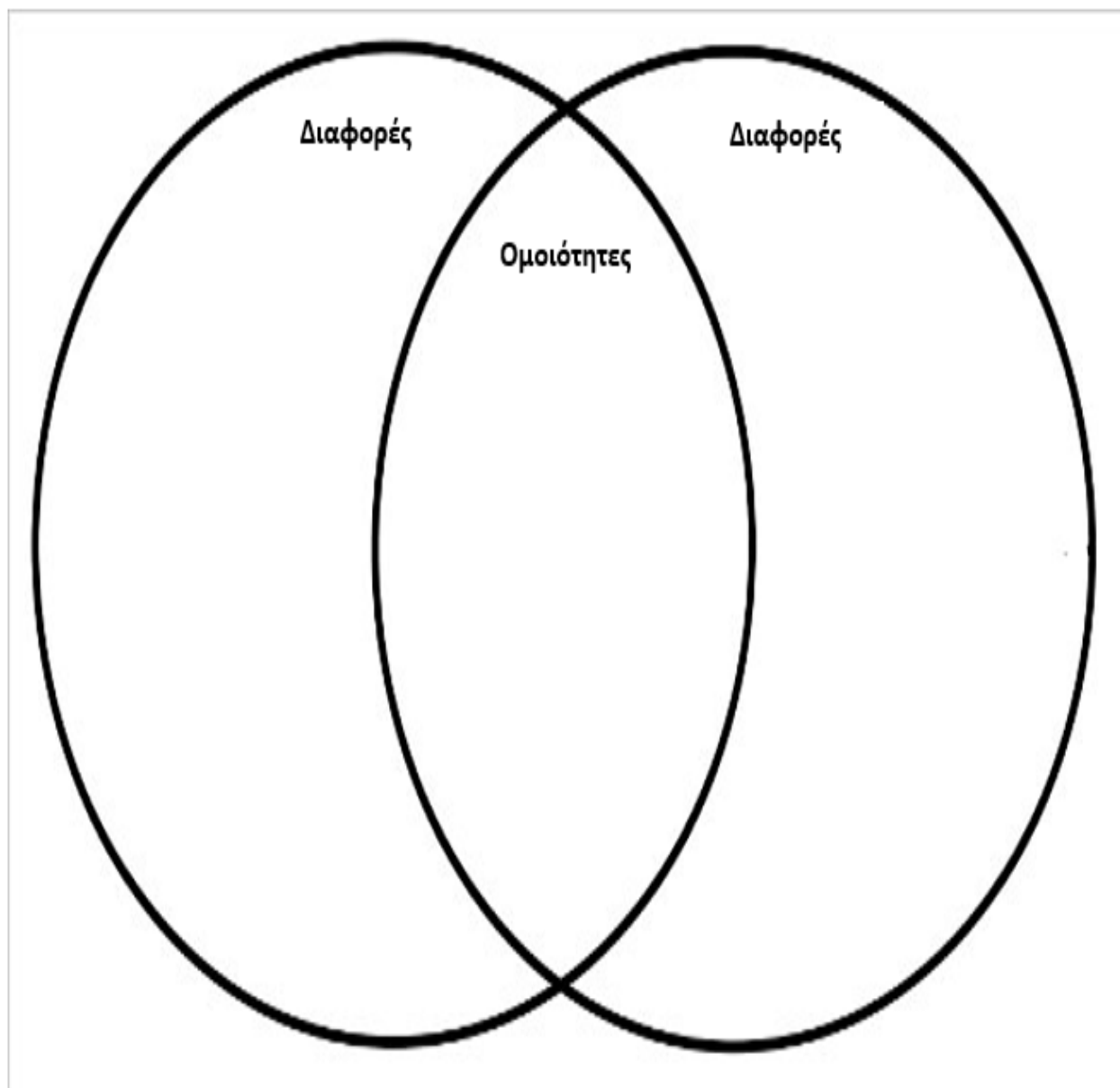
ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2ο

Γνωρίζω για το θέμα	Ιστορικό ερώτημα	Πληροφορίες
Η άποψή μου για το θέμα		Συμπέρασμα

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 3ο

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 4ο

Τρόπος παρασκευής φαγητών στο
Βυζάντιο τον 11ο αιώνα

Τρόποι παρασκευής των ίδιων φαγητών
σήμερα

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5ο

Ονομασία Σκεύους	Υλικό κατασκευής	Περιγραφή - Εμφάνιση	Χρήσεις- Αξιοποίηση	Εικόνα

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 6^ο

Βυζαντινή εποχή	Σύγχρονη εποχή

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7ο

[illegible]

Πρόσκληση σε βυζαντινό γεύμα

Φύλλο Εργασίας 8α

ΤΑ ΛΑΧΑΝΙΚΑ

«Οι Βυζαντινοί είτε έμεναν στις πόλεις είτε στην ύπαιθρο φρόντιζαν να διατηρούν έναν μικρό λαχανόκηπο για τα αναγκαία. Αναφέρονται από τον Πτωχοπρόδρομο (Βυζαντινό ποιητή του 12^{ου} μ.Χ. αι.) τα εξής λαχανικά σε καθημερινή χρήση: «σέλινον, πρασομάρουλον και κάρδαμον και ιντύβιν, σπανάκιν, χρυσολάχανον, γογγύλιν, ματζιτζάνιν (μελιτζάνα), φρύγιον κράμβην (αγριολάχανο) και γουλίν (τρυφερό μέρος του λάχανου) και από το κουνουπίδιν...».

Τόσο λόγω της μέσης και χαμηλής οικονομικής κατάστασης των περισσότερων νοικοκυριών αλλά και των πολυήμερων νηστειών, επιλέγονταν τα λαχανικά και τα όσπρια για το καθημερινό τραπέζι. Τα κατανάλωναν φρέσκα σε διάφορα στάδια ανάπτυξης: το πρώιμο, των βλαστών, των φύλλων, των βολβών και των ριζών. Για να συντηρήσουν όσα λαχανικά περίσσευαν, τα έκαναν τουρσί στο αλάτι και το ξύδι και με αυτό τον τρόπο τα διατηρούσαν και κατά τη διάρκεια του χειμώνα, όταν η ποικιλία φρέσκων λαχανικών ήταν μικρότερη».

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή.
<http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21> (Τελευταία πρόσβαση 3-12-2017)

Γράφω μία συνταγή (υλικά και διαδικασία εκτέλεσης) με κύριο συστατικό τα λαχανικά, που ενδεχομένως να μοιάζει με αυτές των Βυζαντινών.

Υλικά

.....

.....

.....

Τρόπος εκτέλεσης

.....

.....

.....

.....

.....

Τη συνταγή αυτή πληροφορήθηκα από:
(σχέση συγγένειας, τόπος καταγωγή προσώπου)

.....

Πρόσκληση σε βυζαντινό γεύμα

Φύλλο Εργασίας 8β

ΤΟ ΚΡΕΑΣ

«Η κατανάλωση κρέατος δεν ήταν συχνή από τους Βυζαντινούς, όχι μόνο επειδή ήταν ακριβό, αλλά εξαιτίας των νηστειών που υπαγόρευε η χριστιανική θρησκεία. Τα κρέατα τα μαγείρευαν «οφτά εκζεστά», δηλαδή νερόβραστα ή «εψητά-οφτά», δηλαδή ψητά. Ο απλούστερος τρόπος ήταν ο βρασμός και γι' αυτό υπήρχε η παροιμία «αργώ μαγείρω, πάντα εκζεστά». Το «σκορδάτον» ήταν κρέας παραγεμισμένο με σκελίδες σκόρδου. Άλλοτε τα έψηναν σε σούβλες πάνω από ανθρακιά και άλλοτε σε φούρνο μέσα σε ειδικό σκεύος που έμοιαζε με γάστρα. Τα κρέατα τότε αναφέρονται ως «κλιβανωτά». Γνωστό και το μαγείρεμα λαγού μαζί με χοιρινό κρέας για μεγαλύτερη νοστιμιά «ακράτον», δηλαδή με κρασί. Κρέας εξασφάλιζαν με το κυνήγι, που ήταν η αγαπημένη απασχόληση των ανδρών και τους παρείχε ευκαιρίες για προσωπική διάκριση. Οι Βυζαντινοί είχαν αδυναμία στα θηράματα, γνωστά για τη νοστιμάδα τους. Καλύτερο θεωρούσαν το κρέας του ελαφιού, αλλά οι γιατροί της εποχής το θεωρούσαν δύσπεπτο. Το λαγό τον μαγείρευαν κρασάτο ή ξιδάτο. Τα μεγαλύτερα ζώα αποτελούσαν ακριβότερη και λιγότερο διαδεδομένη τροφή. Τα χοιροφάγια, που γίνονταν κατά τους χειμερινούς μήνες, προμήθευαν την οικογένεια με τα λουκάνικα, τα παστά και το μαγειρικό λίπος της χρονιάς. Το αρνί ήταν προσιτό μόνο στα ευκατάστατα νοικοκυριά. Τα βοοειδή δεν τα προτιμούσαν, καθώς τα χρησιμοποιούσαν για την καλλιέργεια των χωραφιών».

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή.
<http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21> (Τελευταία πρόσβαση 1-12-2017)

Γράφω μία συνταγή με κρέας (υλικά και διαδικασία εκτέλεσης) που μοιάζει με αυτές των Βυζαντινών.

Υλικά

.....

.....

.....

Τρόπος εκτέλεσης

.....

.....

.....

.....

Τη συνταγή αυτή πληροφορήθηκα από:
(σχέση συγγένειας, τόπος καταγωγή προσώπου)

.....

Πρόσκληση σε βυζαντινό γεύμα

Φύλλο Εργασίας 8γ

ΠΟΥΛΕΡΙΚΑ ΚΑΙ ΑΥΓΑ

«Οι Βυζαντινοί είχαν σε ιδιαίτερη εκτίμηση στα πουλερικά, καθώς η ποικιλία ήταν μεγάλη. Προτιμούσαν τις πάπιες, τις χήνες, τα περιστέρια, τα παγόνια, τις πέρδικες, τα κοτσύφια και τις τσίχλες. Υπήρχαν μάλιστα ειδικά εκτροφεία παγωνιών, για να καλύψουν τις προτιμήσεις της πλούσιας τάξης. Δεν έτρωγαν νεοσφαγή πτηνά. Τα άφηναν να σιτέψουν μέσα σε ξίδι, για να μαλακώσει το κρέας τους. Συχνά πάστωναν με αλάτι και μυρωδικά το κρέας για να διατηρηθεί. Χρησιμοποιούσαν πιπέρι, κανέλα, γαρίφαλα αλλά και θυμάρι, σουσάμι, νίτρο (σόδα), κύμινο, απήγανο, μέλι, ρίγανη, ξίδι, ελιές, κάπαρη, κάρδαμο, σαφράν (κρόκος).

Τα αυγά κότας ήταν μια συνηθισμένη τροφή για μικρούς και μεγάλους. Τρώγονταν βραστά, ψητά, τηγανητά ή και «ροφητά» (ωμά). Οι Βυζαντινοί προτιμούσαν τα αυγά των φασιανών σε σχέση με τα αυγά των υπόλοιπων πτηνών. Αγαπημένη μαγειρία ήταν το «σφουγγάτον», που έμοιαζε με τη σημερινή ομελέτα, στην οποία πρόσθεταν κρεμμύδια και άλλα λαχανικά και μυρωδικά».

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή.
<http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21> (Τελευταία πρόσβαση 1-12-2017)

Γράφω μία συνταγή κοτόπουλου ή με αυγά (υλικά και διαδικασία εκτέλεσης) που μοιάζει με αυτές των Βυζαντινών.

Υλικά

.....
.....
.....

Τρόπος εκτέλεσης

.....
.....
.....
.....
.....

**Τη συνταγή αυτή πληροφορήθηκα από:
(σχέση συγγένειας, τόπος καταγωγή προσώπου)**

.....

Πρόσκληση σε βυζαντινό γεύμα

Φύλλο Εργασίας 8δ

ΤΟ ΨΩΜΙ ΚΑΙ ΤΟ ΤΥΡΙ

«Οι Βυζαντινοί αγόραζαν ή παρασκεύαζαν διαφορετικά είδη ψωμιού, σύμφωνα με την οικονομική τους κατάσταση. Ο «καθαρός» ή «μεταξωτός άρτος» γινόταν από σιταρένιο αλεύρι «αγνοκαθάρειο», που το κοσκίνιζαν σε λεπτή σίτα. Ήταν ιδιαίτερα ακριβό, γιατί απαιτούσε ιδιαίτερη προετοιμασία και ήταν ευκολοχώνευτο, γι' αυτό προοριζόταν για αρρώστους ή πλούσιους. Ο «σεμιδαλίτης» ή «μέσος άρτος» ήταν ψωμί δεύτερης ποιότητας, όπου το αλεύρι αναμειγνυόταν με άλλα δημητριακά. Ο «ρυπαρός άρτος» ήταν ψωμί από κριθάρι ή πίτουρα, που το έτρωγαν οι πολύ φτωχοί.

Υπήρχε ο μικρός άρτος «βουκελλάτος» που συχνά τον παραχωρούσαν στους πένητες. Ο «κόλλιξ-κολλίκιον» ήταν το γνωστό κουλούρι με την κρικελλοειδή μορφή, που συνήθιζαν να το δίνουν στα παιδιά. Έφτιαχναν ακόμη διάφορα αρτοσκευάσματα, όπως ο «πλακίτης άρτος», τα «προφούρνια», ο «παξαμάς» ή παξιμάδι που ήταν ξηρό και στερεό ψωμάκι με ελλειψοειδές σχήμα.

Οι Βυζαντινοί έφτιαχναν τυρί από γάλα πρόβειο, κατσικίσιο, αγελαδινό και βουβαλίσιο. Περίφημο ήταν το «ηπειρωτικό «τροφάλιον». Στις πηγές αναφέρονται επίσης το «ανθότυρο», «μυζήθρα», το «οξύγαλα» (ξινόγαλο) και το χαμηλής ποιότητας «ασβεστότυρο».

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή. <http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21> (Τελευταία πρόσβαση 3-12-2017)

Γράφω μία συνταγή ψωμιού ή τυριού (υλικά και διαδικασία εκτέλεσης) που μοιάζει με αυτές των Βυζαντινών.

Υλικά

.....
.....
.....

Τρόπος εκτέλεσης

.....
.....
.....
.....
.....
.....

**Τη συνταγή αυτή πληροφορήθηκα από:
(σχέση συγγένειας, τόπος καταγωγή προσώπου)**

Πρόσκληση σε βυζαντινό γεύμα

Φύλλο Εργασίας 8ε

ΨΑΡΙΑ ΚΑΙ ΘΑΛΑΣΣΙΝΑ

«Στη θάλασσα του Μαρμαρά, στα παράλια της Μικράς Ασίας, στα νησιά του Αιγαίου, οι ψαράδες αλίευαν με δίχτυα, αγκίστρια και καμάκια διαφορετικά είδη ψαριών. Οι τσίροι, οι θύννες (τόνοι), τα σκουμπριά ήταν τα πιο φθηνά. Το λαβράκι, η συναγρίδα, η αθερίνα, ο κέφαλος θεωρούνταν πιο ακριβά. Σε περιόδους νηστείας έτρωγαν τα «αγνά», δηλαδή μαλάκια και οστρακόδερμα, όπως τα μύδια, οι πεταλίδες, οι γαρίδες, οι καραβίδες, τα στρείδια, τα μύδια και οι αχινοί, αλλά και χταπόδια, σουπιές και καλαμάρια γεμιστά. Τα ψάρια περιέχυναν με «λευκό ζωμό», που γινόταν βράζοντας ψάρια και προσθέτοντας στο ζωμό λάδι, πράσο, άνηθο. Συχνά πρόσθεταν γάρο που γίνονταν από τη μείξη και το σιγοβράσιμο μικρών ψαριών, βράγχιων εντοσθίων με κρασί, αλάτι και πιπέρι. Ο γάρος περιείχε λάδι (ελαιόγαρος), νερό (υδρόγαρος), κρασί (οινόγαρος) ή ξίδι».

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή.
<http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21> (Τελευταία πρόσβαση 3-12-2017)

Γράφω μία συνταγή γλυκών (υλικά και διαδικασία εκτέλεσης) που μοιάζει με αυτές των Βυζαντινών.

Υλικά

.....

.....

.....

.....

Τρόπος εκτέλεσης

.....

.....

.....

.....

.....

Τη συνταγή αυτή πληροφορήθηκα από:
(σχέση συγγένειας, τόπος καταγωγή προσώπου)

.....

Πρόσκληση σε βυζαντινό γεύμα

Φύλλο Εργασίας 8στ

ΤΑ ΓΛΥΚΑ

«Οι «πλακουντοποιοί» ή «πλακουντάριοι» παρασκεύαζαν διάφορα γλυκίσματα συνήθως για την ευχαρίστηση των πλουσίων. Οι πλακούντες είχαν βάση το ζυμάρι και προσέθεταν μέλι ή πετιμέζι. Θεωρούσαν άριστο το μέλι που προερχόταν από τη Θάσο ή από τον Υμηττό ή από τις Κυκλάδες. Έφτιαχναν παστέλια (σησαμούς), μουσταλευριά, καρυδάτα, κυδωνόπαστα, γλυκά με βάση κάποιο φρούτο όπως το βύσσινο ή καρπό όπως το αμύγδαλο. Παρασκεύαζαν εύκολα «λαλάγγια» (τηγανίτες) και «κολλύρια» (λουκουμάδες)».

Πηγή: Αλμπανίδου Ε. Αρχαίων και Βυζαντινών γεύσεις μέσα από διαφορετικές οπτικές (Β' μέρος). Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για τη διατροφή. <http://www.archaiologia.gr/blog/2014/07/21> (Τελευταία πρόσβαση 3-12-2017).

Γράφω μία συνταγή γλυκών (υλικά και διαδικασία εκτέλεσης) που μοιάζει με αυτές των Βυζαντινών.

Υλικά

.....

.....

.....

.....

Τρόπος εκτέλεσης

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Τη συνταγή αυτή πληροφορήθηκα από:
(σχέση συγγένειας, τόπος καταγωγή προσώπου)

.....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Τοιχογραφία. Θεσσαλονίκη, Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού, Αναπαράσταση βυζαντινών εδεσμάτων (©Φωτογραφικό Αρχείο ΕΚΒΜΜ)

Μικρογραφία σε **χειρόγραφο.** Θερισμός.
(©Σύνοψις Ιστοριών Ιωάννου Σκυλίτζη, Ισπανία, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Ψηφιδωτό. Τουρκία, Κωνσταντινούπολη, Μονή της Χώρας, Αναπαράσταση πιθαριών.
(©Φωτογραφικό Αρχείο ΕΚΒΜΜ)

Τοιχογραφία. Βουλγαρία, Μονή Κρεμίκωβτσι, Αναπαράσταση τραπεζιού με εδέσματα.
(©Φωτογραφικό Αρχείο ΕΚΒΜΜ)

Τοιχογραφία. Θεσσαλονίκη, Ναός Αγίου Νικολάου Ορφανού, Εν Κανά γάμος.
(©Φωτογραφικό Αρχείο ΕΚΒΜΜ)

Μικρογραφία σε χειρόγραφο. Αναπαράσταση βυζαντινού παλατιού.
(©Σύνοψις Ιστοριών Ιωάννου Σκυλίτζη, Ισπανία, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Τοιχογραφία. Αθήνα, Μονή Καισαριανής, Αναπαράσταση εξοπλισμού βυζαντινού σπιτιού.
(©Φωτογραφικό Αρχείο ΕΚΒΜΜ)

(Ο μήνας Φεβρουάριος, 1346, Μονή Βατοπεδίου).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στ' Δημοτικού

ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ

**Τα παιδιά στη δουλειά και στο σχολείο.
Η παιδική εργασία στην Ελλάδα και στην Ευρώπη.
Τα παιδιά στην αγροτική οικονομία,
στη βιομηχανία (σιδηροδρομικοί σταθμοί,
ανθρακωρυχεία, κλωστοϋφαντουργία) και
στις υπηρεσίες. Η μαθητική ζωή**

Εκτιμώμενος διδακτικός χρόνος υλοποίησης: 3 ώρες

***Το παρόν εγκρίθηκε με την υπ. αριθμ. 51/25-10-2018 Πράξη του Δ.Σ του Ι.Ε.Π.**

Εισαγωγικά

1) Διασύνδεση με το πρόγραμμα σπουδών

Ο παρών θεματικός φάκελος προεκτείνει, σε εύρος και σε βάθος, τη διδακτική επεξεργασία των παρακάτω σημείων του προγράμματος σπουδών Ιστορίας:

1. της ενότητας **Διαφωτισμός**, καθώς προσανατολίζει στην ενασχόληση με τις βασικές *θέσεις των Διαφωτιστών που αφορούν την εκπαίδευση*.
2. της ενότητας η **Βιομηχανική Επανάσταση**, στην οποία έχει τεθεί ως στόχος η κριτική διερεύνηση των συνεπειών του ιστορικού φαινομένου και ως δραστηριότητα η επεξεργασία εικονιστικών και λογοτεχνικών πηγών που αφορούν σε ποικίλες όψεις του με έμφαση στο *θέμα της παιδικής εργασίας*.
3. της ενότητας **Από τις αυτοκρατορίες στα έθνη-κράτη**, δεδομένου ότι *η εθνική εκπαίδευση αποτέλεσε έναν από τους βασικούς μηχανισμούς συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας, του εθνικού φρονήματος και, εν τέλει, των εθνικών κρατών*.
4. της ενότητας **Η Ελληνική Επανάσταση του 1821**, όπου υπάρχουν αναφορές για τις *σχετικές με την εκπαίδευση πρόνοιες των συνταγμάτων των Εθνοσυνελεύσεων*, καθώς και για την πρώτη κρατική προσπάθεια *οργάνωσης της εκπαίδευσης από τον Καποδίστρια*.
5. της ενότητας **Η σύγχρονη εποχή**, όπου γίνεται αναφορά στο *δημόσιο και μαζικό χαρακτήρα* της εκπαίδευσης και στη εξέλιξή της προς τον εκδημοκρατισμό.
6. της ενότητας **Υπερεθνικοί θεσμοί και παγκοσμιοποίηση**, στο πλαίσιο της οποίας μία δραστηριότητα αφορά στη μελέτη αποσπασμάτων, σε μετάφραση, της *διακήρυξης των δικαιωμάτων του παιδιού*.

2) Σκεπτικό - σύντομη περιγραφή

Ο τίτλος του θέματος, μετατρέπόμενος σε μορφή «προβλήματος προς επίλυση» ή «ερευνητικού ερωτήματος», αναλύεται ως εξής:

❑ «Ποια ήταν η θέση των παιδιών στη δουλειά και στο σχολείο;»

Το χρονικό εύρος κινείται στο πλαίσιο που καθορίζεται από το πρόγραμμα σπουδών της Στ' Δημοτικού, δηλαδή στη νεότερη και σύγχρονη εποχή (18ος-21ος αι.), ενώ ο χώρος υπερβαίνει τα ελληνικά δεδομένα, για να προσθέσει μία συγκριτική ματιά με αναφορές στο ευρωπαϊκό και εξωευρωπαϊκό -όπου αυτό είναι δυνατό- περιβάλλον. Φυσικά, είναι αδύνατη μία συνεκτική ή διεξοδική προσέγγιση και επεξεργασία του θέματος στο διδακτικό πλαίσιο ενός σχολικού θεματικού φακέλου μικρής διάρκειας, όπως ο παρών. Αυτό που επιχειρείται όμως συστηματικά είναι τομές στο χρόνο και στο χώρο, με αιχμή τη μεθοδική και πολύπλευρη επεξεργασία ιστορικών πηγών και με στόχευση σε σαφή διδακτικά-παιδαγωγικά οφέλη.

Καθώς η λογική που συνέχει το θεματικό φάκελο εστιάζει στην εμβάθυνση της μελέτης ενός ιστορικού θέματος και στην ανάπτυξη της ιστορικής γνώσης και συνείδησης, η επιλογή του θέματος -τα παιδιά στη δουλειά και το σχολείο- λειτουργεί ευεργετικά ως προς την επίτευξη των στόχων, καθώς προτείνει και προσανατολίζει στην ενασχόληση με ζητήματα της παιδικής ηλικίας που, γι' αυτό το λόγο τουλάχιστον, αναμενόμενο είναι να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των μαθητών και των μαθητριών.

Η αξιοποίηση των πολυτροπικών πηγών δίνει τη δυνατότητα στα παιδιά να συγκρίνουν δεδομένα από διαφορετικές εποχές, συμπεριλαμβανομένης της δικής τους, να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές, να αναπτύξουν ιστορική οπτική για τη μελέτη και την ερμηνεία του ρόλου των παιδιών σε διαφορετικές κοινωνίες, να αναπτύξουν και να καλλιεργήσουν ικανότητες ιστορικής ενσυναίσθησης μέσω της

ενασχόλησης με τη ζωή, τα βιώματα και τα έργα των παιδιών άλλων εποχών, να ευαισθητοποιηθούν σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κοινωνικών ανισοτήτων.

Υπ' αυτούς τους όρους προάγεται μεθοδικά η διεύρυνση των πνευματικών οριζόντων και γίνεται κατανοητό πώς και γιατί η ιστορική γνώση μπορεί να αποτελέσει συλλογικό μορφωτικό αγαθό και να συμβάλει στη διαμόρφωση αυριανών ενεργών, υπεύθυνων και δημοκρατικών πολιτών.

3) Στόχοι

3.1) Γενικός στόχος:

Γενικός στόχος αυτού του θεματικού φακέλου είναι να προτείνει τρόπους αξιοποίησης πολυτροπικών ιστορικών «πηγών», προκειμένου οι μαθητές και οι μαθήτριες να διερευνήσουν, να κατανοήσουν και να παρουσιάσουν, τεκμηριωμένα, χαρακτηριστικές όψεις ή πτυχές της καθημερινής ζωής στο σχολείο και στη δουλειά παιδιών στην Ελλάδα και στον κόσμο από τον 19ο μέχρι τον 21ο αιώνα.

3.2) Ειδικοί στόχοι:

Διά μέσου της επεξεργασίας πολυτροπικών ιστορικών πηγών, οι μαθητές και οι μαθήτριες:

1. Να εντοπίσουν και να παρουσιάσουν σημαντικές ομοιότητες και διαφορές αναφορικά με την καθημερινή ζωή στο σχολείο και στη δουλειά παιδιών που έζησαν σε διαφορετικούς χώρους και χρόνους, στο πλαίσιο της εξεταζόμενης περιόδου, και να τις ερμηνεύσουν ιστορικά.
2. Να διερευνήσουν τα προβλήματα, την οπτική και τα συναισθήματα των παιδιών του παρελθόντος στο σχολείο και στη δουλειά. Ταυτόχρονα, όμως, να διερευνήσουν και τη δική τους στάση (οπτική και συναισθήματα) απέναντι στο αντικείμενο της μελέτης τους.
3. Να εντοπίσουν, να διερευνήσουν και να προβληματιστούν αναφορικά με ζητήματα έμφυλων διακρίσεων των παιδιών στη δουλειά και στο σχολείο.
4. Να συμμετάσχουν σε συνεργατικές δραστηριότητες και να παρουσιάσουν τα αποτελέσματα της δουλειάς τους με τη βοήθεια των Νέων Τεχνολογιών όπου χρειάζεται.

Ειδικότερα για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας:

5. Να κατανοήσουν τα ιστορικά αίτια του φαινομένου κατά την εξεταζόμενη περίοδο και να αναλύσουν τις συνέπειές του στα εμπλεκόμενα παιδιά.
6. Να αξιολογήσουν το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στην εξεταζόμενη περίοδο με κριτήρια τις σύγχρονες αντιλήψεις για τα δικαιώματα του παιδιού. Ταυτόχρονα, όμως, να κατανοήσουν την ιστορικότητα των αντιλήψεών τους.
7. Αφού κατανοήσουν την ιστορικότητα και την έκταση του φαινομένου της παιδικής εργασίας σε κοινωνίες της Δύσης, να αμφισβητήσουν την εδραιωμένη άποψη ότι η παιδική εργασία αφορά μόνο παιδιά αγροτικών και υπανάπτυκτων χωρών ή μειονοτικών και περιθωριακών κοινωνικών ομάδων (π.χ. Ρομά, μεταναστών, προσφύγων, οικονομικά ασθενέστερων).
8. Να κατανοήσουν τόσο τη συμπληρωματική όσο και τη διαζευκτική σχέση μεταξύ παιδικής εργασίας και εκπαίδευσης.

Ειδικότερα για τη ζωή στο σχολείο:

9. Να κατανοήσουν τα αίτια της αρνητικής ή, αντίστροφα, θετικής στάσης των παιδιών απέναντι στο σχολείο και να τα συσχετίσουν με τα ιστορικά συμφραζόμενά τους, όπως τον ιδεολογικό ρόλο της εκπαίδευσης και τη σύνδεσή της με την ταξική διάρθρωση κάθε κοινωνίας και τις πολιτικές σκοπιμότητες.

4) Έννοιες - κλειδιά, ιστορικές έννοιες:

Πρωτογενείς (πρώτης τάξης):

1. παιδί, παιδική ηλικία, παιδική εργασία, χειραφέτηση, δικαιώματα του παιδιού
2. προβιομηχανική εποχή, πρωτογενής παραγωγή, αγροτικές εργασίες, οικιακή οικονομία, αυτάρκεια, αυτοκαταναλωτική οικονομία
3. μεταποίηση, βιοτεχνία - εργαστήριο, μαθητεία, εκβιομηχάνιση, βιομηχανία - εργοστάσιο, εγχρήματα οικονομία, ημερομίσθιο ή (η)μεροκάματο
4. εκπαίδευση, εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα, υποχρεωτική εκπαίδευση, πειθαρχικός έλεγχος, γλωσσικό ζήτημα

Δευτερογενείς (δεύτερης τάξης, αφορούν ειδικότερα την επιστήμη της ιστορίας):

1. ιστορία της παιδικής ηλικίας, ιστορική ανθρωπολογία, ιστορία των βασικών ανθρωπίνων συναισθημάτων και εμπειριών/βιωμάτων, ιστορία των παιδικών τραυμάτων, λαϊκή (αυτο)βιογραφία, προφορική ιστορία - συνεντεύξεις, ιστορία της καθημερινής ζωής, ιστορία της παιδικής εργασίας
2. ιστορικές «πηγές», ιστορική σημαντικότητα, ιστορικός χώρος και χρόνος, χρονική περίοδος, ιστορικές ομοιότητες και διαφορές, ιστορική οπτική, ιστορική ενσυναίσθηση, ιστορική αιτιότητα (αίτια και συνέπειες)

5) Ενδεικτικές δραστηριότητες

α) Οι μαθητές-τριες χωρίζονται σε μικτές ομάδες και αναλαμβάνουν να επεξεργαστούν προτεινόμενα φύλλα εργασίας, που αφορούν σε διαφορετικές όψεις ή πτυχές του βασικού ερευνητικού ερωτήματος του θεματικού φακέλου.

β) Στη συνέχεια, παρουσιάζουν τα συμπεράσματα ή τα τεχνουργήματά τους (π.χ., σχέδια ζωγραφικής) στην ολομέλεια της τάξης, ενδεχομένως και με τη χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας. Απαντούν, επίσης, στις σχετικές με την παρουσίασή τους ερωτήσεις των συμμαθητών-τριών τους.

Στο πλαίσιο αυτό ο/η εκπαιδευτικός προτείνει τα φύλλα εργασίας, υποστηρίζει και διευκολύνει την όλη διαδικασία.

Προτείνεται να αφιερωθεί μία διδακτική ώρα στο θεματικό άξονα «Τα παιδιά στο σχολείο», μία στο θεματικό άξονα «Τα παιδιά στη δουλειά» και μία στην αξιολόγηση.

Ακολουθούν τρεις εναλλακτικές προσεγγίσεις του θέματος «Τα παιδιά στη δουλειά και στο σχολείο». Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να τις χρησιμοποιήσει διαδοχικά, από τη μία χρονιά στην άλλη, τροποποιώντας τις ανάλογα με τις εκτιμήσεις του για τα ενδιαφέροντα και το μαθησιακό δυναμικό της τάξης του.

Θεματικός φάκελος Στ' Δημοτικού: *Τα παιδιά στη δουλειά και στο σχολείο*

Εναλλακτική πρόταση προσέγγισης 1: *Τα «παιδιά του δρόμου»*

Διάρκεια: 3 διδακτικές ώρες

Α) ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ:

Σύντομη περιγραφή:

Ο τίτλος παραπέμπει σε ένα ελληνικό τραγούδι του Μεσοπολέμου και ταυτόχρονα σε ένα κοινωνικό πρόβλημα οικουμενικών διαστάσεων: παιδιά που βγαίνουν στους δρόμους για να δουλέψουν ή –ακόμα χειρότερα– παιδιά που ζουν στο δρόμο, σήμερα και άλλοτε. Παιδιά που συχνά εγκαταλείπουν το σχολείο ή την πατρίδα, έχουν χάσει ή στερούνται την οικογένειά τους, εξ αιτίας οικονομικών δυσχερειών ή πολέμου ή για άλλο λόγο. Σε κάθε περίπτωση δεν απολαμβάνουν το κατάλληλο υποστηρικτικό περιβάλλον και εύκολα γίνονται θύματα της εκμετάλλευσης ή της βίας.

Ερώτημα / πρόβλημα:

Τα παρακάτω ερωτήματα διέπουν την παρούσα, προτεινόμενη προσέγγιση του επιλεγμένου διδακτικού υλικού:

1. Τι προβλήματα ή/και κινδύνους αντιμετωπίζουν τα «παιδιά του δρόμου»;
2. Πώς αισθάνονται;
3. Ποια είναι τα αίτια που τα ωθούν σε αυτή την κατάσταση;
4. Ποιος και πώς μπορεί να τα βοηθήσει;

Στόχοι:

Οι μαθητές και οι μαθήτριες:

1. να ευαισθητοποιηθούν απέναντι σε ένα κοινωνικό πρόβλημα που αφορά παιδιά της ηλικίας τους (ή σχεδόν της ηλικίας τους)·
2. να κατανοήσουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν ή αντιμετωπίζουν τα παιδιά αυτά, καθώς και τα αίτια μιας τέτοιας κατάστασης·
3. να προβληματιστούν σχετικά με τους τρόπους βοήθειας της συγκεκριμένης ευπαθούς κοινωνικής ομάδας·
4. να αναπτύξουν δεξιότητες σχετικές με τη διερεύνηση και επεξεργασία πολυτροπικών ιστορικών πηγών, την ιστορική αφήγηση, την αντίληψη του χωροχρονικού πλαισίου, την ιστορική αιτιότητα και ενσυναίσθηση.

Εκπαιδευτικό υλικό:

Πολυτροπικές πρωτογενείς και δευτερογενείς ιστορικές πηγές, οργανωμένες σε φύλλα εργασίας.

Ιστορικές έννοιες:

1. Πρώτου επιπέδου: παιδική εργασία, παιδιά του δρόμου, παιδιά στο δρόμο
2. Δευτέρου επιπέδου: ιστορική πηγή, ιστορική ενσυναίσθηση, χρόνος-χώρος, ιστορική αιτιότητα

Οδηγίες για τη μαθησιακή διαδρομή:

Για την αξιοποίηση των φύλλων εργασίας προτείνεται η ομαδοσυνεργατική μέθοδος. Οι προς εξέταση πηγές των φύλλων εργασίας μοιράζονται σε όλη την τάξη, ενώ τα επιμέρους ερωτήματα διανέμονται σε μικτές ομάδες μαθητών-τριών για επεξεργασία. Οι μαθητικές ομάδες παρουσιάζουν

στο τέλος της διαδικασίας, στην ολομέλεια της τάξης, τις απαντήσεις τους. Ακολουθεί συζήτηση.

Αν οι ερωτήσεις είναι περισσότερες από τις ομάδες, τότε κάποιες ομάδες θα αναλάβουν περισσότερες ερωτήσεις από μία. Αν είναι λιγότερες, δύο ομάδες μπορούν να αναλάβουν την ίδια ερώτηση και να συγκριθούν οι απαντήσεις τους.

Κρίνοντας κατά περίπτωση, ο/η εκπαιδευτικός επιλέγει ό,τι θεωρεί ως καταλληλότερο για την εξυπηρέτηση των στόχων, σύμμετρο με τον διαθέσιμο χρόνο, πρόσφορο για την προσέλευση του ενδιαφέροντος των παιδιών, συμβατό με τις μαθησιακές δυνατότητες της τάξης. Με τα ίδια κριτήρια μπορεί όχι μόνο να περιορίσει, αλλά και να εμπλουτίσει ή να τροποποιήσει το προτεινόμενο υλικό.

1η διδακτική ώρα:

1. Για την εισαγωγή του θέματος προτείνεται η ακρόαση του τραγουδιού του Βαγγέλη Παπάζογλου *Το παιδί του δρόμου* (1937), η μελέτη των στίχων του και η επεξεργασία των ερωτήσεων-δραστηριοτήτων του σχετικού φύλλου εργασίας (1).
2. Η 1η διδακτική ώρα μπορεί να ολοκληρωθεί με την επεξεργασία δύο αφισών-στιγμιότυπων από την ταινία του Charlie Chaplin, *The Kid [Το Χαμίνι]* (1921). Βλ. σχετικό φύλλο εργασίας (2). Αν υπάρχει χρόνος μπορεί να προβληθεί και ένα μικρό απόσπασμα της ταινίας: είτε αυτό που αφορά την εγκατάλειψη του νεογέννητου στο δρόμο από τους κακοποιούς που τυχαία το βρήκαν, μέχρι την «υιοθεσία» του από τον αλήτη (Charlie Chaplin) (3':54"-9':08"), είτε την παραβατική δράση των δύο πρωταγωνιστών (14':00"-16':45").¹

2η διδακτική ώρα:

1. Ανασκόπηση των βασικών πτυχών του θέματος που εθίγησαν κατά την 1η διδακτική ώρα: τα προβλήματα των «παιδιών του δρόμου» και των «παιδιών στο δρόμο».
2. Επεξεργασία κειμενικής (γραπτής) και εικονιστικής πηγής, σχετικών με τα χαμίνια του Παρισιού κατά την επανάσταση του 1830 (*Ο Γαβριάς και Η ελευθερία οδηγεί το λαό*). Βλ. σχετικό φύλλο εργασίας (3).
3. Επεξεργασία του ποιήματος της Δ. Χριστοδούλου, *Για ένα παιδί που κοιμάται*. Βλ. σχετικό φύλλο εργασίας (4).

3η διδακτική ώρα – αξιολόγηση:

1. Αξιοποίηση των φύλλων αξιολόγησης 1, 2 και 3.

Κριτήρια αξιολόγησης του ιστορικού λόγου, προφορικού ή γραπτού, που θα εκφράσουν οι μαθητές-τριες καθ' όλη τη διάρκεια του τρίωρου σχεδίου εργασίας:

1. η ακρίβεια και η σαφήνεια ως προς τη χρήση των ιστορικών εννοιών·
2. η ευστοχία ως προς την παρατήρηση εικόνων και η σαφήνεια ως προς τον μετασχηματισμό των σκέψεών τους σε γραπτό ή προφορικό λόγο·
3. η πειστικότητα των περιγραφών και των αφηγήσεών τους·
4. η ευστοχία ως προς την επινόηση αληθοφανών ιστοριών που σέβονται, όμως, τα ιστορικά δεδομένα (ιστορική ενσυναίσθηση).

¹ <https://ffilms.org/the-kid-1921/> (20/1/2018)

B) ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ:

1η διδακτική ώρα:

➤ **Φύλλο εργασίας 1:** επεξεργασία ηχητικής και κειμενικής πηγής: τραγούδι του Μεσοπολέμου που αφορά τη ζωή εργαζομένων παιδιών στην Ελλάδα: *Το Παιδί του Δρόμου*. Στίχοι και μουσική: Βαγγέλης Παπάζογλου. Ερμηνείες: Γιώργος Κάβουρας (1937), Μπάμπης Γκολές, Δημήτρης Μυστακίδης

Είμαι του δρόμου το παιδί
το παραπονεμένο
και σαν σκυλάκι κάθομαι
στους πάγκους το καημένο
Το κρύο έχω πίκρα μου
η ζέστη είν' η χαρά μου
του καθενός το θέλημα
είν' η παρηγοριά μου
Η πείνα δε με φόβισε
ορφάνια δε θυμούμαι
βρέθηκα έτσι στον ντουνιά
και δεν παραπονούμαι.
Γεια σου Κάβουρα παραπονιάρη!
Κι αν αποθάνω και βρεθεί
κανένας και με θάψει
είμαι του δρόμου το παιδί
κι εκείνος ας με κλάψει

Πηγή: http://www.stixoi.info/stixoi.php?info=Lyrics&act=details&song_id=18853 (ακούστε το τραγούδι)

Αφού ακούσετε το τραγούδι και διαβάσετε τους στίχους του, απαντήστε στις παρακάτω ερωτήσεις:

1. Ποια προβλήματα αντιμετώπισε ή αντιμετωπίζει το «παιδί του δρόμου»; (Έχει γονείς; Πάει στο σχολείο; Γιατί; Πώς ζει; Πού ζει; Πώς είναι ντυμένο; Τι τρώει; Με ποιες δουλειές καταπιάνεται;)
2. Ποια είναι τα συναισθήματά του;
3. Σε ποιες καταστάσεις και σε ποιο ιστορικό πλαίσιο παραπέμπει το τραγούδι; Εντοπίστε τις σχετικές λέξεις ή φράσεις. Συμπληρώστε τον παρακάτω πίνακα προσθέτοντας ή αφαιρώντας γραμμές:

Στίχοι του τραγουδιού που δηλώνουν ή υποδηλώνουν:		Εξηγήστε ή σχολιάστε αν χρειάζεται:
α) προβλήματα του παιδιού του δρόμου		

β) συναισθήματα του ίδιου		
γ) συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο		

4. Γιατί δεν αναφέρεται, στο τραγούδι, το όνομα του παιδιού;

5. Γιατί δεν μπορεί να απολαύσει την παιδική ηλικία; Είναι σωστό το παιδί να εργάζεται;

Περαιτέρω ερωτήσεις-δραστηριότητες:

6. Μπορείτε να ζωγραφίσετε το «παιδί του δρόμου»;²

7. Στηριχθείτε στους στίχους του τραγουδιού για να αφηγηθείτε μία αληθοφανή ιστορία από την καθημερινότητα του παραπάνω παιδιού.

8. Σε τι διαφέρει το εργαζόμενο «παιδί στο δρόμο» από το «παιδί του δρόμου»;³ Μπορείτε να αναφέρετε παραδείγματα; Σε ποια κατηγορία φαίνεται να ανήκει το παιδί στο οποίο αναφέρεται το τραγούδι;

9. Συζητήστε γιατί είναι αναγκαίο το κράτος και η κοινωνία να βοηθήσουν τέτοια παιδιά. Πώς μπορεί να γίνει αυτό;

Ιστορικές έννοιες:

1. Πρώτου επιπέδου: παιδί του δρόμου, παιδί στο δρόμο, παιδική εργασία, σχολική διαρροή, δικαιώματα του παιδιού

2. Δευτέρου επιπέδου: ιστορική πηγή, ιστορική αφήγηση, ενσυναίσθηση, ιστορία της καθημερινότητας, ιστορία της παιδικής ηλικίας

² Πρβλ. <http://thessaloniki.photos.vagk.gr/el/component/tags/tag/45-2014-10-26-20-58-14.html> (25/1/2018): φωτογραφία με πρόσφυγες εργαζομένους –οι περισσότεροι παιδιά– στο εργοστάσιο των αδελφών Λεβί και Σολομών Μπενουζίλιο στην Πυλαία Θεσσαλονίκης το 1936, την ίδια σχεδόν εποχή με το τραγούδι. Η φωτογραφία –ή άλλη παρόμοια– μπορεί να αξιοποιηθεί ως παράλληλη εικονιστική πηγή.

³ Το πρώτο εργάζεται στο δρόμο, το δεύτερο ζει στο δρόμο, αποκομμένο από την οικογένειά του. Πηγή: Bediz Yilmaz, "Street-vendor children in Istanbul: the visible facet of urban poverty" (125-147), in: Slobodan Naumović & Miroslav Jovanović, (eds.) *Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century (Studies on South East Europe)* (v. 2). LIT Verlag Münster, Belgrade-Graz 2004, 126-127.

➤ **Φύλλο εργασίας 2:** επεξεργασία εικονιστικών πηγών που αφορούν τη ζωή των φτωχών στις Η.Π.Α. στις αρχές του Μεσοπολέμου.

Παρατηρήστε τις δύο παρακάτω εικόνες. Πρόκειται για αφίσες-στιγμιότυπα από την πρώτη, ασπρόμαυρη και βουβή, κινηματογραφική ταινία του Charlie Chaplin, *The Kid* [*Το Χαμίνι*] (1921). Στη συνέχεια, απαντήστε στις σχετικές ερωτήσεις.

Ερωτήσεις:

1. Περιγράψτε τα στοιχεία των εικόνων που δημιουργούν την εντύπωση της φτώχειας.
2. Γιατί ο αστυνομικός, στη δεύτερη φωτογραφία, παρακολουθεί τους πρωταγωνιστές; Τι μπορεί να έχουν κάνει και γιατί;
3. Επινόηστε μια αληθοφανή ιστορία που να εξηγεί τα παραπάνω.

2η διδακτική ώρα:

Αρχικά, ανασκόπηση των βασικών πτυχών του θέματος που εθίγησαν κατά την 1η διδακτική ώρα: τα προβλήματα των «παιδιών του δρόμου» και των «παιδιών στο δρόμο». Στη συνέχεια:

➤ **Φύλλο εργασίας 3:** επεξεργασία γραπτής και εικονιστικής πηγής. Διαβάστε το παρακάτω απόσπασμα λογοτεχνικού κειμένου και παρατηρήστε το ζωγραφικό πίνακα που ακολουθεί. Και οι δύο πηγές αφορούν στην Επανάσταση του 1830 στη Γαλλία. Η λέξη «χαμίνι» είναι μετάφραση στα ελληνικά της γαλλικής λέξης “gamin” και σημαίνει «παιδί του δρόμου».

[Το χαμίνι, ο Γαβριάς]

«Ο Γαβριάς, που είχε μεγάλη πείρα απ’ αυτά τα πράγματα, κατάλαβε αμέσως ότι ο αχθοφόρος ήταν στουπί στο μεθύσι.

Αυτό το καλό έχουν οι νύχτες του καλοκαιριού, είπε ο Γαβριάς με το νου του. Κοιμάται τώρα αυτός στο δίτροχο έξω στο δρόμο. Τι γίνεται; Παίρνεις όμορφα, όμορφα το αμάξι για τη δημοκρατία κι αφήνεις το βαστάζο στη μοναρχία. Αυτό το αμάξι μας χρειάζεται για το οδόφραγμα, ας το πάρουμε λοιπόν.

Ο αχθοφόρος ροχάλιζε.

Ο Γαβριάς τράβηξε το αμάξι από το πίσω μέρος και τον αχθοφόρο από μπρος, δηλαδή από τα πόδια. Μέσα σε λίγες στιγμές ο αχθοφόρος βρέθηκε ξαπλωμένος αναπαυτικώτατα στο λιθόστρωτο. Το καρότσι ήταν ελεύθερο.

Ο Γαβριάς εφοδιασμένος πάντα με τ’ απαραίτητα για κάθε περίπτωση, έψαξε στην τσέπη του, έβγαλε ένα άγραφο λερωμένο χαρτί κι ένα κομματάκι μολύβι κόκκινο, αρπαγμένο ποιος ξέρει, από ποιον μαραγκό, κι έγραψε:

ΓΑΛΛΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΡΕΛΗΦΘΗ ΤΟ ΑΜΑΞΙ ΤΟΥ ΕΠΙΦΕΡΟΝΤΟΣ

ΥΠΟΓΡΑΦΗ: ΓΑΒΡΙΑΣ»

Πηγή: Βίκτωρ Ουγκώ, *Οι Άθλιοι*, μτφρ. Μαρ. Αργυροπούλου, Εκδόσεις Παγκόσμια Λογοτεχνία, Αθήνα 1970, τόμος Β΄, 872-873. (1η δημοσίευση το 1862 στη Γαλλία).

Ζωγραφικός πίνακας του Ευγένιου Ντελακρουά (1798-1863), εμπνευσμένος από την Επανάσταση του 1830 στο Παρίσι, με τίτλο: *Η 28η Ιουλίου ή Η Ελευθερία οδηγεί το λαό* (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Ερωτήσεις:

1. Ποια στοιχεία του κειμένου και της εικόνας παραπέμπουν σε εποχή επανάστασης στη Γαλλία;
2. Λαμβάνοντας υπόψη το παραπάνω γραπτό κείμενο και την εικόνα, επινοήστε μια αληθοφανή ιστορία, για να εξηγήσετε πώς το παιδί, στο δεξί μέρος της εικόνας, μπορεί να βρήκε τα πιστόλια.
3. Εντοπίστε στοιχεία του κειμένου και της εικόνας που σας πληροφορούν για τη ζωή παιδιών, όπως ο Γαβριάς.
4. Ο Γαβριάς κατέχει μία ιδιότητα που δεν φαίνεται να διαθέτουν ούτε το *Παιδί του Δρόμου* (βλ. 1η πηγή) ούτε το χαμίνι του Charlie Chaplin (2η πηγή). Μπορείτε να την εντοπίσετε και να την εξηγήσετε;⁴

⁴ Συμμετέχει σε πολιτική κινητοποίηση της εποχής. Προς την ίδια κατεύθυνση μπορεί να αξιοποιηθεί, π.χ., στιγμιότυπο (~18':36'') ή απόσπασμα της κινηματογραφικής ταινίας του Γκρεγκ Τάλας, *Το Ξυπόλητο Τάγμα* (1954), που αφορά την αντιστασιακή δράση ορφανών κατά τη διάρκεια της Κατοχής στη Θεσσαλονίκη (1941-1944). Βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=2VfmaBo38l4> (περίπου 18':30'' κ.ε.).

► **Φύλλο εργασίας 4:** επεξεργασία κειμενικής πηγής (ποιήματος) που αφορά στα «παιδιά των φαναριών».

Διαβάστε το παρακάτω ποίημα της Δήμητρας Χριστοδούλου, *Για ένα παιδί που κοιμάται* (1995) και απαντήστε στις ερωτήσεις που ακολουθούν:

Νύχτα. Η κίνηση αραιή στη λεωφόρο.
Μες στο κλειστό, το φωτισμένο εργοστάσιο,
Οι μηχανές, αποσταμένες μα άγρυπνες,
Επιβλέπουν σαν άκακοι γίγαντες
Τον ύπνο του μικρού. Στριμωγμένος
Κοντά στη σκάρα του ατμού,
Με του αδερφού του το παλτό σκεπασμένος
Ξεκουράζεται.
Όλη τη μέρα δουλεύει στα φανάρια
Σκουπίζει τζάμια βιαστικά με το κόκκινο.
Εισπράττει κέρματα ή την εύλογη αγανάκτηση.
Περιμένει το επόμενο φανάρι.
Τίμια κερδίζει έτσι το ψωμί
Και το μερίδιο του νυχτοφύλακα,
Που τον αφήνει να κοιμάται εκεί μέσα.

Τα χιονισμένα βουνά της πατρίδας του,
Τα χέρια της μάνας του που τύλιγαν γύρω του
Γυναίκειο μαντίλι για το κρύο,
Το δάσκαλο που πληρωνότανε με γάλα
Μόλις θυμάται.
Θυμάται κάτι ελληνικά από το στόμα του,
Που τώρα εδώ ακούγονται αλλιώτικα.
Όχι σαν βότσαλα γυαλιστερά μεγάλης θάλασσας,
Όχι σαν ποδοβολητό του αλόγου
Ενός ανίκητου στρατηλάτη,
Αλλά να, σαν τα κέρματα στην τσέπη,

Σαν το φτύσιμο στο βλέμμα του πελάτη.
Καμιά φορά πιο εγκάρδια
Σαν τούτο δω το βουητό της σκάρας,
Που όλο ανεβάζει το θερμό ατμό.

Πηγή: <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL105/229/1693,5428/> (20/1/2018)

Ερωτήσεις:

1. Τι ξέρετε για «τα παιδιά των φαναριών»;

2. Με βάση τις πληροφορίες του ποιήματος:
 - 2.1. Αφηγηθείτε πώς περνάει τη μέρα και τη νύχτα του το παιδί.
 - 2.2. Εξηγήστε από πού έρχεται και γιατί. Με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού σας προσδιορίστε το χρόνο της μετανάστευσης.⁵
 - 2.3. Υποθέστε ποια είναι τα συναισθήματά του.
3. Εκτός από τα «παιδιά των φαναριών», ποιες άλλες κατηγορίες παιδιών ξέρετε, που προσφέρουν παρόμοιες υπηρεσίες ή εμπορεύματα;
4. Ποιοι και με ποιους τρόπους μπορούν να βοηθήσουν τέτοια παιδιά;

Στιγμιότυπο από τηλεοπτικό σποτ για τα παιδιά των φαναριών, αναρτημένο στο διαδίκτυο από *Το Χαμόγελο του Παιδιού* το 2011. Πηγή: <https://www.youtube.com/watch?v=jd1S2V1M5f8> (21/1/2018)

3η διδακτική ώρα:

► Φύλλο αξιολόγησης 1:

Το 1924 η γενική συνέλευση της *Κοινωνίας των Εθνών* (ΚτΕ) υιοθέτησε στη Γενεύη την πρώτη

⁵ Σύνδεση με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων από το 1989 κ.ε.

Διεθνή Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού. Ακολούθησε, το 1959, η *Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού* από τη γενική συνέλευση του ΟΗΕ. Το 1989 υιοθετήθηκε ομόφωνα από τη γενική συνέλευση των *Ηνωμένων Εθνών* η *Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού*, η οποία έχει επικυρωθεί από 193 χώρες μέχρι σήμερα, ενώ δεν την έχουν επικυρώσει δύο. Η Ελλάδα την επικύρωσε στις 2 Δεκεμβρίου του 1992.⁶

Από την τελευταία:

«[..]

Άρθρο 32

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους ή που μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευσή του ή να βλάψει την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξή του.
2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα για να εξασφαλίσουν την εφαρμογή του παρόντος άρθρου. Για το σκοπό αυτόν, και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές διατάξεις των άλλων διεθνών οργάνων, τα Συμβαλλόμενα Κράτη ειδικότερα:
 - α) Ορίζουν ένα κατώτατο όριο ή κατώτατα όρια ηλικίας για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση.
 - β) Προβλέπουν μια κατάλληλη ρύθμιση των ωραρίων και των συνθηκών εργασίας.
 - γ) Προβλέπουν κατάλληλες ποινές και άλλες κυρώσεις, για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή του παρόντος άρθρου».

Ερωτήσεις:

1. Νομίζετε ότι τα παραπάνω δικαιώματα του παιδιού (άρθρο 32 της Σύμβασης του 1989) γίνονται σεβαστά στις περιπτώσεις των παιδιών που εικονίζονται παρακάτω; Δικαιολογήστε την απάντησή σας.
2. Ποιους κινδύνους διατρέχουν παιδιά, όπως τα παρακάτω;

⁶ <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (1924), [http://users.uoa.gr/~nektar/history/3contemporary/universal declaration of the rights of the child.htm](http://users.uoa.gr/~nektar/history/3contemporary/universal%20declaration%20of%20the%20rights%20of%20the%20child.htm) (1959), <https://www.unicef.gr/%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%BB%CE%AE%CF%81%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF%CF%8D/a4-366-22> (1989), προσπέλαση 24/1/2018

Παιδί-πωλητής στους δρόμους μιας πόλης της Βιρμανίας. Φωτογραφία του 2013. Πηγή:
<https://www.irrawaddy.com/news/burma/from-factories-to-teashops-childlabor-a-tradition-in-burma.html>
(20/1/2018)

Παιδί-πωλήτρια σε δρόμο της Τεχεράνης. Σύγχρονη φωτογραφία από site που επιδιώκει την συγκέντρωση κεφαλαίων για την χρηματοδότηση ενός σχολείου για τα παιδιά που εργάζονται στους δρόμους:
<https://www.gofundme.com/85szk9bk> (21/1/2018)

► Φύλλο αξιολόγησης 2:

Υποθέστε ότι συναντάτε στο δρόμο ένα μικρό βιοπαλαιστή, όπως τον παρακάτω:

Γιώργος Ιακωβίδης, *Ο μικρός βιοπαλαιστής ή Δακτυλίδια του καπνού* (1887). Πηγή:
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%93%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%99%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%B2%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82_%CE%9F_%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%92%CE%B9%CE%BF%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%82_\(1887\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%93%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%99%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%B2%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82_%CE%9F_%CE%9C%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%82_%CE%92%CE%B9%CE%BF%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%82_(1887).jpg) (24/1/2018)

Ερωτήσεις:

1. Τι θα συμβουλευάτε το νεαρό βιοπαλαιστή αν ήσασταν φίλος ή φίλη του;
2. Τι θα σας απαντούσε εκείνος;
3. Τι θα συζητούσατε μαζί του αν ήσασταν ο πατέρας ή η μητέρα του;
4. Σε ποιες ενέργειες θα προχωρούσατε αν ήσασταν κοινωνικός λειτουργός (δηλαδή, ένας ή μία επαγγελματίας που ασχολείται με τα προβλήματα ευπαθών κοινωνικών ομάδων);

Στις απαντήσεις σας να αναφερθείτε και στο θέμα του καπνίσματος.

► Φύλλο αξιολόγησης 3:

Επαναλάβετε την προηγούμενη διαδικασία (υπόθεση και ερωτήσεις) με αφετηρία τον παρακάτω ζωγραφικό πίνακα:

Γεωργίου Ιακωβίδη, *Η Προσφυγοπούλα* ή *Κοιμισμένη Ανθοπώλις* (μετά το 1900)

Σημείωση: Ο τίτλος (*Η Προσφυγοπούλα*) προσφέρεται για σύνδεση με το ιστορικό πλαίσιο της εποχής, καθώς και για την επικαιροποίηση του σχετικού προβληματισμού (το οικουμενικό και διαχρονικό πρόβλημα των προσφύγων).

Ερωτήσεις:

1. Επινόηστε και αφηγηθείτε μια αληθοφανή ιστορία για την *Προσφυγοπούλα*, που να εξηγεί πώς περνάει τη μέρα και τη νύχτα της, πού διαμένει και με ποιους.
2. Παρατηρήστε τους δύο παραπάνω ζωγραφικούς πίνακες του Γ. Ιακωβίδη και εντοπίστε ρούχα ή αντικείμενα των παιδιών που παραπέμπουν σε εποχή διαφορετική από τη δική σας.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ Στ ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: Τα παιδιά στη δουλειά και στο σχολείο

Εναλλακτική πρόταση προσέγγισης 2: «Ελιές ή σχολείο;»

Α) ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ:

Θέμα: «Ελιές ή σχολείο;»

3 διδακτικές ώρες

Σύντομη περιγραφή:

Ο τίτλος παραπέμπει στο δίλημμα αρκετών παιδιών της ελληνικής υπαίθρου κατά τη διάρκεια σχεδόν όλου του 20^{ου} αιώνα, με το πρώτο σκέλος του διλήμματος να αλλάζει κατά περίπτωση και περιοχή περιεχόμενο (πρόβατα, γελάδια, βαμβάκι, καΐκι, οικοδομή, νοικοκυριό κ.λπ.). Το πρόβλημα που τίθεται αφορά την εγκατάλειψη του σχολείου και γενικότερα τη σχολική διαρροή είτε για λόγους βιοτικών (συνθήκες ζωής που αναγκάζουν τα παιδιά να εργαστούν) είτε για λόγους φυλετικούς (κορίτσια που δεν έχουν ίδιες ευκαιρίες με τα αγόρια να μορφωθούν). Εξετάζεται επίσης η ποιότητα και οι συνθήκες άσκησης της παιδικής εργασίας.

Ερώτημα/πρόβλημα:

Τα παρακάτω ερωτήματα διέπουν τις προτεινόμενες προσεγγίσεις του επιλεγμένου διδακτικού υλικού:

1. Ποιες βιοτικές ανάγκες ωθούν τα παιδιά στην εργασία και την εγκατάλειψη του σχολείου ή την συνύπαρξη εργασίας και συνεχούς ή ασυνεχούς φοίτησης στην Ελλάδα και την Ευρώπη;
2. Πώς αισθάνονται τα παιδιά που εργάζονται ή και τα παιδιά που εργάζονται και ταυτόχρονα πηγαίνουν στο σχολείο;
3. Υπήρχε σε κάποια χρονική περίοδο διαφορά ως προς την υποχρέωση των αγοριών και των κοριτσιών να μορφωθούν; Υπάρχει τέτοια διαφορά στις μέρες μας;
4. Ποια θα πρέπει να είναι η στάση του κράτους απέναντι στο φαινόμενο αυτό;

Στόχοι:

Οι μαθητές και οι μαθήτριες:

1. να ευαισθητοποιηθούν απέναντι σε ένα κοινωνικό πρόβλημα που αφορά παιδιά είτε της ίδιας ηλικίας είτε λίγο μεγαλύτερα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη·
2. να προβληματιστούν σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων και τους αγώνες που χρειάστηκαν για την κατάκτησή της·
3. να κατανοήσουν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα παιδιά σχολικής ηλικίας σε παλαιότερες εποχές·
4. να διερευνήσουν και να γνωρίσουν όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας μιας περασμένης εποχής.

Εκπαιδευτικό υλικό:

Πολυτροπικές πρωτογενείς και δευτερογενείς ιστορικές πηγές, οργανωμένες σε φύλλα εργασίας

Ιστορικές έννοιες:

1. Πρώτου επιπέδου: σχολική διαρροή, παιδική εργασία, ισότητα των φύλων, συνθήκες ζωής, ιστορία της παιδικής ηλικίας, ιστορία της εκπαίδευσης
2. Δευτέρου επιπέδου: ιστορική πηγή

Οδηγίες για τη μαθησιακή διαδρομή:

Για την εισαγωγή του θέματος μπορούν οι μαθητές να παρακινηθούν να παρακολουθήσουν στο σπίτι την ταινία «Ολιβερ Τουίστ» (παραγωγής 1948, σύνδεσμος: <https://youtu.be/Ktq4qB1ntBc>), καθώς και αποσπάσματα της ταινίας «Το δέντρο με τα τσόκαρα» (παραγωγής 1978, σύνδεσμος: <https://youtu.be/QCrdljSUK7w>). Μπορούν, κατά την κρίση του/της εκπ/κου να επικεντρωθούν σε συγκεκριμένα σημεία, όπως προσδιορίζονται στα αντίστοιχα φύλλα εργασίας.

1^η διδακτική ώρα

1. Η ώρα αυτή μπορεί να αφιερωθεί στη διερεύνηση των συνθηκών ζωής που ανάγκαζαν τα παιδιά είτε να εγκαταλείπουν το σχολείο είτε να καταφεύγουν στα «νυχτερινά» (εσπερινά) σχολεία, παράλληλα με την άσκηση βιοποριστικού επαγγέλματος.
2. Ως εισαγωγή μπορεί να χρησιμοποιηθεί η συγκριτική παράθεση αποσπασμάτων από μαρτυρίες για τις συνθήκες ζωής στην Ελλάδα, τη Γαλλία και την Ισπανία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Βλ. φύλλο εργασίας «Η ρέγκα»)
3. Ο/Η εκπ/κος επιλέγει μεταξύ των προτεινόμενων για την 1^η ώρα δραστηριοτήτων εκείνες που θεωρεί ότι ανταποκρίνονται καλύτερα στο μαθησιακό, πολιτισμικό και κοινωνικό υπόβαθρο των μαθητών/τριών. Ενδείκνυται η αξιοποίηση πηγών που αναφέρονται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.
4. Για την αξιοποίηση των φύλλων εργασίας προτείνεται η ομαδοσυνεργατική μέθοδος. Τα ερωτήματα που τίθενται είναι αρκετά ώστε να διανεμηθούν σε επιμέρους μικτές ομάδες μαθητών/τριών οι οποίες θα παρουσιάσουν στο τέλος της διαδικασίας στην ολομέλεια της τάξης τις παρατηρήσεις και τα πορίσματά τους.
5. Στο τέλος της ώρας αυτής προτείνεται η αξιοποίηση του φύλλου εργασίας σχετικά με την έξαρση της παιδικής φτώχειας στη σύγχρονη εποχή, ως στοιχείο που επιτρέπει τη μετάβαση στην επόμενη ενότητα που σχετίζεται με την παιδική εργασία. Προτείνεται το ίδιο φύλλο εργασίας να διανεμηθεί σε διαφορετικές ομάδες παιδιών με κατανομή των ερωτημάτων, ώστε να υπάρξει ευρύτερος αναστοχασμός.

2^η διδακτική ώρα

1. Η ώρα αυτή προτείνεται να αφιερωθεί στις συνθήκες εργασίας των παιδιών σε διαφορετικές περιοχές (Ελλάδα, Ευρώπη, Αμερική, χωριό, πόλη κ.λπ.) και σε διαφορετικές περιόδους (19^{ος} αι., αρχές 20^{ου} αι., Μεσοπόλεμος, μεταπολεμική περίοδος κ.λπ.).
2. Οι μαθητές/τριες μπορούν να αξιοποιήσουν τις εντυπώσεις τους από την παρακολούθηση των κινηματογραφικών ταινιών «Ολιβερ Τουίστ» και «Το δέντρο με τα τσόκαρα» και να συμπληρώσουν τα σχετικά φύλλα εργασίας.

3. Ο/Η εκπ/κος μπορεί να συνδυάσει εικονιστικές και κειμενικές πηγές συγκριτικά, ώστε να ενθαρρύνει τους/τις μαθητές/τριες να διερευνήσουν ιστορικά τα επιμέρους ερωτήματα που τίθενται και να καταλήξουν σε συμπεράσματα.

3^η διδακτική ώρα – αξιολόγηση:

1. Η ώρα αυτή κατά ένα μέρος μπορεί να αφιερωθεί στη μελέτη των δυνατοτήτων που δίνονταν στα κορίτσια να μορφωθούν και στις απαιτήσεις της οικογένειας και της κοινωνίας από αυτά.
2. Προτείνεται να αξιοποιηθούν σε αντιδιαστολή τα φύλλα εργασίας σχετικά με μια γερμανική οικογένεια την περίοδο του Μεσοπολέμου και μια αντίστοιχη ελληνική («Η μωβ ομπρέλα»).
3. Για την αξιολόγηση προτείνεται η αξιοποίηση του φύλλου εργασίας «Τα καλά παιδιά».

Κριτήρια αξιολόγησης του ιστορικού λόγου που θα εκφράσουν οι μαθητές/τριες καθ' όλη τη διάρκεια του τρίωρου σχεδίου εργασίας:

1. Η ακρίβεια και η σαφήνεια ως προς τη χρήση των ιστορικών εννοιών
2. η ευστοχία ως προς την παρατήρηση εικόνων και η σαφήνεια ως προς το μετασχηματισμό των σκέψεών τους σε γραπτό ή προφορικό λόγο
3. η πειστικότητα των περιγραφών και αφηγήσεών τους
4. η ευστοχία ως προς την επινόηση αληθοφανών ιστοριών που σέβονται, όμως, τα ιστορικά δεδομένα (ιστορική ενσυναίσθηση).

B) ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ:

1^η διδακτική ώρα:

➤ **Φύλλο εργασίας 1:** επεξεργασία κειμενικής πηγής: μαρτυρίες για τις συνθήκες διαβίωσης παιδιών της πρώτης σχολικής ηλικίας στην Ελλάδα, τη Γαλλία και την Ισπανία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα:

Η ρέγκα

	Ελλάδα	Γαλλία	Ισπανία
Πληροφορίες	Επιστολή δασκάλου από ένα χωριό της Πελοποννήσου στο περιοδικό του Ερυθρού Σταυρού το 1930, όπου περιγράφει τις διατροφικές στερήσεις ως μια από τις αιτίες της σωματικής εξάντλησης των παιδιών και, συνακόλουθα, της αδυναμίας τους να πηγαίνουν στο σχολείο και να ανταποκρίνονται στα σχολικά τους καθήκοντα, αλλά και γενικότερα της παιδικής νοσηρότητας.	Στη Γαλλία η κακή διατροφή των παιδιών δεν τελειώνει στις αρχές του 20ου αι., όπως πληροφορούμαστε από μια αναφορά που έστειλε το 1904 ένας επιθεωρητής της εκπαίδευσης στο νομαρχιακό συμβούλιο της πόλης Νιέβρ.	Απόσπασμα από προφορική μαρτυρία του Μανουέλ Πιρίς, ανειδίκευτου εργάτη οικοδομών, γεννημένου το 1902 στην πόλη Βαλένθια, όπου περιγράφει τα παιδικά του χρόνια.
Κείμενο	«Αγαπητέ μου, χαρακτηριστική εικόνα της τροφής που τρώνε τα Ελληνόπουλα του δημοτικού σχολείου που διευθύνω σας δίδει το εξής περιστατικό. Μόλις έφθασα εδώ τον Οκτώβριο και ανέλαβα το σχολείο, μου έκανε εντύπωση ότι λίγη ώρα προ του μεσημεριού, όλα τα παιδιά σχεδόν ζητούσαν άδεια και έβγαιναν στην αυλή του σχολείου μαζί με το καλαθάκι ή το μανδύλι τους που είχε τη μεσημεριανή τροφή τους. Γνωρίζετε πως το σχολείο μου είναι στο μέσο δύο χωριών και επειδή η απόσταση είναι μισή ώρα περίπου από κάθε χωριό οι μαθητές μένουν όλη την ημέρα και τρώνε στο σχολείο το μεσημέρι γι' αυτό φέρουν το φαγητό των από το σπίτι των. Αναγκάζονται μισή ώρα πριν να μουσκεύουν το ψωμί τους στο νερό μέσα στο	«Πάνω σε ένα ράφι κατά μήκος των τοίχων είναι παραταγμένη μια σειρά από σάκους και καλάθια. Κοιτάζω: παντού μαύρο ψωμί, στον ένα σάκο έξι καρύδια, στον άλλο ένα αυγό, πιο πέρα μια ρέγκα, σπανίως ένα κομμάτι κρύο κρέας, αλλά σχεδόν πάντα ο αναπόφευκτος χυλός, γαλέτα από αλεύρι αραβοσίτου, αρκετά καλή όταν είναι ζεστή αλλά βαριά και δύσπεπτη όταν είναι κρύα. Κι αυτά τα καημένα μικρά παιδιά είχαν ξεκινήσει στις 6 1/2 το πρωί, μέσα στη νύχτα και το χιόνι, μέσα από δύσβατους δρόμους μερικές φορές είχαν κάνει 7 χιλιόμετρα, και στις 4 το απόγευμα ξανάφευγαν για το πατρικό τους χωρίς να έχουν φάει επί δώδεκα ώρες παρά μαύρο ψωμί και χυλό».	«Δεν πήγα σε κανένα σχολείο. Δεν πήγα ποτέ. Καθόλου, καθόλου. Το μεροκάματο του πατέρα μου δεν έφτανε. Στα οχτώ μου χρόνια πήγα να δουλέψω βοσκός σ' εκείνα τα βουνά, τέρμα Θεού, και φύλαγα το κοπάδι, πρόβατα και κατσίκες. Σ' εκείνα τα βουνά με ένα κομμάτι ψωμί και μια σαρδέλα. Με μια παστή σαρδέλα κι ένα πορτοκάλι για όλη την ημέρα. Για να κάνεις σπουδές δεν υπήρχε τίποτα. Στη δουλειά νωρίς-νωρίς».

	τενεκεδάκι που εχρησίμευε για ποτήρι. Γι' αυτό έβγαιναν και πήγαιναν στη βρύση. Εξήτασα το περιεχόμενο του καλαθιού ή μαντηλιού μέσα εις το οποίον είχαν την τροφήν των και τι νομίζετε ανεκάλυψα; Το φαγί των ήταν ένα κομμάτι ψωμί σκληρό μαύρο που μόνον με τσεκούρι κόβεται. Για προσφάγι είχαν ένα κομμάτι ρέγκα ή μάλλον τα λείψανα αυτής, ή λίγο τυρί και τίποτε άλλο. Σας στέλλω, επίτηδες ένα κομμάτι ψωμί δια να μη με νομίζετε υπερβολικό. Τώρα πως θα τραφούν αυτά τα παιδιά, πως θα μεγαλώσουν και πως θα αντιμετωπίσουν τα μολυσματικά νοσήματα που τα επαπειλούν ή τη λερναία ύδρα που λέγεται ελονοσία, αγνοώ!»		
Πηγή	Ε. Λαμπαδάριος, <i>Η σχολική αντίληψις και ιδίως περί των μαθητικών συσσιτίων εν Ελλάδι (περίληψις ομιλίας γενομένης κατά το πρόγευμα της ροταριανής εβδομάδος του παιδίου εν Μαρασλείω)</i>, Αθήνα 1934: χ.ε., 5	S. Bernstein & P. Milza, <i>Ιστορία της Ευρώπης</i>, τόμος 2: <i>Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919</i>, (μτφ. Αν. Δημητρακόπουλος), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, 191	Μ. Vilanova, <i>Οι αόρατες πλειοψηφίες. Εργατική εκμετάλλευση, Επανάσταση και Καταστολή</i>, (μτφ. Χ. Ροβίθη), Κατάρτι, Αθήνα 2000, 347

- Προσδιορίστε και επισημάνετε στον χρονοχάρτη που ακολουθεί τον χρόνο και τον τόπο κάθε κειμένου και συνδέστε τις δύο ενδείξεις με γραμμή. Μπορείτε να προσθέσετε τον τόπο και τον χρόνο άλλων γεγονότων που εσείς γνωρίζετε.

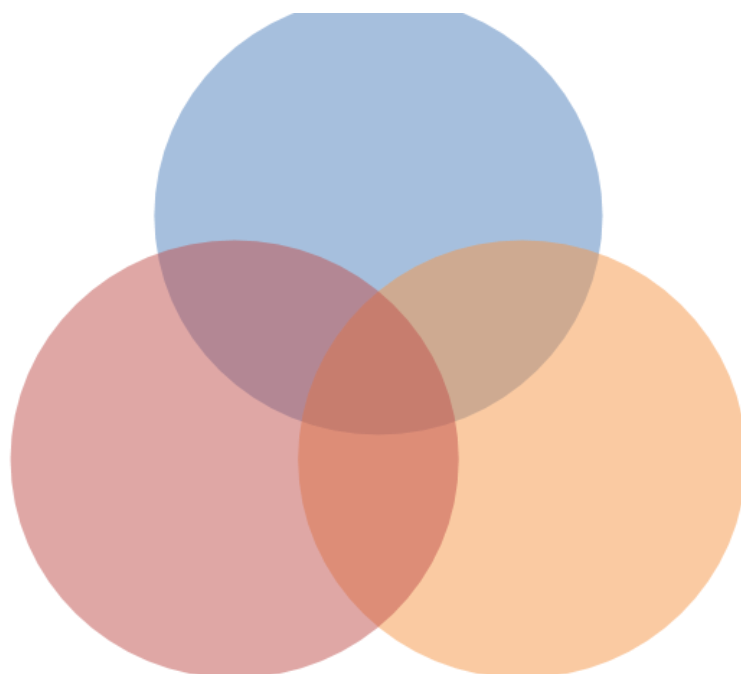

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ου αλ.

1914-1918 Α' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

- Ποιο είναι το σημαντικότερο ζήτημα στο οποίο αναφέρονται και τα τρία κείμενα; Γράψτε τις λέξεις ή τις φράσεις των κειμένων που σας βοηθούν στον εντοπισμό του. β) Ποια είναι η σημαντικότερη συνέπειά του;
- Σύμφωνα πάντα με τα κείμενα, ποια είναι η σημαντικότερη συνέπεια που έχει στη ζωή των παιδιών;
- ▣ Έχοντας υπόψη τα κείμενα και δουλεύοντας σε τρεις ομάδες: α) περιγράψτε με τη μορφή ημερολογίου μια ημέρα από τη ζωή ενός παιδιού σε κάθε χώρα, β) παρουσιάστε την εργασία σας και γ) εντοπίστε ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των τριών ημερολογίων και συμπληρώστε το παρακάτω διάγραμμα Venn.

Σε σχέση με το κύριο ζήτημα που τίγεται στα παραπάνω κείμενα, τι έχει μείνει ίδιο και τι έχει αλλάξει στην Ελλάδα από τότε μέχρι τώρα;

➤ **Φύλλο εργασίας 2:** Επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης μαθητή του γυμνασίου που αναγκάζεται να μετοικήσει στην πρωτεύουσα για να συνεχίσει τις σπουδές του.

Φτώχεια, αρρώστεια και σχολική φοίτηση

«Από τα χρόνια της εφηβείας μου [γεννήθηκε το 1907] ο Πατέρας μου [που ήταν ιερωμένος] έπεσε σ' ένα κύκλωμα μεγάλων δυσχερειών. Την πρώτη τάξη του Γυμνασίου και τη μισή από τη δεύτερη την είχα περάσει σ' ένα πρώην στάβλο [που νοίκιαζα στην Αθήνα, μακριά απ' την οικογένειά μου που κατοικούσε στη Σαλαμίνα]. Δίπλα από το κρεβάτι μου ήταν ακόμη ανοιχτή σε μια πλάκα η τρύπα, σε σχήμα μαργαρίτας, του υπονόμου που υποδεχόταν τα υγρά από τα άλογα. Τη νύχτα πάνω στη σκεπή τα ποντίκια χόρευαν και γρύλλιζαν. Πότε-πότε λέρωναν –από πάνω– τα σκεπάσματά μου. Ώσπου να με πάρει ο ύπνος ξαγρυπνούσα μήπως, έτσι καθώς ήταν μεγάλα, έρθει κανένα και μου φάει τη μύτη ή κανένα αφτί, χωρίς να το αντιληφθώ [...]. Ήταν χειμώνας και ιδρώνα τη νύχτα σαν να ήμουν βουτηγμένος στη θάλασσα. Πιανόταν η αναπνοή μου. Σηκωνόμουν από το κρεβάτι κι έβγαινα έξω, για να ανασάνω. Και γύρισα στους γονείς μου με διπλή πλευρίτιδα. Τον άλλο χρόνο έβγαλα την τάξη οδοιπορώντας το πρωί και έπειτα με δύο μέσα συγκοινωνίας επί δύο ως δύομισι ώρες».

Πηγή: Δημήτριος Ι. Πάλλας [καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας], Ορθοδοξία και παράδοση. Δοκιμή αυτοβιογραφίας. Με ένα παράρτημα για τη δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967, επιμέλεια, εισαγωγή και σημειώσεις Όλγα Γκράτζιου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, 82.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Μπορείτε να σκεφτείτε για ποιο λόγο ο αφηγητής ήταν αναγκασμένος να περνάει όλες αυτές τις ταλαιπωρίες προκειμένου να φοιτήσει στο γυμνάσιο;
2. Προσπαθήστε να απεικονίσετε (ζωγραφιά, σχέδιο, κολάζ) το χώρο όπου έμενε ο αφηγητής για ενάμιση περίπου χρόνο, όπως το περιγράφει στην αφήγησή του.
3. Υποθέστε ότι είστε ο αφηγητής και γράφετε ένα γράμμα στους γονείς σας, στο οποίο περιγράφετε τις συνθήκες ζωής σας.
4. Ποιο ρόλο νομίζετε ότι μπορεί να έπαιζε η οικονομική κατάσταση της οικογένειας του αφηγητή (όπως αναφέρεται στην αρχή του κειμένου) στην επιλογή του χώρου διαμονής του στην πρωτεύουσα;
5. Μπορείτε να αναφέρετε άτομα ή κοινωνικές ομάδες που να ζουν σε παρόμοιες καταστάσεις στην εποχή μας;

➤ **Φύλλο εργασίας 3:** επεξεργασίας κειμενικής και ηχητικής πηγής: μελοποιημένο ποίημα του Γ. Κοτζιούλα σχετικά με την αναγκαστική εγκατάλειψη του σχολείου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα σε ορεινό χωριό της Άρτας.

Το μαστορόπουλο

Τον πήραν τον Κολιό
τον πήραν οι μαστόροι
παιδί από το σκολειό
να μάθει πηλοφόρι.

Καρδιά πονετική
τον ξέβγαλε με κλάμα:
«Τετράδη[1] Κυριακή,
θα καρτερώ για γράμμα».

Δε σώνει άλλο να ιδεί,
παιδεύεται το μάτι:
κρατούσε ένα ραβδί,
το στρώμα του στην πλάτη.

Μας έφυγε ο Κολιός
κι είχε μια τέτοια λύπη!
θα 'ναι όλοι δω τ' Άη-Λιος
και μόνο αυτός θα λείπει.

Το ποίημα μελοποιημένο με εικόνες από παιδική εργασία στο: https://youtu.be/lY_SBot5Gs

Γιώργος Κοτζιούλας, Από τη συλλογή Σιγανή φωτιά (1938) και στη συνέχεια στον πρώτο τόμο των Απάντων του.

[1] Τετράδη: Τετάρτη (η μέρα της εβδομάδας)

Ερωτήσεις:

1. Αφηγηθείτε την ιστορία του μικρού Κολιού με βάση τις πληροφορίες που σας δίνει το ποίημα. Επιμείνετε ιδιαίτερα στα συναισθήματα, τα δικά του και της μητέρας του.
2. Τι συμπεραίνετε για την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της οικογένειας του μικρού Κολιού;
3. Συντάξτε μία υποθετική επιστολή, του μικρού Κολιού προς τη μητέρα του, μετά την απομάκρυνσή του από το χωριό.

➤ **Φύλλο εργασίας 4:** επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με τη σχολική διαρροή στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1926-1936)

Εγγραφέντες και φοιτούντες μαθητές 1926-1936

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει (ανά τριετία) τον αριθμό των μαθητών που φοίτησαν στα δημοτικά σχολεία της χώρας την χρονική περίοδο 1926-1936.

Γραμμή		1926-1927	1929-1930	1932-1933	1935-1936
1η	αγόρια (α)	345052	363763	420490	468182
2η	κορίτσια (κ)	246056	273933	339069	391101
3η	σύνολο (α+κ)	591108	637696	759559	859283
4η	διαφορά (α-κ)	98996	89830	81421	77081
5η	πληθυσμός Ελλάδας	6041600	6274930	6515960	6792720

Πηγή: Πίνακες φυσικής κίνησης του πληθυσμού από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (<https://goo.gl/pLTFRV>)

- ▣ Ποια είναι η τάση των αριθμητικών δεδομένων καθώς περνούν τα χρόνια; Παρατηρείται η ίδια τάση σε όλες τις γραμμές;
- Ο ρυθμός αύξησης του συνολικού αριθμού των μαθητών (3η γραμμή) είναι μεγαλύτερος από αυτόν την αύξησης του συνολικού πληθυσμού της χώρας (5η γραμμή). Πώς το εξηγείτε;
- Πώς ερμηνεύετε το γεγονός ότι η διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών μειώνεται καθώς περνούν τα χρόνια (4η γραμμή);

➤ **Φύλλο εργασίας 5:** επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με τις επιλογές των παιδιών από αγροτικές περιοχές και τις συνθήκες ζωής τους

Ελιές ή σχολείο;

Ένα σημαντικό σημείο της ζωής μου είναι συνδεδεμένο με το λιομάζωμα. Θα το αφηγηθώ. Οι επιδόσεις μου στα μαθήματα της Τρίτης και της Τετάρτης Τάξης του Δημοτικού σχολείου δεν ήταν καθόλου καλές. Παραμελούσα τις μαθητικές υποχρεώσεις μου θυσιάζοντάς τις στο βωμό του παιχνιδιού. Ήθελα να παίζω συνέχεια... Γυρνούσα αργά στο σπίτι, άρπαζα το τετράδιο κι άρχιζα να γράφω γρήγορα – γρήγορα.(...) Πριν προφτάσω να βγάλω το βιβλίο να διαβάσω είχα αποκοιμηθεί απάνω στο τραπέζι από την κούραση –αποτέλεσμα της ολοήμερης δραστηριότητας στους δρόμους. Έτσι έβγαλα και τις δύο τάξεις με το ζόρι.

Οκτώβριο του '46 πήγα στην Πέμπτη τάξη και συνέχισα την ίδια πάλι τακτική. Εκείνη του πασαλείμματος. Το Νοέμβριο αρχίσαμε την ελαιοσυλλογή. Ένα βράδυ μόλις μπήκα στο σπίτι ύστερα από ένα εξουθενωτικό παιχνίδι και έβγαλα το τετράδιό μου πάλι, για να γράψω, μου λέει η μητέρα μου ήρεμα: «Μη γράφεις, παιδάκι μου, αύριο δεν θα πας σχολείο. Θα έρθεις μαζί μου να με βοηθήσεις στις ελιές γιατί δεν βρήκαμε εργάτρια και θέλω βοηθό». Πέταξα από τη χαρά μου μόλις τ' άκουσα και έχωσα αμέσως «μια και δύο» στη σάκα το τετράδιό μου. Έφαγα κάτι και κοιμήθηκα αμέσως.

Με σήκωσε πρωί - πρωί. Πήραμε πρωινό και βγήκαμε στο δρόμο ακόμα αζημέρωτα. Το φως της μέρας ήτανε τόσο λιγοστό, που δεν έφτανε να φωτίσει τα σοκάκια με τα ψηλά τα σπίτια, ενώ η παγωνιά τύλιγε τα δρομάκια... Το πρόσωπό μου άρχισε να τσούζει, τα χέρια και τα πόδια να παγώνουν. Σα φτάσαμε κάτω απ' αυτές τις άθλιες καιρικές συνθήκες στο χτήμα, μού 'δωσε η μητέρα ένα καλάθι λέγοντας: «Σκύψε και μάζευε ελιές ωσότου να γεμίσεις το καλάθι. Μόλις τ' απογεμίσεις θα σε βοηθήσω να τις αδειάσουμε στο τσουβάλι». Λύγισα τα γόνατα, έσκυψα κι άρχισα να μαζεύω. Μάζευα, μάζευα συνέχεια κι εκείνο το έρημο καλάθι καθόλου δεν ανέβαινε, λες κι είχε τρύπιο πάτο!

«Κάνε τα χέρια σου πιο γρήγορα, γιατί απ' ό, τι βλέπω ούτε αύριο δεν πρόκειται να το γεμίσεις», έλεγε. Έκανα η καμμένη γρήγορα μα ήτανε τα δάχτυλά μου παγωμένα και δεν μπορούσα εύκολα να τα λυγίσω. Άρχισα τότε να προσπαθώ να τα ζεστάνω με τα χνώτα μου πράγμα που με καθυστερούσε περισσότερο! Το αποτέλεσμα, να διαμαρτύρομαι και να ζητάω να φύγουμε. «Πάμε, μαμά, να φύγουμε... Κρυώνω. Παγώσανε τα χέρια μου», έλεγα και ξαναέλεγα παρακαλώντας την. «Κι εγώ κρυώνω. Δεν έχουμε όμως περιθώρια επιλογής. Πρέπει να εργαστούμε ως το βράδυ. Οι ελιές δεν περιμένουν. Αν μείνουν για πολύ στη γη θα σαπίσουν και το λάδι μας δεν θα τρώγεται. Σκύβε λοιπόν και μάζευε και μη μιλάς καθόλου».

Γύρισα στο σπίτι παγωμένη και ταλαιπωρημένη. Η άλλη μέρα ήταν Κυριακή... Κοιμήθηκα ως αργά. Καθώς με χτένιζε η μητέρα το πρωί... με ρώτησε: «Δεν μού 'πες πώς τα πέρασες χτες;». «Πολύ κακά και σε παρακαλώ να μη με ξαναπάρεις στο λιομάζωμα. Κουράστηκα πολύ και γέμισα χιονίστρες»... Τότε εκείνη: «Αν δεν αποφασίσεις να διαβάσεις και να μάθεις γράμματα αυτή η ζωή σε περιμένει. Όλο το χρόνο θα μαζεύεις μύγδαλα, κορόμηλα κι ελιές. Είναι στο χέρι το δικό σου να διαλέξεις. Εμείς είμαστε αποφασισμένοι να σας σπουδάσουμε, ν' αλλάξει η ζωή σας. Όμως δεν θα επιμείνουμε. Η επιλογή είναι δική σας...».

Το πρωί της Δευτέρας στο σχολείο είχα διαβάσει όλα τα μαθήματά μου και είχα γράψει άψογα τόσο που ο δάσκαλος μην πιστεύοντας σ' αυτό που έβλεπε απόρησε και δύο φορές με ρώτησε αν ήταν δικά μου τα γράμματα που έβλεπε μπροστά του. Σκοτώθηκα στο διάβασμα εκείνη τη χρονιά, γιατί έπρεπε να καλύψω και τα κενά από τις προηγούμενες τάξεις. Κατάφερα ωστόσο κι έβγαλα «λίαν καλώς» στο τέλος. Από τον άλλο χρόνο κανείς δεν με ξεπέρασε... Το μάθημα της μάνας μου έπιασε τόπο...

Αποσπάσματα από το βιβλίο της Μαρίας Δελήτσικου-Παπαχρίστου, Στη Σκόπελο όπως τα πεύκα...,

Δραστηριότητες

- Εκτιμήστε πότε συμβαίνουν όσα περιγράφει η συγγραφέας και σημειώστε στη χρονογραμμή.

Ο 20ος αι.

- Περιγράψτε σε ένα σύντομο κείμενο την οικογένεια του κοριτσιού (τόπος, χρόνος, μέλη, επαγγέλματα και ασχολίες, οικονομική κατάσταση, κατοικία).
- Πιστεύετε ότι ο τρόπος που ζει η συγκεκριμένη οικογένεια επηρεάζει τα σχέδια που έχει για το μέλλον των παιδιών της; Σε ποιο σημείο του κειμένου φαίνεται κάτι τέτοιο; Εντοπίστε, συζητήστε και παρουσιάστε τις απόψεις σας.
- Από τη δική σας εμπειρία, έχετε υπόψη οικογένειες με παρόμοιες θέσεις για το μέλλον των παιδιών τους; Ποια είναι η δική σας άποψη για τις συγκεκριμένες επιλογές των οικογενειών αυτών;
- Η μητέρα του κοριτσιού της λέει: «Αν δεν αποφασίσεις να διαβάσεις και να μάθεις γράμματα αυτή η ζωή σε περιμένει. Όλο το χρόνο θα μαζεύεις μύγδαλα, κορόμηλα κι ελιές». Εσείς τι πιστεύετε; Ότι μόνον αυτές είναι οι προοπτικές για το μέλλον του κοριτσιού; Δημιουργήστε ένα κατάλογο με εναλλακτικές επιλογές που θα της προτείνατε.
- Πώς πιστεύετε ότι επηρεάζει τη ζωή ενός ανθρώπου το επάγγελμα, η δουλειά που κάνει (οικογενειακά, οικονομικά, κοινωνικά);
- Πώς επηρέασε το κορίτσι της ιστορίας η εμπειρία της από το μάζεμα της ελιάς; Τι θα έγραφε το κορίτσι στο ημερολόγιό της: α) το βράδυ πριν πάει στις ελιές, β) το βράδυ μετά το λιομάζωμα και γ) στο τέλος της σχολικής χρονιάς;

➤ **Φύλλο εργασίας 6:** επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με τις συνθήκες ζωής μαθητή του γυμνασίου στη μεταπολεμική περίοδο.

[Στο σχολείο και στη γειτονιά]

Είχα χάσει τον πατέρα μου όταν ήμουν δύο χρονών και τον είχα ξαναβρεί στα επτά, θα τον ξανάχανα πριν να συμπληρώσω τα δέκα και θα τον ξανάβρισκα μετά τα είκοσι τέσσερα. Έζησα δηλαδή μια ιδιόμορφη ορφάνια – και αυτό καθόρισε εν πολλοίς και τη στάση μου έναντι των ανθρώπων και των πραγμάτων. Στο σχολείο π.χ. έπρεπε να είμαι καλό παιδί και καλός μαθητής, γιατί ανά πάσα στιγμή υπήρχε ο κίνδυνος να μου ζητήσουν να «έλθω με τον κηδεμόνα μου».

Δεν συνέβαινε όμως το ίδιο έξω από το σχολείο και μακριά από τις δημόσιες υπηρεσίες. Ο φούρναρης, π.χ., ο Χρήστος Τσαούσης και τα παιδιά του, η Αμαλία και ο Δημητράκης, μας έδιναν το ψωμί του δελτίου με πίστωση αρκετούς μήνες. Και η γειτόνισσά μας η Δόμνα Αϊβάζογλου από το Ζόγκουλντακ, εργάτρια στο υφαντουργείο του Καβαδία, που έμενε σ' ένα πλινθόκτιστο δωματιάκι δύο επί τρία, δίπλα σ' ένα στάβλο, και είχε δύο παιδιά, έπρεπε να βρίσκει κάθε φορά κάποιο αληθοφανές πρόσχημα για να μοιραστεί μαζί μας το φαγητό της ή το καρπούζι της. Ότι τάχα «δε χωράει στο “φανάρι”», ότι «θα χαλάσει μέχρι αύριο» κ.λπ., κ.λπ. Και άλλοι και άλλοι.

Και οι μαυροφορεμένες γειτόνισσές μας, που όταν περνούσα την Ικαρίας με ξεμάτιαζαν με την προσφώνηση «γκουζούμ» και «γιαβρούμ», κι εγώ από σεβασμό κατέβαζα το κεφάλι και κοκκίνιζα. Και ο κυρ Μηνάς, άνδρας ώριμος, οικοδόμος, με το αυλακωμένο του πρόσωπο από τους καιρούς και τα χρόνια, σηκωνόταν από την καρέκλα του και με χαιρετούσε κοκκινίζοντας, γιατί, λέει, ήξερα γράμματα, δηλαδή πήγαινα στο Γυμνάσιο, και στην πατρίδα του τα σέβονταν τα γράμματα κι αυτούς που τα μάθαιναν.

Πηγή: Χρίστος Ρουμελιωτάκης, Χθεςσινός κόσμος. Ιωνία, η πόλη μας. Δοκίμιο αυτογνωσίας, Gutenberg, Αθήνα 2017, 26-27

Σημείωση: Η απουσία του πατέρα οφειλόταν στη συμμετοχή του στον ελληνο-ιταλικό πόλεμο, όπου έχασε το δεξί του χέρι, στην Αντίσταση κατά των κατακτητών, και, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στην εξορία του σε διάφορα ελληνικά νησιά εξ αιτίας των αριστερών πολιτικών πεποιθήσεων και δραστηριοτήτων του. Ο γιος του, Χρίστος Ρουμελιωτάκης (1938-), συγγραφέας του αποσπάσματος, βραβεύτηκε το 2010 με το κρατικό βραβείο δοκιμίου-κριτικής για το βιβλίο του Ασκήσεις Αυτογνωσίας. Στο παραπάνω επιλεγμένο απόσπασμα ο γιος αφηγείται τα βιώματά του από τη διαμονή του στην προσφυγική συνοικία της Νέας Ιωνίας στην Αθήνα, όπου μετοίκησαν από το Ρέθυμνο της Κρήτης το 1945, μαζί με τη μητέρα και τον μικρότερο αδελφό του, για να βρουν τον πατέρα.

Αφού λάβετε υπόψη το παραπάνω απόσπασμα και το κείμενο της υποσημείωσης, να απαντήσετε στις παρακάτω **ερωτήσεις**:

1. Με τη βοήθεια του δασκάλου / της δασκάλας σας, βρείτε τι σημαίνουν οι φράσεις: «ιδιόμορφη ορφάνια», «με πίστωση», «ψωμί του δελτίου», «δωματιάκι δύο επί τρία», «αληθοφανές πρόσχημα», «γκουζούμ», «γιαβρούμ», «αυλακωμένο πρόσωπο».

Για τη γειτονιά:

2. Τι είδους άνθρωποι ήταν οι κάτοικοι της γειτονιάς; Ποιες λέξεις ή φράσεις του παραπάνω αποσπάσματος σας πληροφορούν για αυτούς-ές; Προσέξτε ιδιαίτερα τα ονόματα.
2. Πώς αισθανόταν το παιδί στη γειτονιά; Γιατί; Πώς του συμπεριφέρονταν;
2. Ποια είναι η κεντρική αξία που αναδεικνύεται από τη συμπεριφορά των γειτόνων; Μπορείτε

να τη συσχετίσετε με τη ζωή που έζησαν;

Για το σχολείο:

5. Πώς αισθανόταν και πώς συμπεριφερόταν το παιδί στο σχολείο; Γιατί;
5. Νομίζετε ότι υπάρχουν σήμερα παιδιά που συμπεριφέρονται στο σχολείο, για παρόμοιους ή για άλλους λόγους, κατά τον ίδιο τρόπο; Τι παιδιά μπορεί να είναι αυτά;

Σύγκριση:

7. Σε τι διαφέρει η συμπεριφορά των σχολικών αρχών απέναντι στον αφηγητή από την συμπεριφορά των γειτόνων του; Ποια μπορεί να είναι τα αίτια αυτής της διαφοράς;

Δραστηριότητα:

8. Μπορείτε να παίξετε ένα μικρό σκετς αναπαριστώντας κάποιο από τα παραπάνω αναφερόμενα περιστατικά της καθημερινής ζωής του μικρού στο σχολείο ή στη γειτονιά;

➤ **Φύλλο εργασίας 7:** επεξεργασία ηχητικής και κειμενικής πηγής σχετικά με τη ζωή των εργαζόμενων μαθητών που φοιτούν σε νυχτερινά σχολεία τη δεκαετία του 1950

«Το νυχτερινό σχολά»

Ακούστε το **τραγούδι** *Το νυχτερινό σχολά* σε μουσική Χρήστου Νικολόπουλου, στίχους Αντώνη Σαμαράκη και ερμηνεία Γιώργου Νταλάρα (1983).

Ωρα έντεκα και κάτι,
το νυχτερινό σχολά
κει που πέρναγες, διαβάτη,
κι ήταν όλα σκοτεινά.

Άξαφνα ένα φως τα λούζει,
ξεπροβάλλουν τα παιδιά,
μάγουλα απ' το κρύο μπουζί,
ποδαράκια σαν κλαδιά.

Ωρα έντεκα και κάτι,
τα εργατόπαιδα σχολάν.
Στάσου προσοχή, διαβάτη,
ήρωες μικροί περνάν.

Σαν φυσά το ξεροβόρι
και λυγίζουν δω κι εκεί,
άλλοι δίχως πανωφόρι,
άλλοι ακόμα νηστικοί,

αδερφάκια κουρασμένα
απ' τη δύσκολη ζωή,

όλη μέρα βουτηγμένα
στις καπνιές και στη βουή.

Ωρα έντεκα και κάτι,
τα εργατόπαιδα σχολάν.
Στάσου προσοχή, διαβάτη,
ήρωες μικροί περνάν.

Μες στη νύχτα τώρα πάνε
στο σκοτάδι το πηχτό
τα παιδιά που πολεμάνε
για το μεροκάματο.

Χέρια βρώμικα απ' τα λάδια,
μάτια κατακόκκινα,
αδερφάκια δίχως χάδια
με σφαγμένη την καρδιά.

Ωρα έντεκα και κάτι,
τα εργατόπαιδα σχολάν.
Στάσου προσοχή, διαβάτη,
ήρωες μικροί περνάν.

Πηγές:

http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL105/229/1693,5428/extras/texts/indexk_3_para_llilo_keimeno_1.html

□ https://www.youtube.com/watch?v=QY5rA_Hqddk

Ερωτήσεις:

1. Περιγράψτε τα παιδιά ως προς την εμφάνιση που έχουν και την κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Τι σκέφτονται και τι αισθάνονται τα παιδιά αυτά; Εντοπίστε τις σχετικές λέξεις ή φράσεις του τραγουδιού.
2. Τι μπορείτε να υποθέσετε για την ηλικία, την οικογενειακή, κοινωνική και οικονομική κατάσταση των παιδιών αυτών; Ποιες λέξεις ή φράσεις του ποιήματος-τραγουδιού σας

δίνουν τις σχετικές πληροφορίες;

3. Γιατί τα παιδιά χαρακτηρίζονται «ήρωες» στο ποίημα-τραγούδι;
4. Ποιες ανάγκες, ποιας κατηγορίας πληθυσμού, ικανοποιεί το νυχτερινό σχολείο;
5. Μπορείτε να βρείτε πότε ιδρύθηκαν και για ποιους λόγους τα πρώτα νυχτερινά σχολεία στην Ελλάδα;

➤ **Φύλλο εργασίας 8:** επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με την παιδική φτώχεια στην εποχή μας

Άρθρο εφημερίδας που αφορά τη φτώχεια των νέων σε Ελλάδα και Ευρώπη στη δεύτερη δεκαετία του 21ου αι.

Έξαρση της παιδικής φτώχειας

➤ **Το 37,5%** των παιδιών έως 17 ετών στην Ελλάδα κινδυνεύει από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό, σύμφωνα με στοιχεία για το 2016 που δημοσίευσε χθες η Eurostat. Η Ελλάδα βρίσκεται στην πρώτη θέση στην Ευρωζώνη, καθώς μεγαλύτερα ποσοστά σε επίπεδο Ε.Ε. καταγράφουν μόνο η Ρουμανία (49,2%) και η Βουλγαρία (45,6%).

Επιπλέον, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, η Ελλάδα κατέγραψε τη μεγαλύτερη αύξηση του ποσοστού των παιδιών που κινδυνεύουν από τη φτώχεια ή τον κοινωνικό αποκλεισμό μεταξύ του 2010 και 2016. Ειδικότερα, στα χρόνια της κρίσης, το ποσοστό αυτό αυξήθηκε κατά 8,8%, από 28,7% στο 37,5%. Ακολουθούν η Κύπρος (+7,8 ποσοστιαίες μονάδες), η Σουηδία (+5,4%) και η Ιταλία (+1,1%).

Συνολικά στην Ε.Ε., 24,8 εκατομμύρια παιδιά ή το 26,4% του πληθυσμού ηλικίας κάτω των 18 ετών το 2016 κινδύνευε από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό. Τα χαμηλότερα ποσοστά καταγράφηκαν στη Δανία (13,8%), τη Φινλανδία (14,7%) και τη Σλοβενία (14,9%). Σε σχέση με το 2010, καταγράφηκε μείωση του ποσοστού

 Eurostat: Σχεδόν δύο στα πέντε παιδιά στην Ελλάδα κινδύνευε από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό το 2016

αυτού συνολικά στην Ε.Ε. κατά 1,1% (από 27,5% το 2010 σε 26,4% το 2016), καθώς στη μεγάλη πλειονότητα των χωρών παρατηρήθηκαν μειώσεις. Η μεγαλύτερη πτώση σημειώθηκε στη Λετονία κατά 17,5% (από 42,2% το 2010 σε 24,7% το 2016). Σημαντικές μειώσεις σημειώθηκαν επίσης στην Πολωνία (-6,6 %), την Ιρλανδία (5,3%, μεταξύ 2010 και 2015), στην Ουγγαρία (5,1%), στη Βουλγαρία (-4,2%) και τη Λιθουανία (-3,4%).

Τα παιδιά που κινδυνεύουν με φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό είναι αυτά που ζουν σε νοικοκυριά με τουλάχιστον μία από τις ακόλουθες τρεις προϋποθέσεις: που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας, παρά τα κοινωνικά επιδόματα, που αντιμετωπίζουν σοβαρές υλικές στερήσεις ή που έχουν πολύ χαμηλή ένταση εργασίας.

Πηγή: εφημερίδα *Η Αυγή*, φύλλο της 21/11/2017, 15

Σημείωση: «ένταση εργασίας»: ο βαθμός της ανθρώπινης εργασίας/προσπάθειας που καταβάλλεται για συγκεκριμένους παραγωγικούς σκοπούς.

Έννοιες-κλειδιά: Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), Eurostat, φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός

Ερωτήσεις:

1. Στο παραπάνω άρθρο οι όροι «φτώχεια» και «κοινωνικός αποκλεισμός» χρησιμοποιούνται σχεδόν εναλλακτικά. Ποια είναι η σχέση μεταξύ τους, κατά τη γνώμη σας; Μπορείτε να αναφέρετε ιστορικά παραδείγματα ή παραδείγματα από την καθημερινή ζωή;
2. Σε τι διαφέρει ο «κίνδυνος [της] φτώχειας» από τη «φτώχεια»;
3. Σε ποια κοινωνική κατηγορία αφορούν τα στοιχεία του άρθρου; Υπάρχει ακριβέστερος όρος / λέξη για να αναφερθεί κανείς στην ίδια κατηγορία; Να δικαιολογήσετε την επιλογή σας.
4. Τι σημαίνει η φράση «κοινωνικό επίδομα»; Σε ποιες περιπτώσεις –για ποιους λόγους– είναι τα κοινωνικά επιδόματα αναγκαία;
5. Πώς τεκμηριώνει τους ισχυρισμούς του ο/η δημοσιογράφος;
6. Μπορείτε να μετατρέψετε τα στοιχεία του άρθρου σε πίνακα ή πίνακες; Αξιοποιήστε: α) τα ονόματα των χωρών, β) το ποσοστό των παιδιών που κινδύνευαν από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό, κατά χώρα, το 2016, γ) τη σχετική αύξηση ή μείωση του ίδιου ποσοστού το διάστημα 2010-16.

7. Σε ποια άλλα συμπεράσματα καταλήγετε παρατηρώντας τα στοιχεία του πίνακα ή των πινάκων που έχετε κατασκευάσει με βάση το περιεχόμενο του παραπάνω άρθρου;
8. Νομίζετε ότι ο τίτλος του άρθρου εκφράζει ορθά το περιεχόμενο και τα στοιχεία που παραθέτει ο/η συντάκτης;
9. Τι άλλο θα θέλατε να ξέρατε για το ίδιο θέμα;
10. Ποια φωτογραφία θα επιλέγατε για να εικονογραφήσετε το παραπάνω άρθρο; Γιατί;

2^η διδακτική ώρα

➤ **Φύλλο εργασίας 9:** αξιοποίηση οπτικής πηγής σχετικά με την παιδική εργασία στην Αγγλία του 19^{ου} αιώνα (κινηματογραφική ταινία «Όλιβερ Τουίστ», 1948).

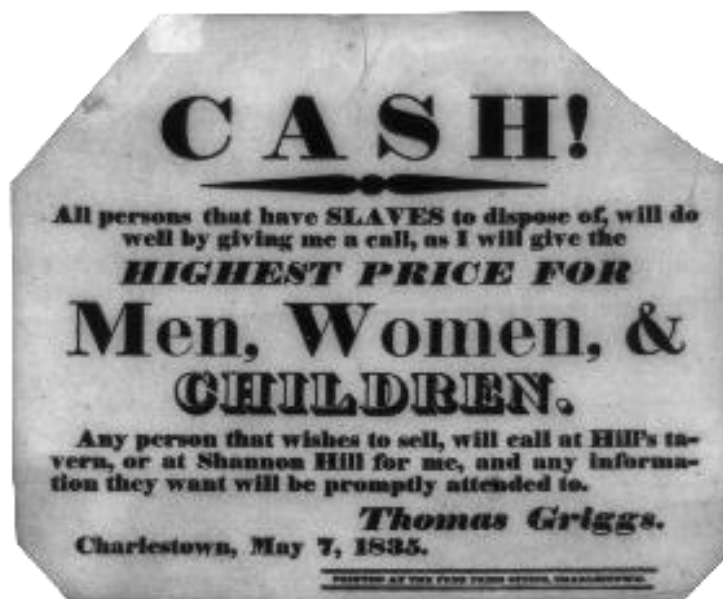
Βρείτε στο διαδίκτυο την ταινία *Όλιβερ Τουίστ* (*Oliver Twist*, παραγωγής 2005 ή 1948 στο <https://youtu.be/Ktq4qB1ntBc>), βασισμένη στο ομώνυμο μυθιστόρημα (1838) του Καρόλου Ντίκενς, και δείτε ένα απόσπασμά της, κατά προτίμηση τη σκηνή που διαδραματίζεται σε ένα εργαστήριο (workhouse) - πτωχοκομείο για ορφανά της εποχής εκείνης.

Ερωτήσεις:

- 1) Συζητήστε για το τι σας έκανε εντύπωση από τη σκηνή ή τις σκηνές που είδατε.
- 2) Αφηγηθείτε, προφορικά ή γραπτά, την ιστορία του Όλιβερ Τουίστ.
- 3) Ποιες καταστάσεις και συναισθήματα διαμόρφωσαν τη συμπεριφορά του;
- 4) Σε τι, κατά τη γνώμη σας, διαφέρει –ή πρέπει να διαφέρει– ένα σύγχρονο πτωχοκομείο-ορφανοτροφείο από αυτό που είδατε να αναπαρίσταται σε μία από τις αρχικές σκηνές της ταινίας; Γιατί;

➤ **Φύλλο εργασίας 10:** επεξεργασία εικονιστικής πηγής σχετικά με την παιδική δουλειά στις Η.Π.Α. κατά το 19^ο αιώνα

Μετρητά!

Μετάφραση: ΜΕΤΡΗΤΑ!

Όλοι όσοι έχουν διαθέσιμους σκλάβους, πολύ καλά
θα κάνουν να με αναζητήσουν, καθώς εγώ θα τους δώσω την

ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΤΙΜΗ ΓΙΑ

**Άνδρες, Γυναίκες, &
Παιδιά.**

Όποιος επιθυμεί να πουλήσει, ας με αναζητήσει στην ταβέρνα Χιλ,
ή στο Σάνον Χιλ, και κάθε πληροφορία θα τους δοθεί άμεσα.

Τόμας Γκρινγκς

Τσάρλεστον, 7 Μαΐου 1835.

Τυπώθηκε στο Ελεύθερο Γραφείο Τύπου, Τσάρλεστον

Πληροφορίες εικόνας

Τίτλος: Μετρητά!

Περιγραφή: Αγγελία για την αγορά σκλάβων από τον Τόμας Γκρινγκς.

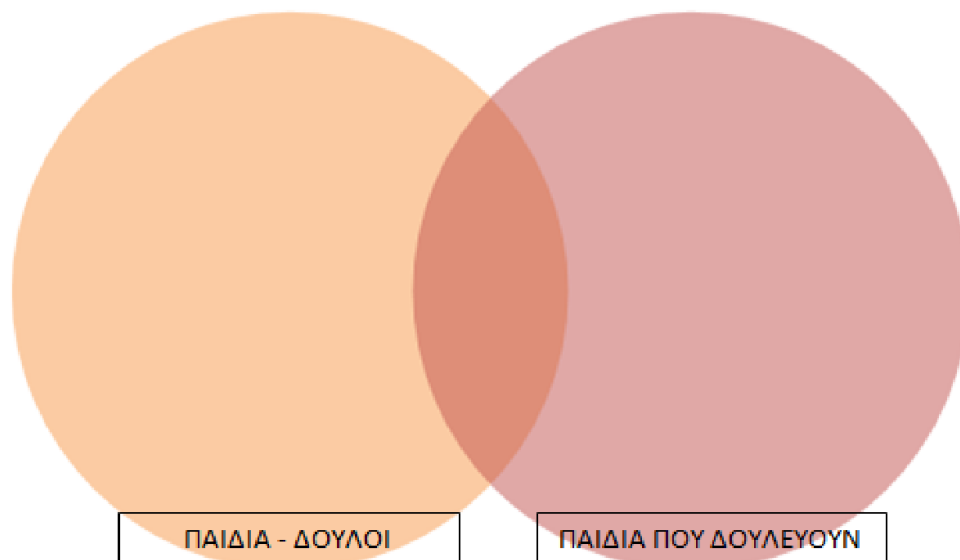
Δημοσίευση Τσάρλεστον, Η.Π.Α., 1835

Πηγή: <https://www.loc.gov/item/2005684863/>

Δραστηριότητες

- ☐ Η αγγελία αναφέρεται σε παιδιά που προορίζονται για δούλοι. Α) Ποιες είναι οι διαφορές και οι ομοιότητες μεταξύ παιδιών – δούλων και παιδιών που δουλεύουν; Συμπληρώστε το διάγραμμα Venn. Β) Ποια ιδιότητα των παιδιών – δούλων είναι η πιο σημαντική; Γράψτε την άποψή σας.

Α)

- ☐ Γράψτε μια επιστολή στον κ. Γκρινγκς ως απάντηση στην αγγελία που δημοσίευσε.
- ☐ Υποθέστε ότι πήγατε στην ταβέρνα Χιλ και βρήκατε τον κ. Γκρινγκς. Παίξτε ένα παιχνίδι ρόλων.
- ☐ Συντάξτε μια διαμαρτυρία για το περιεχόμενο της αγγελίας του κ. Γκρινγκς.

➤ **Φύλλο εργασίας 11:** επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με τις συνθήκες ζωής και εργασίας των παιδιών στις βιομηχανικές περιοχές της Αγγλίας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα

«[...] δουλεύαμε είτε μας άρεσε είτε όχι»

«Το 1851, όταν η Βιομηχανική Επανάσταση βρισκόταν στο αποκορύφωμά της, ο αγροτικός τομέας παρέμενε μακράν αυτός στον οποίο εργάζονταν περισσότερο τα αγόρια και λιγότερο τα κορίτσια. Στην Αγγλία και στην Ουαλία, τα περισσότερα κορίτσια δούλευαν σε οικιακές εργασίες, σε εργοστάσια και σε χειροτεχνικές εργασίες.

Μέχρι τα μέσα του 19ου αι., η παιδική αγροτική εργασία στη Βρετανία γινόταν, κυρίως, από παιδιά μεγαλύτερα των 10 ετών, τα οποία δούλευαν συνήθως 10 ώρες την ημέρα το καλοκαίρι και από την ανατολή ως τη δύση τον χειμώνα.

Παρόλο που υπήρχαν ανησυχίες ότι οι αγρότες εκμεταλλεύονταν πολύ μικρά παιδιά, ειδικά σε περιοχές της ανατολικής Αγγλίας, όπου το περιβόητο σύστημα των «συμμοριών» προκάλεσε τον φόβο των βικτοριανών παρατηρητών, στην πραγματικότητα λίγα αγόρια και ακόμη λιγότερα κορίτσια ηλικίας κάτω των δέκα είχαν προσληφθεί για να δουλέψουν σε αγροτικές εργασίες.

Αρκετοί παρατηρητές στα μέσα του 19ου αι. πίστευαν ότι η αγροτική εργασία δεν ήταν και τόσο επιβλαβής για τα αγόρια, με την προϋπόθεση ότι δεν θα δούλευαν πάρα πολύ και δεν θα έκαναν βαριές δουλειές και, αντίθετα, η εργασία αυτή θα μπορούσε να είναι και χρήσιμη, καθώς θα έκαναν μια καλή εκπαίδευση για το μελλοντικό τους επάγγελμα.

Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Arthur Tweedy, ενός γεωργού που γεννήθηκε το 1900 στο Βόρειο Γιόρκσαϊρ και δούλεψε από μικρός για να συμβάλει στο οικογενειακό εισόδημα. Αν και δούλεψε στις αρχές του 20ου αι., ωστόσο όσα λέει θα μπορούσαν να ισχύουν και για τα προηγούμενα 120 χρόνια: «Οι περισσότεροι γονείς αγωνιούσαν τότε θα έρθει η ώρα να βάλουν τα παιδιά τους στη δουλειά για να κερδίσουν τη ζωή τους. Όντας μια αγροτική περιοχή, δεν υπήρχαν πολλές επιλογές για δουλειά: κυρίως γεωργικές εργασίες στις οποίες δουλεύαμε είτε μας άρεσε είτε όχι... Ήμουν υποχρεωμένος να εγκαταλείψω το σχολείο και να πάω σε ένα αγρόκτημα πριν γίνω 14 χρονών, απλά επειδή ο πατέρας μου δεν είχε την πολυτέλεια να μας συντηρήσει όλους με τον πολύ χαμηλό μισθό που έπαιρνε»».

Πηγή: Hindman H. (ed.), The World of Child Labor. An Historical and Regional Survey, M.E. Sharpe, London 2009, 560

Έτος	Αγόρια	Κορίτσια
1851	105708	13242
1861	107391	13064
1871	118997	6082
1881	67995	2054
1891	64154	1340
1901	38653	385

Πίνακας: Παιδική εργασία στον αγροτικό τομέα, Αγγλία και Ουαλία, 1851 – 1901

Σημείωση: Οι αριθμοί αφορούν παιδιά ηλικίας 5 έως 14 ετών. Με βάση τον νόμο του 1880 για την εκπαίδευση, η απασχόληση παιδιών ηλικίας κάτω των 10 ετών ήταν πλέον παράνομη.

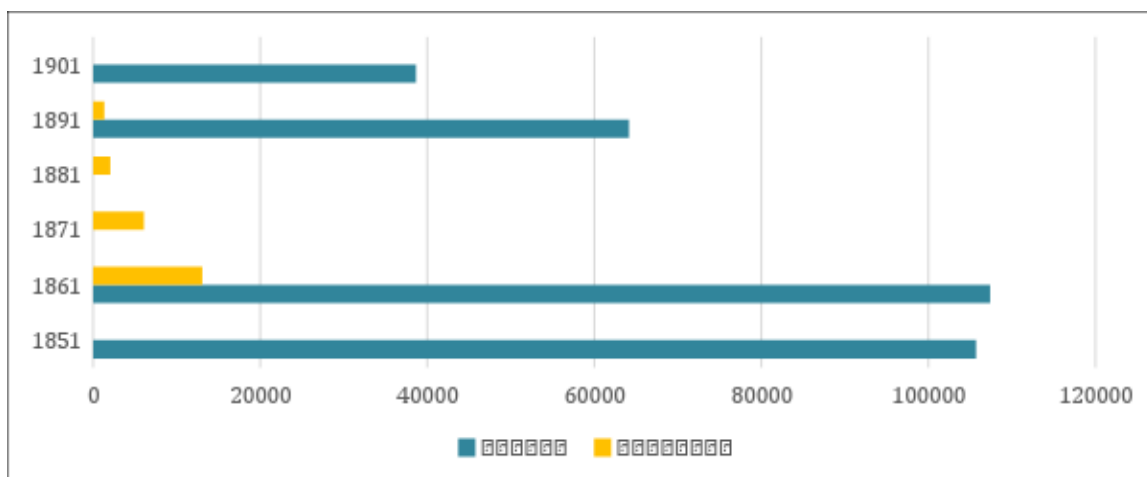
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- Τι είδους πληροφορίες αντλούμε διαβάζοντας τον πίνακα: α) οριζόντια και β) κάθετα;

Οριζόντια

Κάθετα

- Ποια είναι η τάση του αριθμού των εργαζόμενων παιδιών, καθώς παρατηρούμε τους αριθμούς από το 1851 προς το 1901; Πώς εξηγείτε την τάση αυτή;
- Γιατί το 1881 παρατηρείται ραγδαία μείωση του αριθμού των εργαζόμενων παιδιών; Γιατί αυτή η μείωση συνεχίστηκε και τις επόμενες δεκαετίες;
- Έχοντας υπόψη τα δεδομένα του πίνακα, αλλά και το κείμενο που προηγείται, πώς ερμηνεύετε το γεγονός ότι τα κορίτσια είναι πολύ λιγότερα από τα αγόρια σε όλη τη διάρκεια των πενήντα χρόνων;

- Στο γράφημα που ακολουθεί συμπληρώστε τις μπάρες δεδομένων που λείπουν.

Πηγή: Hindman H. (ed.), *The World of Child Labor. An Historical and Regional Survey*, M.E. Sharpe, London 2009, 560

➤ **Φύλλο εργασίας 12:** επεξεργασία οπτικής πηγής σχετικά με τη ζωή των παιδιών σε αγροτική περιοχή της Ιταλίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (ταινία «Το δέντρο με τα τσόκαρα»)

Το δέντρο με τα τσόκαρα

«Το δέντρο με τα τσόκαρα» (1978) είναι μια ταινία του Ιταλού σκηνοθέτη Ερμάνο Όλμι, η οποία αφηγείται τη ζωή των χωρικών σε μια φάρμα της Λομβαρδίας στη βόρεια Ιταλία στις αρχές του 20ου αι. Δουλεύουν στα κτήματα του αφέντη, ο οποίος τους πληρώνει σε είδος. Μια από τις οικογένειες αποφασίζει να στείλει το παιδί της στο σχολείο, παρά να τους βοηθάει στις οικιακές εργασίες ή να δουλεύει αλλού. Πρόκειται για μια αριστουργηματική ταινία για τους φόβους και τις ελπίδες όσων πέρασαν από την Ιστορία χωρίς να αφήσουν ίχνη.

Τα αποσπάσματα της ταινίας (διάρκεια 32.32'): <https://youtu.be/QCrdljSUK7w>

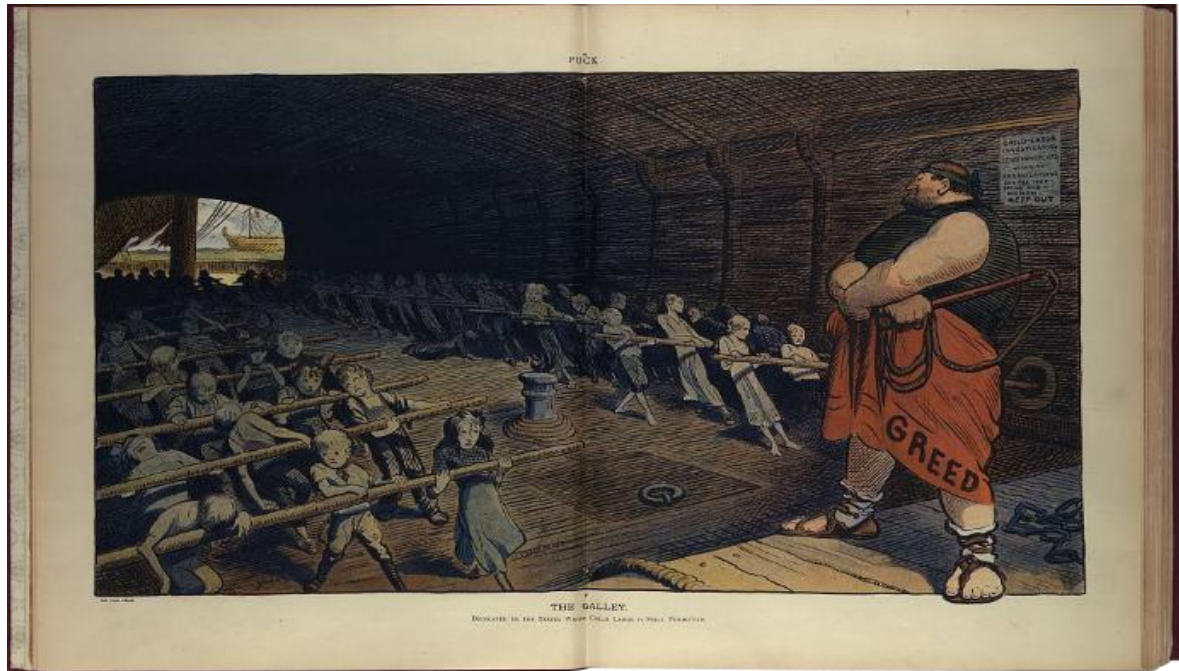
Σημείωση: Αρχικά, προτείνεται η παρακολούθηση όλων των αποσπασμάτων μαζί, για να σχηματίσουν οι μαθητές μια συνολική εικόνα και, κατόπιν, η παρακολούθηση κάθε αποσπάσματος πριν τη διεκπεραίωση των δραστηριοτήτων που το αφορούν.

1. Ιστορικό πλαίσιο -καθημερινότητα Απόσπασμα 00.33' - 07.03'	☐ Πώς καθορίζει τη ζωή των χωρικών το γεγονός ότι η γη και τα εργαλεία δεν ανήκουν σε αυτούς, αλλά σε κάποιον που τους πληρώνει αφήνοντάς τους ένα μέρος της παραγωγής; ☐ Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές εντοπίζετε μεταξύ των καθημερινής ζωής των ανθρώπων τότε και σήμερα; Εστιάστε στα σπίτια, την ατομική καθαριότητα, τη σχολική τσάντα, τον ύπνο, το παιδικό παιχνίδι και τη διασκέδαση,
2. Οικογενειακές εργασίες Απόσπασμα 07.08' - 12.06'	☒ Περιγράψτε τη σκηνή με το καθάρισμα του καλαμποκιού. Εστιάστε στο ποιοι συμμετέχουν σε αυτή την εργασία, τι κάνουν, τι φορούν και πώς είναι ο χώρος γύρω τους. Πώς αισθάνονται, ενήλικοι και παιδιά, καθώς δουλεύουν; ☒ Παρακολουθώντας τα κορίτσια να κουβαλούν ρούχα για πλύσιμο, τι εικόνα σχηματίζει κανείς; Ότι τα κορίτσια δουλεύουν ή παίζουν; ☒ Το να βοηθάει κάποιος τους δικούς του, είναι δουλειά ή δεν είναι; Εξηγήστε την άποψή σας.
3. Αμειβόμενη παιδική εργασία Απόσπασμα 12.10' - 20.36'	☐ Τι ηλικία έχουν οι εργαζόμενες που δουλεύουν στο κλωστήριο; Πώς αισθάνονται τα κορίτσια που δουλεύουν εκεί; ☐ Παρακολουθώντας το απόσπασμα με την εργασία στο μύλο, τι μαθαίνουμε για το πώς βρίσκει δουλειά ένα παιδί και με ποιον τρόπο γίνεται η συμφωνία με τον εργοδότη; ☐ Ποια κίνητρα έχει ο ενήλικος να προσφέρει εργασία στον δεκαπεντάχρονο; ☒ Τι σκέφτεται και τι νιώθει ο μεγάλος γιος της οικογένειας όταν η μητέρα του ανακοινώνει ότι τα μικρά του αδέρφια θα μπουνέ στο ορφανοτροφείο; Ποια πρωτοβουλία αναλαμβάνει; ☐ Από ποια ηλικία μπορούσαν τα παιδιά να δουλεύουν στα εργοστάσια;
4. Σχολείο Απόσπασμα 20.40' - 32.22'	☒ Τι σημαίνει η φράση: «Παιδί ενός χωριάτη να πάει σχολείο! Τι θα πει ο κόσμος;» Διατυπώστε τους συλλογισμούς σας. ☐ Τι προσδοκούν οι γονείς στέλνοντας το γιο τους στο σχολείο; Κατά πόσο αυτή τους η απόφαση έρχεται σε αντίθεση με τη γενικότερη τάση της εποχής; ☐ Γιατί ο πατέρας του Μίνεκ κόβει νύχτα και κρυφά το δέντρο για να φτιάξει

	τσόκαρα στο γιο του; ☐ Για ποιους λόγους οι γονείς του μικρού Μίνεκ δεν μπορούν να καταλάβουν αυτά που περιγράφει ο γιος τους;
--	---

➤ **Φύλλο εργασίας 13:** επεξεργασία εικονιστικής πηγής σχετικά με την παιδική εργασία στις Η.Π.Α. στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Η απληστία εξαναγκάζει σε δουλειά

Πληροφορίες εικόνας

Τίτλος: Η τριήρης [αρχαίο πολεμικό πλοίο]

Υπότιτλος: Αφιερωμένο στις [Ηνωμένες] Πολιτείες [της Αμερικής] όπου η παιδική εργασία ακόμη επιτρέπεται.

Δημιουργός: Άρθουρ Γιανκ (1866-1943)

Περιγραφή: Η εικόνα δείχνει το εσωτερικό ενός πλοίου, όπου παιδιά σε γραμμές τραβούν κουπί. Ο επιτηρητής έχει την ένδειξη «Απληστία». Στον τοίχο κρεμασμένη μια ταμπέλα, γράφει: «Ανακριτές παιδικής εργασίας, Συναισθηματικοί άνθρωποι, Φιλανθρωπικές οργανώσεις και όλες οι ηλικιωμένες κυρίες που παρεμβαίνουν, να παραμείνουν έξω».

Δημοσίευση: Εικονογράφηση στο περιοδικό *Puck*, τόμ. 66, τεύχ. 1692, 4/8/1909

Πηγή: <https://www.loc.gov/item/2011647493/>

Δραστηριότητες

- ☑ Πιστεύετε ότι η εικόνα απεικονίζει πιστά την πραγματικότητα ή είναι προϊόν της φαντασίας του καλλιτέχνη; Δικαιολογήστε την άποψή σας.
- ☐ Παρατηρήστε την εικόνα και σημειώστε λέξεις και φράσεις στον παρακάτω πίνακα για να περιγράψετε τον επιτηρητή και τα παιδιά.

Παιδιά	Επιτηρητής	Παιδιά	Επιτηρητής
--------	------------	--------	------------

Μέγεθος			Χρώματα		
Έκφραση προσώπου			Αντικείμενα		
Στάση σώματος			Σκέψεις		
Ενδυμασία			Συναισθήματα		

- ☐ Με βάση τα συμπεράσματά σας από τη συμπλήρωση του πίνακα, παίξτε ένα παιχνίδι ρόλων (μεταξύ παιδιών, αλλά και μεταξύ παιδιών και επιτηρητή).
- ☒ Με το έργο αυτό ο καλλιτέχνης θέλει να περάσει, με συμβολικό τρόπο, κάποιο μήνυμα; Ποιο είναι αυτό;
- ☐ α) Τι συμβολίζει το μαστίγιο; β) Δημιουργήστε ένα κατάλογο με άλλους τρόπους χρήσης.

➤ **Φύλλο εργασίας 14:** επεξεργασία εικονιστικών πηγών σχετικά με την παιδική εργασία στην Ελλάδα στα μέσα και τέλη του 20^{ου} αιώνα.

Η παιδική εργασία στη φωτογραφία – Α

Μελετήστε τις φωτογραφίες που ακολουθούν και συμπληρώστε τον παρακάτω πίνακα.

Αριθ. φωτογρ .	Ποια δουλειά φαίνεται να κάνει/ουν το παιδί/ιά; Είναι οικογενειακή εργασία ή όχι; Αιτιολογήστε τις απαντήσεις σας.	Τι ηλικία φαίνεται να έχει/ουν το παιδί/ιά; Πώς είναι ντυμένο/ντυμένα; Αιτιολογήστε τις απαντήσεις σας.	Τι νιώθετε ότι ξεχωρίζει, ή τι σας απασχολεί περισσότερο σε αυτή την εικόνα; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 1: Θεσσαλονίκη – Λούστροι στο πεζοδρόμιο της οδού Εθνικής Άμυνας το 1916.

Πηγή: <https://goo.gl/3z5f7e>

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 2: Πρόσφυγες εργαζόμενο στο εργοστάσιο στο μεταλλικών ειδών των αδελφών Λεβί και Σολομώντα Μπενουζίλιο στην Πυλαία Θεσσαλονίκης, το 1936. Πηγή: <https://goo.gl/9YYZDC>

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 3: Θεσσαλονίκη – Παιδιά εφημεριδοπώλες Πηγή: <https://goo.gl/f3dPsv>

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 4: Θεσσαλονίκη– Νεαρός πλανόδιος πωλητής γλυκών στο λιμάνι .
Πηγή: <https://goo.gl/iSx8Y8>

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 5: Μικρό αγόρι σερβίρει. Πηγή: <https://goo.gl/iSx8Y8>.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 6: Πωλητής κουλουριών. Πηγή: <https://goo.gl/iSx8Y8>

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 7: Παιδιά στην οικοδομή. Πηγή: <https://goo.gl/iSx8Y8>

Η παιδική εργασία στη φωτογραφία – Β

Έχοντας υπόψη ότι η παιδική εργασία στα χρόνια της εκμηχάνισης και της βιοτεχνικής/βιομηχανικής ανάπτυξης ήταν ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα και φωτογραφίες, όπως οι παρακάτω, ερμηνεύονταν με διαφορετικό τρόπο από τους ανθρώπους της εποχής, απαντήστε στα ερωτήματα που ακολουθούν;

- ☒ Τι νομίζετε ότι θα έλεγε ένας εργοδότης βλέποντας τις φωτογραφίες; Ποιοι λόγοι θα υπαγόρευαν την άποψή του;
- ☒ Τι νομίζετε ότι θα έλεγε ο πατέρας ενός παιδιού βλέποντας τις φωτογραφίες; Ποιοι λόγοι θα υπαγόρευαν την άποψή του;
- ☐ Τι νομίζετε ότι θα έλεγε ένα παιδί βλέποντας τις φωτογραφίες; Ποιοι λόγοι θα υπαγόρευαν την άποψή του;
- ☐ Παρά το γεγονός ότι τα παιδιά διακινδύνευαν ακόμα και την ίδια τους τη ζωή, συνέχιζαν να δουλεύουν. Ποιοι λόγοι τα ανάγκαζαν; Ποιους άλλους κινδύνους και προκλήσεις αντιμετώπιζαν τα παιδιά αυτά;
- ☐ Είστε δημοσιογράφος και σκοπεύετε να πάρετε συνέντευξη από έναν εργοστασιάρχη, στο εργοστάσιο του οποίου δουλεύουν παιδιά. Ετοιμάστε ένα κατάλογο με ερωτήσεις που σκέφτεστε να του απευθύνετε.
- ☐ Είστε υπάλληλος του Υπουργείου Πρόνοιας και σκοπεύετε να μιλήσετε με μια οικογένεια, ένα από τα παιδιά της οποίας πουλάει εφημερίδες στους δρόμους. Ετοιμάστε ένα κατάλογο με ζητήματα που σκέφτεστε να συζητήσετε μαζί τους.

➤ **Φύλλο εργασίας 15:** επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με τις αγροτικές εργασίες και την ενασχόληση των παιδιών με αυτές σε ένα χωριό της Ηλείας τη δεκαετία του 1960.

[Ο δικός μας ο χρόνος]

Ο δικός μας ο χρόνος άρχιζε με τον Σεπτέμβρη. [...] Συνεχίζαμε τις δουλειές του καλοκαιριού. Ποτίζαμε τα περιβόλια, φυτεύαμε λαχανικά, κόβαμε ξύλα, καθαρίζαμε τα θερμοκήπια για την καινούργια χρονιά. Η ζωή μας ωστόσο ήταν ευχάριστη και καθόλου μονότονη. Τα προβλήματα άλλωστε και η φτώχεια ήταν για τους μεγάλους. Στη μια τσέπη είχαμε τη σφεντόνα, πάντοτε πρόχειρη, έτοιμη για κυνήγι. [...] Όχι πως δεν αγαπούσαμε τα πουλιά. Απεναντίας μάλιστα. Αλλά έτσι ήτανε τότε η ζωή. Τα βλέπαμε σαν το μάννα το εξ ουρανού και τα ορτύκια της Παλαιάς Διαθήκης -πουλιά κι αυτά- που κάποτε χόρτασαν έναν ολόκληρο λαό. Τίποτε άλλωστε δεν απαγόρευε το κυνήγι τους. [...] Κρέας έτσι κι αλλιώς αγοράζαμε κάθε Χριστούγεννα και Πάσχα και σε καμιάν άλλη γιορτή και τα κοτόπουλα και τα κοκόρια τα δικά μας δεν έφθαναν για όλη τη χρονιά. Συμβάλλαμε έτσι και στην οικονομία του σπιτιού και τούτο συμπλήρωνε τη χαρά του κυνηγιού με την ικανοποίηση της προσφοράς και την απόλαυση της γεύσης.

Έτσι που περνούσαν οι μέρες δεν αργούσαν να ανοίξουν και τα σχολεία. Συνήθως πηγαίναμε αφού άρχιζαν κανονικά τα μαθήματα, γιατί είχαμε τις δουλειές. Μισή ώρα με τα πόδια πρωί-μεσημέρι, μέχρι τις αρχές του Δεκέμβρη που έπιανε για καλά ο χειμώνας και μετακομίζαμε στο χωριό. Τα όποια βιβλία και τα τετράδια τα δένανε σταυρωτά, με ένα κομμάτι σπάγκο, και τα περνούσαμε στον ώμο. Σάκα το λέγαμε! Και στην τσέπη εξείχε πάντα το λάστιχο (σ.σ: η σφεντόνα). [...] Οι δουλειές δεν ήταν πολλές τούτον τον μήνα. [...] Παιχνίδι μας φαίνονταν ακόμη, το καθάρισμα και η προετοιμασία του χωραφιού για τη σπορά, που θα γινόταν τον επόμενο μήνα. Μαζεύαμε τις καλαμιές, όσες είχαν απομείνει από τα ζώα, και ό,τι άλλο κλαρί ή αγκάθι βρισκότανε στο χωράφι. Τα κάναμε σωρούς, και βάζαμε στον πρώτο φωτιά. Παίρναμε ύστερα τη φωτιά μ' ένα μεγάλο ξερό καλάμι και τη μεταφέραμε από σωρό σε σωρό, και γινότανε πανηγύρι με τις φωτιές, σαν του Αγιάννη τη γιορτή.

Αργ. Σταυράκης, *Ο δικός μας ο χρόνος*, Ορφέας, Αθήνα 2005, 13-42 (απόσπασμα)

Ερωτήσεις

1. Πώς ήταν μια καθημερινή μέρα του αφηγητή, πριν αρχίσουν τα σχολεία και μετά την έναρξή τους, το Σεπτέμβριο; Αλλάζουν οι υποχρεώσεις του ως προς τις δουλειές στα χωράφια;
2. Με βάση την περιγραφή που δίνει ο αφηγητής για τη ζωή του ως παιδί, πώς νομίζετε ότι ζούσε μια αγροτική οικογένεια στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και ποιες μπορεί να ήταν οι υποχρεώσεις των παιδιών ως προς αυτή;
3. Μπορείτε να περιγράψετε μια καθημερινή αντίστοιχη μέρα του ίδιου παιδιού κατά το μήνα Ιούνιο (αφού αναζητήσετε πληροφορίες σχετικά με τις αγροτικές εργασίες κατά το μήνα αυτό);
4. Προσπαθήστε να απεικονίσετε (σχέδιο, ζωγραφιά, κολάζ) κάποια από τις δραστηριότητες που περιγράφει ο αφηγητής στο κείμενο.
5. Μπορείτε να βρείτε άλλη πηγή στον παρόντα θεματικό φάκελο που να διαπραγματεύεται, επίσης, το θέμα των αγροτικών εργασιών με τη συμμετοχή παιδιών; Εντοπίστε ομοιότητες και διαφορές.

3^η διδακτική ώρα

➤ **Φύλλο εργασίας 16:** επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με τις δυνατότητες και τους στόχους της εκπαίδευσης νεαρών κοριτσιών και γυναικών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην Αθήνα.

ΤΟ «ΚΥΡΙΑΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΡΑΣΙΩΝ ΤΟΥ ΛΑΟΥ»

« Αναμφίβολα, η εικόνα της μητέρας ως θετικής παιδαγωγού υπήρξε το πρότυπο που οι φεμινίστριες επιχείρησαν να αναβαθμίσουν για τις γυναίκες των μεσαίων στρωμάτων της αθηναϊκής κοινωνίας. Παράλληλα, μέσω της φιλανθρωπικής τους δραστηριότητας, επεδίωξαν τη διάδοση του ίδιου αυτού προτύπου και στις γυναίκες των φτωχών στρωμάτων της πρωτεύουσας.

Ένα από τα μέσα που χρησιμοποίησαν προς αυτή την κατεύθυνση, ήταν η δημιουργία του "Κυριακού σχολείου των γυναικών και κορασιών του λαού", το 1889, με πρωτοβουλία της Κ. Παρρέν και των συνεργατριών της της *Εφημερίδος των Κυριών*. [...] Η διδασκαλία στο Κυριακό σχολείο γινόταν χωρίς βιβλία και πρόγραμμα και περιελάμβανε στοιχειώδεις γνώσεις γραφής, ανάγνωσης, αριθμητικής, ελληνικής ιστορίας, χριστιανικής ηθικής, οικιακής οικονομίας και αρχών υγιεινής. Τα μαθήματα γίνονταν κάθε Κυριακή απόγευμα, το χειμώνα 2-5 μ.μ. και το καλοκαίρι 4-7 μ.μ. [...] Ενώ κατά την έναρξη των μαθημάτων, από τα 300 κορίτσια που προσήλθαν στο Κυριακό σχολείο, 20 μόνο μπορούσαν μόλις να συλλαβίσουν, τα υπόλοιπα ήταν αναλφάβητα, είκοσι μήνες αργότερα, σχεδόν όλα, τοποθετημένα σε τέσσερις τάξεις, μπορούσαν να διαβάσουν ελεύθερα.

Το Κυριακό σχολείο αποτέλεσε σίγουρα ένα σημαντικό μέσο καταπολέμησης του αναλφαριθμητισμού των φτωχών κοριτσιών, για τα οποία η φοίτηση στο σχολείο αποτελούσε πραγματική πολυτέλεια, τόσο εξαιτίας της κρατικής αδιαφορίας στον τομέα της γυναικείας εκπαίδευσης, όσο και εξαιτίας της "άγνοιας" των γονιών τους. Στα χρόνια που ακολούθησαν την ίδρυσή του, 200 περίπου κορίτσια, έχοντας αποκτήσει στοιχειώδεις γνώσεις ανάγνωσης και γραφής, εξέρχονταν κάθε χρόνο από το Κυριακό σχολείο.

Το Κυριακό σχολείο όμως δεν πρόσφερε στις μαθήτρές του μόνο στοιχειώδη εκπαίδευση. Το κύριο έργο του συνίσταται στην ηθική και θρησκευτική μόρφωση των άπορων εργατριών, από την οποία εξαρτάται η ηθικοποίηση των κατωτέρων κοινωνικών τάξεων, η εξημέρωση των αγρίων και, σε πολλές περιπτώσεις κτηνωδών ενστίκτων των ανθρώπων του λαού, όπως τονιζόταν σε κείμενο της εποχής.

Η επιχειρηματολογία που συνοδεύει αυτή την επιχείρηση μετατροπής των φτωχών γυναικών σε "αποστόλους" εκπολιτισμού των λαϊκών στρωμάτων είναι σχεδόν ταυτόσημη με εκείνη του παιδαγωγικού λόγου της εποχής, που η *Εφημερίς των Κυριών* υιοθετεί, προκειμένου να διεκδικήσει τη βελτίωση της θέσης του γυναικείου φύλου.

Έτσι, επανακαθορίζεται για μια ακόμη φορά το περιεχόμενο μιας εκπαίδευσης που αποβλέπει στην προετοιμασία ενάρετων, ηθικών, χριστιανών και πατριωτών γυναικών».

Μ. Κορασίδου, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους.. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1995, σελ. 217-220 (έγινε προσαρμογή κάποιων σημείων του κειμένου στη σύγχρονη ορθογραφία)

Ερωτήσεις:

- 1) Το κείμενο αναφέρεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ποιες αντιλήψεις για τη μόρφωση και την εκπαίδευση των κοριτσιών φαίνεται να κυριαρχούν εκείνη την εποχή, σύμφωνα με όσα περιγράφονται στο κείμενο;
- 2) Σύμφωνα με το πρόγραμμα του «Κυριακού σχολείου», αλλά και τις διακηρυγμένες προθέσεις

των ιδρυτριών του ποια φαίνεται να είναι η βασική επιδίωξή τους από τη μόρφωση των κοριτσιών του λαού;

3) Φανταστείτε ότι εργάζεστε στην «Εφημερίδα των Κυριών» την περίοδο που ιδρύεται το σχολείο αυτό. Να γράψετε μια διαφημιστική καταχώριση για το σχολείο, με την οποία προσκαλείτε τις οικογένειες να εγγράψουν τις κόρες τους ή ένα άρθρο με το οποίο υπερασπίζεστε το δικαίωμα των κοριτσιών στη μόρφωση.

➤ **Φύλλο εργασίας 17:** επεξεργασία κειμενικής ζωής σχετικά με τη θέση και τις δυνατότητες μόρφωσης ενός κοριτσιού σε ελληνική μεσοαστική οικογένεια του μεσοπολέμου (1920-1940)

[Η μωβ ομπρέλα]

«Μπορεί τ' αδέρφια μου να έπρεπε να πάρουνε την Πόλη από τους Τούρκους, εγώ όμως, τώρα στις διακοπές, έπρεπε να βοηθάω τη μαμά να σηκώσει το τραπέζι κι ύστερα να σκουπίζω τα πιάτα. Αυτό είναι τελείως άδικο. Τα δίδυμα να ξαπλαρώνουν στο πάτωμα και να παίζουν βόλους, κι εγώ, γιατί ήμουν κορίτσι, να πρέπει και τα κρεβάτια τους ακόμα να τους στρώνω. Όσο για τους ελέγχους, εγώ έπαιρνα άριστα σχεδόν σε όλα τα μαθήματα, μόνο γυμναστική και ωδική είχα εννέα, κι όταν τολμούσα να πω πως ήθελα να γίνω δικηγόρος, μου λέγανε πως δε γίνεται. Η μαμά είχε κληρονομήσει ένα σπίτι από τις θείες της στο Βόλο, που έλεγε πως είναι πολύ μικρό, κι άμα πουλιότανε θα 'φτανε ίσα-ίσα για να σπουδάσουνε τ' αγόρια. “Υπάλληλος είμαι”, έλεγε ο μπαμπάς, “δεν είμαι βιομήχανος να σπουδάσω τρία παιδιά.” Ήταν υπάλληλος στο Ταχυδρομείο.

Κι αν έκανα να διαμαρτυρηθώ πως ο Σάκης κι ο Νούλης με το ζόρι περνούσανε την τάξη, ενώ εγώ..., ο μπαμπάς μού έκοβε την κουβέντα κι έλεγε πάλι πως είμαι κορίτσι και τα κορίτσια κοιτάνε να γίνουν καλές νοικοκυρές και να παντρευτούνε».

Άλκη Ζέη, *Η μωβ ομπρέλα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2011, 35-36 (απόσπασμα)

Ερωτήσεις:

1. Ποια αντίληψη σχετικά με τη δυνατότητα των κοριτσιών να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους φαίνεται στο απόσπασμα;
2. Στην εποχή μας ποια νομίζετε ότι θα ήταν η στάση ενός γονέα στην επιθυμία της κόρης του να σπουδάσει;
3. Ποιο ρόλο παίζει η οικονομική κατάσταση της οικογένειας στη στάση που κρατάει ο πατέρας στο απόσπασμα;
4. Συγκρίνετε τη στάση της αφηγήτριας του αποσπάσματος αυτού με την αντίστοιχη της αφηγήτριας στο απόσπασμα που ακολουθεί. Καταγράψτε τις ομοιότητες και διαφορές που παρατηρείτε. Μπορείτε να εξηγήσετε σε τι οφείλονται οι διαφορές;

➤ **Φύλλο εργασίας 18:** επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με τη θέση και τις δυνατότητες μόρφωσης ενός κοριτσιού σε γερμανική μεσοαστική οικογένεια του μεσοπολέμου (1920-1940)

Η θέση των παιδιών σε μια γερμανική πολύτεκνη και μεσοαστική οικογένεια του Βερολίνου αμέσως μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου (1918)

«Ως μεγαλύτερη και ως το μοναδικό κορίτσι [στην οικογένεια] είχα λίγο παραπάνω τρέξιμο. Ήμουν υπεύθυνη για όλα όσα έκαναν τα αγόρια. [...] όπως το καταλαβαίνω σήμερα, τα παιδιά τότε δεν ανατρέφονταν καλά. Τα παιδιά απλώς υπήρχαν, και τα φρόντιζαν βέβαια, τα τάζαν και τους έπαιρναν έναν συγκεκριμένο αριθμό παιχνιδιών, μια μπάλα ή μια κούκλα, αλλά ως εκεί. Έπρεπε να ρωτάμε για τα πάντα και μας μεγάλωναν πολύ αυστηρά. Που και που έπεφτε και κανένα χαστούκι. Συνέχεια κάτι συνέβαινε. Ήμασταν μια απολύτως φυσιολογική γερμανική οικογένεια.

Εγώ λοιπόν, ως μεγαλύτερη, είχα αρκετές ευθύνες. Και αργότερα, όταν μεγαλώσαμε περισσότερο και είχαμε μερικές επιθυμίες ή ιδέες, μας απαντούσαν με μια κάποια ειρωνεία. [...] Δεν μας έπαιρναν και πολύ στα σοβαρά.

Ζούσαμε πολύ λιτά, αλλά ουδέποτε μας έλειψε το φαγητό. Δεν θυμάμαι ποτέ να ένιωσα πείνα ή κάτι τέτοιο, και αυτό δεν ήταν αυτονόητο για τις στρατιές των ανέργων και των απόρων.

Ο πατέρας μας έλεγχε τα πάντα, του ζητούσαμε την άδεια για πάρα πολλά πράγματα, που συχνά μάταια προσπαθούσαμε να τα περάσουμε από τη μητέρα. Αλλά εκείνη δεν την πάταγε. [...]

Μάθαινες τι επιτρεπόταν και τι δεν επιτρεπόταν να κάνεις. Επίσης μάθαμε ότι αν έκανες κάτι που δεν επιτρεπόταν θα σε τιμωρούσαν. Και ήταν πολλά τα πράγματα που δεν έπρεπε να κάνεις. Για παράδειγμα, που και που αγόραζαν μήλα, που ήταν πολύ ακριβά. Τα μετρούσαν και τα έβαζαν σε μια φρουτιέρα στον μπουφέ. Και ξάφνου έλειπε ένα μήλο. “Ποιος πήρε το μήλο; Κανείς; Για μπείτε όλοι στη σειρά! Εσύ, εσύ;” Ρωτούσαν τον καθέναν ξεχωριστά [...] Εμείς τα παιδιά βάζαμε λόγια ο ένας εναντίον του άλλου. [...]

Η υπακοή ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της οικογενειακής ζωής. Με την αγάπη και την κατανόηση δεν μπορούσες να καταφέρεις και πολλά. Υπακοή μαζί με λίγη απάτη, ψέματα ή προσπάθεια να ρίξεις την ευθύνη σε κάποιον άλλο –όλα αυτά πήγαιναν μαζί. Με αυτό τον τρόπο ξυπνούσαν στα παιδιά ιδιότητες που δεν τις είχαν από φυσικού τους.

Σε κάθε περίπτωση, δεν ήταν η αγάπη το μόνο συναίσθημα που κυριαρχούσε ανάμεσα στα πολυάριθμα μέλη της οικογένειας που ζούσαμε κάτω από την ίδια στέγη».

Brunhilde Pomsel – Thore D. Hansen, *Δεν θέλαμε να ξέρουμε. Η γραμματέας του Γκέμπελς αποκαλύπτει*, μετάφραση Λένια Μαζαράκη, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017, 20-22.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- Ποιο κλίμα φαίνεται να κυριαρχεί στις σχέσεις μεταξύ των παιδιών της οικογένειας αυτής και μεταξύ παιδιών και γονέων τους;
- Το κείμενο αναφέρεται σε μια γερμανική οικογένεια της περιόδου του Μεσοπολέμου. Πώς επηρεάζει η περίοδος αυτή τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται τα παιδιά;
- Με ποιο τρόπο επηρεάζει τη ζωή της αφηγήτριας το γεγονός ότι είναι κορίτσι;
- Προσπαθήστε να αναπαραστήσετε τη σκηνή όπου οι γονείς ρωτούν τα παιδιά ποιος πήρε το μήλο. Τι θα απαντούσατε αν ήσασταν στη θέση τους; Στη σημερινή εποχή θα είχατε την ίδια αντίδραση; Αν όχι, ποιοι παράγοντες νομίζετε ότι συμβάλλουν στη διαφοροποίησή της;
- Να συγκρίνετε τη θέση της μεγάλης αδερφής στην οικογένεια με αυτή της ηρωίδας του κειμένου «Η μωβ ομπρέλα» που προηγήθηκε και αφορά μια οικογένεια στην Ελλάδα την ίδια περίπου χρονική περίοδο.

- Ποια νομίζετε ότι είναι η σπουδαιότερη αξία μιας γερμανικής οικογένειας του Μεσοπολέμου, με βάση όσα αφηγείται η γερμανίδα συγγραφέας;

➤ **Φύλλο εργασίας 19:** επεξεργασία κειμενικής πηγής σχετικά με τις συνθήκες ζωής εργαζόμενων νεαρών γυναικών στην Αθήνα του μεσοπολέμου (1930-1940)

Τα δουλικά

Το κείμενο που ακολουθεί είναι απόσπασμα από το μυθιστόρημα Σοφία, στο οποίο η συγγραφέας Ζωρζ Σαρή αφηγείται την ιστορία ενός επτάχρονου κοριτσιού από κάποιο νησί, που μπαίνει στη δούλεψη μιας οικογένειας στην Αθήνα.

«Η Σοφία μπήκε καρφί στο μάτι της γειτονιάς. Τι 'ταν τούτα τα καμώματα; Ακόμη κι ο κυρ Σταμάτης, ο καλοκάγαθος μπακάλης, δε συμφωνούσε. Ή το υιοθετείς το παιδί ή τίποτε. Σάλος λοιπόν στη γειτονιά, στη γειτονιά που ήταν γεμάτη δουλάκια από εφτά χρονών έως δώδεκα και δούλες από δώδεκα έως να παντρευτούν ή να μείνουν ανύπαντρες στο σπίτι των αφεντικών. Έτσι ήταν εκείνα τα χρόνια, του '36...

Στα χωριά, στα νησιά, έλεγαν το ψωμί ψωμάκι...Οι γυναίκες γεννούσαν το 'να παιδί πίσω απ' τ' άλλο, δεν είχαν να τα ταΐσουν, όμως δεν τα 'πνιγαν σαν τα γατάκια της Πιπίτσας, στον κουβά. Τα 'στελναν στην Πρωτεύουσα να μπουν στη δούλεψη μιας πλούσιας, να σωθούν. Να μαζέψουν κανένα φράγκο, να παντρευτούν. Όχι, δεν ήταν άκαρδες μάνες, ανήμπορες ήταν, η φθίση* θέριζε τα πεινασμένα παιδιά. Εκείνα τα χρόνια ούτε φάρμακα ούτε γιατροί, χωρίς λεφτά...

Τα κορίτσια λοιπόν που έρχονταν στην Αθήνα για να βρουν ένα κομμάτι ψωμί, που έμπαιναν στα ξένα σπίτια, τα έλεγαν δουλάκια. Δουλάκια όταν ήταν κούτσικα, ας πούμε έως δώδεκα χρονών, δούλες αν ήταν πιο μεγάλα. Έλεγε, λόγου χάρη, η κυρία Πιπέρογλου στη φίλη της την κυρία Καρτουλίδη: «Η δούλα μου είναι θησαυρός, μου κάνει όλες τις δουλειές, και μάλιστα πολύ καλά. Λαχείο...» και η φίλη της η κυρία Καρτουλίδη της παραπονιόταν: «Αχ, η δική μου δούλα είναι γλωσσού και κλέφτρα. Δυο και τρεις φορές κάνω το λογαριασμό όταν μου 'ρχεται με τα ψώνια. Όλο και λείπουν δεκάρες. Τη μαλώνω. Θυμώνω, μα, δε βαριέσαι, δεν ιδρώνει τ' αυτί της. "Καλέ κυρία, θα μ' έκλεψε ο μπακάλης", "καλέ κυρία, θα μου 'πεσε στο δρόμο"... Και τι να κάνω; Να τη διώξω; Με τόσους κόπους την έστρωσα. Μου 'ρθε ζαβή από το χωριό, δεν ήξερε να ξεχωρίσει το αριστερό από το δεξί. Εγώ της τα 'μαθα όλα, από την αρχή... μάλιστα!». Μάλιστα, έτσι κάπως συζητούσαν οι κυράδες για τις δούλες τους. Και, τι περίεργο, όταν συναντιόντουσαν σε τσάι ή σε βεγκέρα, όλο μα όλο για δουλικά συζητούσαν. Λες κι άλλο θέμα δεν υπήρχε.

Η γειτονιά της Ιπποκράτους κοντά στη λεωφόρο Αλεξάνδρας βούιζε από τα δουλικά - δούλα συν δουλάκι ίσον δουλικά. Τα δουλικά είχαν έξοδο. Όταν ήταν δουλάκια μια φορά κάθε δεκαπέντε, όταν ήταν δούλες μια φορά τη βδομάδα. Κυριακή, μετά τα πιάτα του μεσημεριού, ο δείκτης της κυράς τεντωμένος κι απειλητικός: «Στις 9 ακριβώς να 'σαι πίσω, 5 λεπτά ν' αργήσεις, κακομοίρα μου, σε τσάκισα...». Η κυρά είχε την ιερή υποχρέωση να προστατεύει την ηθική του κοριτσιού. «Σαν παιδί μου την έχω...» έλεγε...

Πού πήγαιναν οι δούλες; Αν υπήρχε δικός τους, συγγενής, ξάδελφος ή θείος, πήγαιναν στο σπίτι του· αν δεν υπήρχε, έλεγαν ψέματα πως υπάρχει κι έβγαιναν παρέα με τις άλλες δούλες, τις φιλενάδες. Πήγαιναν σε κανέναν κινηματογράφο, έτρωγαν ένα γλυκό στο πόδι και κουβέντιαζαν τις χαρές και τις πίκρες τους. Τόσες πίκρες και τόσο μετρημένες οι χαρές... (...)

Χρόνια στο ίδιο σπίτι, χρόνια τα ίδια και τα ίδια, και το βράδυ στο τοσοδούλικο καμαράκι τους (δωμάτιο υπηρεσίας λεγόταν. Ποιος αρχιτεκτονικός εγκέφαλος το είχε σκαρφιστεί; Αν ζει ακόμη, ας έρθει να καταθέσει). Η δούλα δίπλωνε τα ποδάρια της για να χωρέσει στο κοτέτσι, κι ούτε καν φωτάκι, ούτε ένα καντήλι μπροστά σε εικόνισμα. Σκοτάδι μαύρο...».

Απόσπασμα από το βιβλίο της Ζωρζ Σαρή, *Σοφία*, Πατάκης, Αθήνα 2016, 51-53

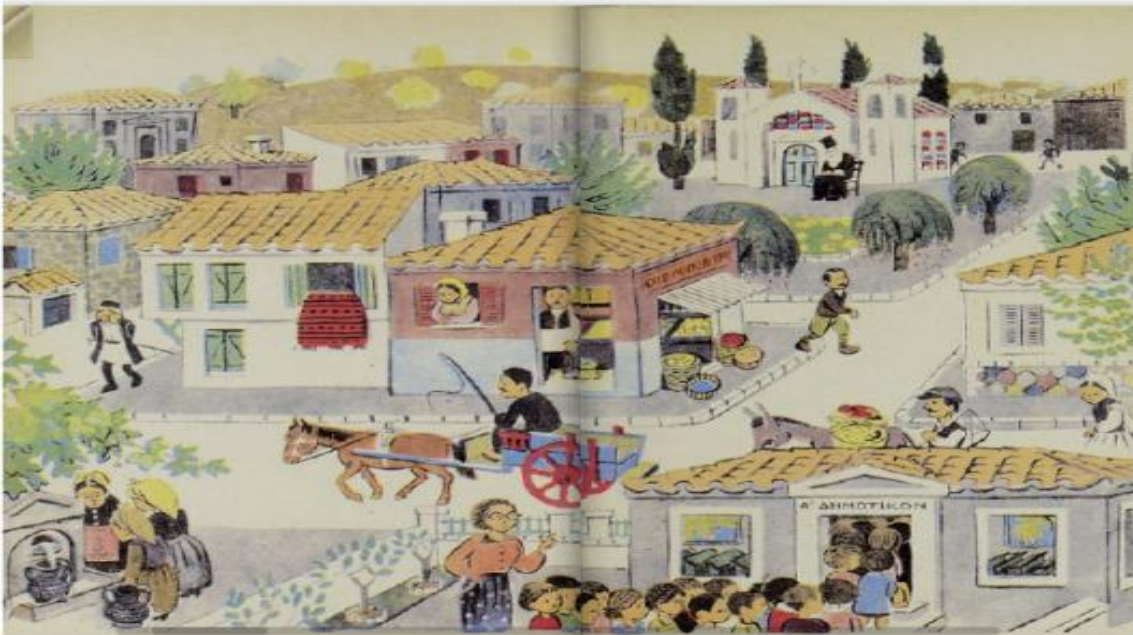
* *φθίση*: φυματίωση, μολυσματική και μεταδοτική ασθένεια ανθρώπων και ζώων, που οφείλεται σε βακτηρίδιο και προσβάλλει διάφορα όργανα.

Δραστηριότητες

- ☐ Πού και πότε διαδραματίζεται η ιστορία;
- ☐ Από πού κατάγονταν τα κορίτσια και ποιοι λόγοι ανάγκαζαν τους γονείς τους να τα στέλνουν για δουλειά στην Αθήνα;
- ☐ Τι ηλικίες είχαν και πώς διακρίνονταν σε κατηγορίες; Ποια είναι η άποψή σας για τους χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιούσαν γι' αυτά;
- ☒ Περιγράψτε σε ένα σύντομο κείμενο τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούσαν και δούλευαν τα κορίτσια. Πώς ένιωθαν;
- ☐ Τι επιπτώσεις είχε στη ζωή τους και στο μέλλον τους το γεγονός ότι αναγκάζονταν να δουλεύουν από μικρά;

➤ **Φύλλο αξιολόγησης**

Επεξεργασία εικονιστικών πηγών: Οι δύο παρακάτω εικόνες εμφανίζονται στις πρώτες σελίδες του Αλφαβητάριου *Τα Καλά Παιδιά* του Επαμεινώντα Γεραντώνη (ΟΕΔΒ, Αθήνα 1950). Τις έχει ζωγραφίσει ο ζωγράφος Σπύρος Παπασπύρου. Πηγή: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-17403&tab=02>

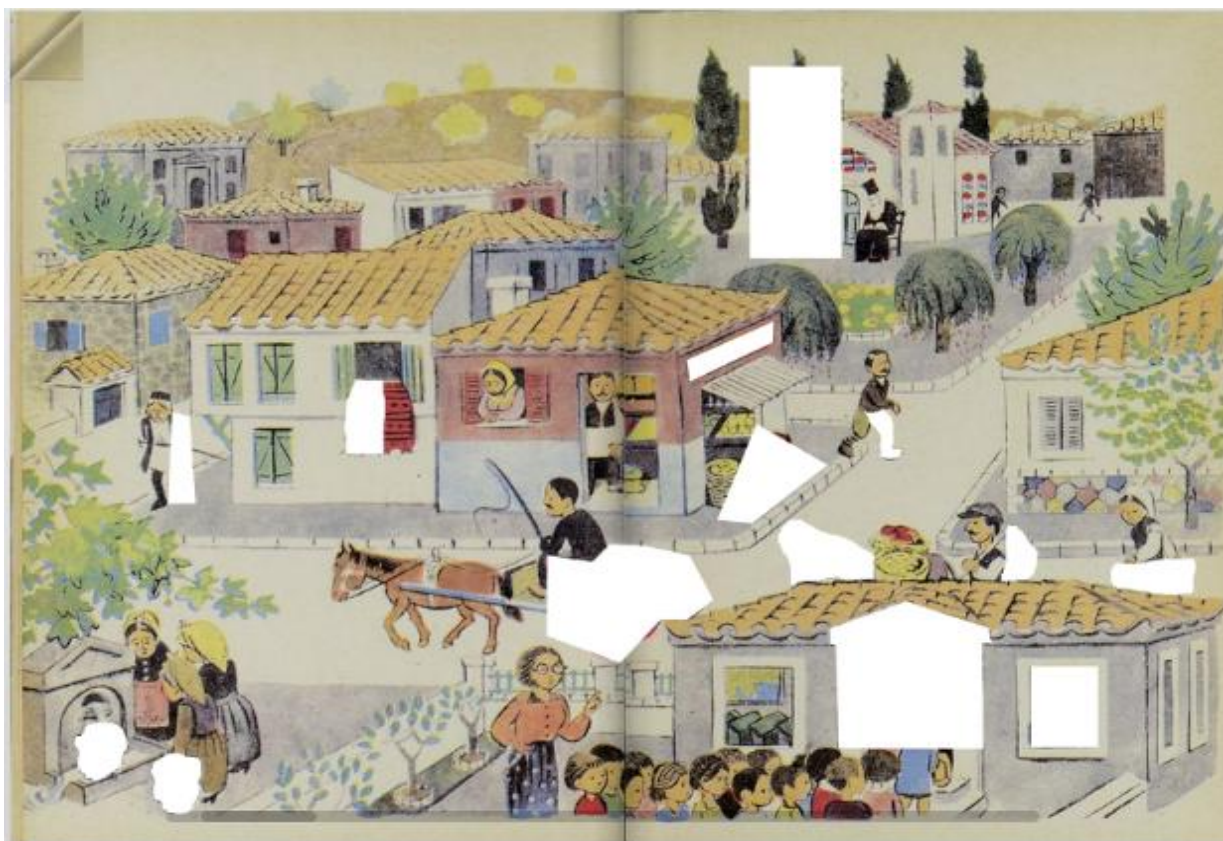

Αφού τις παρατηρήσετε, προσπαθήστε να απαντήσετε στις παρακάτω **ερωτήσεις**:

1. Ποια στοιχεία των παραπάνω εικόνων παραπέμπουν σε εποχή ή κοινωνία διαφορετική από τη δική σας; Ποια σε παρόμοια;
2. Μπορείτε να αναγνωρίσετε, στην 1η εικόνα, συγκεκριμένα επαγγέλματα, δουλειές και σχετικά αντικείμενα;
3. Ποιες αξίες εκφράζουν οι δύο εικόνες και ποια μηνύματα περνάνε στους μαθητές και στις μαθήτριες; Από πού το καταλαβαίνετε;

Δραστηριότητα:

- ☐ Μπορείτε να ζωγραφίσετε αντίστοιχες σκηνές που να αφορούν, όμως, την εποχή στην οποία ζείτε;
- ☐ Ζωγραφίστε ή περιγράψτε προφορικά τα αντικείμενα -μέρη της παρακάτω εικόνας- που λείπουν:

Εναλλακτική πρόταση προσέγγισης 3: **ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ**

Για τον εκπαιδευτικό

Περιγραφή

Στην προτεινόμενη αυτή μαθησιακή διαδρομή οι μαθητές έρχονται σε επαφή με πολυτροπικές ιστορικές πηγές, οι οποίες αφορούν το ιστορικό πλαίσιο, συγκεκριμένες όψεις της σχολικής ζωής, καθώς και αντιλήψεις για την εκπαίδευση στην Ελλάδα και την Ευρώπη κατά τον 20ο αι.

Ιστορικό ερώτημα

Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τη σχολική ζωή και πώς αυτή διαμορφώνεται κατά τον 20ο αι. στην Ελλάδα και την Ευρώπη;

Στόχοι

- Να αντλήσουν πληροφορίες με τη μελέτη των ιστορικών πηγών για να απαντήσουν στο ιστορικό ερώτημα.
- Να προσανατολιστούν στον χώρο και τον χρόνο.
- Να προσδιορίσουν τους παράγοντες που επηρεάζουν την εκπαίδευση στην Ελλάδα και την Ευρώπη κατά τον 20ο αι.
- Να αντιληφθούν πώς το ιστορικό πλαίσιο διαμορφώνει συγκεκριμένες όψεις και αντιλήψεις για τη σχολική ζωή.
- Να κατανοήσουν τη συμπεριφορά και τα κίνητρα γονιών, παιδιών και δασκάλων.

Εκπαιδευτικό υλικό

Στη 2η διδακτική ώρα, σε κάθε ομάδα ειδίκευσης δίνεται το ΦΕ 1 για τον χρόνο και τον χώρο και ένα από τα ΦΕ των υποθεμάτων..

- 1. Ο χρόνος και ο χώρος
- 2. Σχολική φοίτηση
 - ο Φύλλο εργασίας 2.1) Η άτακτη φοίτηση (Ελλάδα)
 - ο Φύλλο εργασίας 2.2) Τον καιρό του θερισμού όλα τα σχολεία αδειάζουν (Ευρώπη)
- 3. Σχολική ζωή
 - ο Φύλλο εργασίας 3.1) Τι έτρωγαν οι μαθητές 80 χρόνια πριν; (Ελλάδα)
 - ο Φύλλο εργασίας 3.2) Σχολικό γεύμα στη Χιρόνα (Ευρώπη)
- 4. Αντιλήψεις
 - ο Φύλλο εργασίας 4.1) Η Νέα Παιδαγωγική
 - ο Φύλλο εργασίας 4.2) Τουρίστες;
- 5. Αξιολόγηση

Ιστορικές έννοιες:

- **Πρωτογενείς:** παιδική ηλικία, σχολική ζωή, άτακτη – ελλιπής φοίτηση, Μεσοπόλεμος, αγροτική οικονομία, συσσίτιο, καινοτομία
- **Δευτερογενείς:** ιστορικές πηγές, ιστορικός χρόνος, ιστορική οπτική, πολυπρισματικότητα, ιστορική αιτιότητα, ενσυναίσθηση, αντιλήψεις, νοοτροπίες

Διδακτική μεθοδολογία – μαθησιακή διαδρομή:

Ώρα	Εκπαιδευτικός	Μαθητές
1η	• Σύνοψη εισαγωγή του θέματος και παρουσίαση ενδεικτικού υλικού.	• Συζήτηση για την ανάδυση των προϋπαρχουσών γνώσεων των μαθητών και αποτύπωσή τους, π.χ. σε εννοιολογικό χάρτη, κατάλογο, ελεύθερο κείμενο, με τίτλο «Τι ξέρω».
	• Εισαγωγή του ιστορικού ερωτήματος. • Εισαγωγή εννοιών (πρωτογενών, δευτερογενών).	• Συζήτηση για τους υπάρχοντες στόχους και εμπλουτισμός τους από τους μαθητές.
		• Κατάρτιση πίνακα με τους τελικούς στόχους και ανάρτηση στην τάξη.
2η	• Περιγράφεται ο τρόπος δουλειάς με την ομαδοσυνεργατική μέθοδο συναρμογής. • Χωρισμός των μαθητών σε ομάδες (βλ.	• Οι ομάδες ειδίκευσης μελετούν το υλικό των φύλλων εργασίας και κάνουν τις δραστηριότητες.

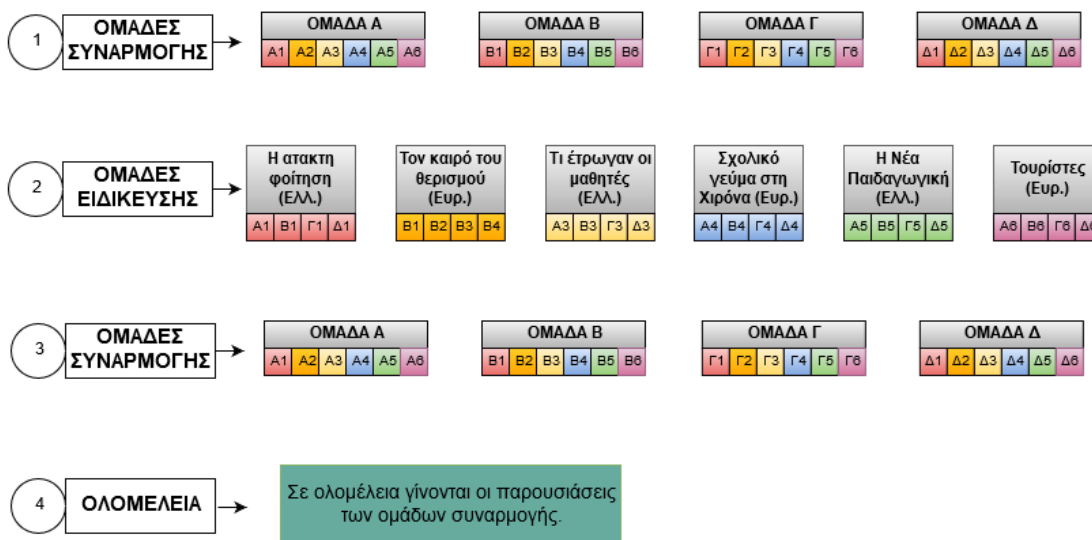
	διάγραμμα παρακάτω) • Φύλλα εργασίας	• Γίνονται οι ανακοινώσεις στις ομάδες συναρμογής. • Κάθε ομάδα σύνθεσης ετοιμάζει τη δική της παρουσίαση..
3η		• Σε ολομέλεια γίνονται οι παρουσιάσεις των ομάδων συναρμογής.
	• Φύλλα αξιολόγησης	• Οι μαθητές συμπληρώνουν ατομικά το φύλλο αξιολόγησης.

ΟΜΑΔΟΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΣΥΝΑΡΜΟΓΗΣ

1. Συγκροτούνται εξαμελείς ομάδες συναρμογής. Σε κάθε μέλος ανατίθεται ένα αντικείμενο.
2. Συγκροτούνται οι τετραμελείς ομάδες ειδίκευσης, στις οποίες οι μαθητές εξετάζουν - μελετούν το αντικείμενο που τους έχει ανατεθεί.
3. Οι ειδικευμένοι μαθητές επανέρχονται στις αρχικές ομάδες συναρμογής, όπου κάθε μέλος παρουσιάζει στους υπόλοιπους το αντικείμενο στο οποίο ειδικεύτηκε.
4. Ολομέλεια

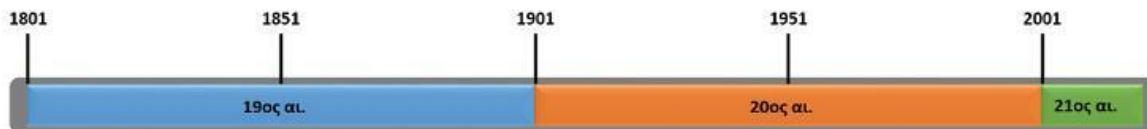
ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

■	Η ΑΤΑΚΤΗ ΦΟΙΤΗΣΗ (Ε/Λ/ΑΔΑ)
■	ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΜΟΥ (ΕΥΡΩΠΗ)
■	ΤΙ ΕΤΡΩΓΑΝ ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ (Ε/Λ/ΑΔΑ)
■	ΣΧΟΛΙΚΟ ΓΕΥΜΑ ΣΤΗ ΧΙΡΟΝΑ (ΕΥΡΩΠΗ)
■	Η ΝΕΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ (Ε/Λ/ΑΔΑ)
■	ΤΟΥΡΙΣΤΕΣ (ΕΥΡΩΠΗ)

1. Ο ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΩΡΟΣ

-
- ΕΥΡΩΠΗ
- ΒΟΡΕΙΟΣ ΠΑΓΩΜΕΝΟΣ ΩΚΕΑΝΟΣ
- ΑΤΛΑΝΤΙΚΟΣ ΩΚΕΑΝΟΣ
- ΒΟΡΕΙΑ ΘΑΛΑΣΣΑ
- ΝΟΡΒΗΓΙΑ
- ΣΟΥΗΔΙΑ
- ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ
- ΕΛΣΙΝΚΙ
- ΣΤΟΚΧΟΛΜΗ
- ΤΑΛΙΝ
- ΕΣΘΟΝΙΑ
- ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ
- ΛΕΤΤΟΝΙΑ
- ΒΙΛΝΙΟΥΣ
- ΜΙΝΣΚ
- ΡΩΣΙΑ
- ΜΟΣΧΑ
- ΛΕΥΚΟΡΩΣΙΑ
- ΠΟΛΩΝΙΑ
- ΒΑΡΣΟΒΙΑ
- ΟΥΚΡΑΝΙΑ
- ΚΙΕΒΟ
- ΓΕΡΜΑΝΙΑ
- ΒΕΡΟΛΙΝΟ
- ΑΜΣΤΕΡΔΑΜ
- ΟΛΑΝΔΙΑ
- ΒΡΥΞΕΛΕΣ
- ΠΑΡΙΣΙ
- ΓΑΛΛΙΑ
- ΒΙΣΚΑΪΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ
- ΙΡΑΝΔΙΑ
- ΔΟΥΒΛΙΝΟ
- ΜΕΤ.ΒΡΕΙΤΑΝΙΑ
- ΚΟΝΔΙΝΟ
- ΙΣΠΑΝΙΑ
- ΜΑΔΡΙΤΗ
- ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ
- ΙΤΑΛΙΑ
- ΡΩΜΗ
- Ν.ΣΑΡΑΓΓΙΑ
- Ν.ΣΙΚΕΛΙΑ
- ΕΛΛΑΔΑ
- ΑΘΗΝΑ
- ΠΑΡΙΣ
- ΒΕΡΝΗ
- ΑΥΣΤΡΙΑ
- ΒΙΕΝΝΗ
- ΜΠΡΑΤΙΣΛΑΒΑ
- ΒΟΥΔΑΠΕΣΤΗ
- ΟΥΓΑΡΙΑ
- ΡΟΥΜΑΝΙΑ
- ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙ
- ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
- ΣΟΦΙΑ
- ΠΛΩΔΙΑ
- ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
- ΓΕΩΡΓΙΑ
- ΤΙΦΛΙΔΑ
- ΑΖΕΡΜΠΑΪΤΖΑΝ
- ΕΡΕΒΑΝ
- ΜΠΑΚΟΥ
- ΑΡΜΕΝΙΑ
- ΤΟΥΡΚΙΑ
- ΑΓΚΥΡΑ
- ΚΥΠΡΟΣ
- ΛΕΥΚΩΣΙΑ
- ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ
- ΚΑΣΠΙΑ ΘΑΛΑΣΣΑ
- Κλίμακα 1:16.500.000
- Β
- Δ
- Α
- Ν

- [illegible]

67

Φύλλο εργασίας 2.1) Η άτακτη φοίτηση (Ελλάδα)

Πληροφοριακό κείμενο

Η περιοχή της Φλώρινας απελευθερώθηκε από τους Οθωμανούς το 1912 και από τις αρχές του 1913 ξεκίνησαν οι προσπάθειες του ελληνικού κράτους για την οργάνωση της διοίκησης και της εκπαίδευσης. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η περιοχή υπήρξε θέατρο πολεμικών επιχειρήσεων του βαλκανικού μετώπου, ενώ τη διετία 1916 – 1918 στην περιοχή στρατοπέδευσαν τμήματα της Γαλλικής Στρατιάς της Ανατολής.

Η πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής άλλαξε σημαντικά μετά το 1912, λόγω των συνθηκών ανταλλαγής πληθυσμών που υπογράφηκαν, Νεϊγύ και Λοζάνης, αλλά και λόγω αναγκαστικών και οικειοθελών μετοικήσεων. Την εποχή εκείνη οι πληθυσμοί της περιοχής Φλώρινας είναι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, αγρότες, κτηνοτρόφοι και γεωργοί.

Κείμενο

«Η φοίτηση ήταν τακτική κυρίως από τον Οκτώβριο μέχρι τον Μάιο. Τον Σεπτέμβριο, Μάιο και Ιούνιο στα σχολεία των πεδινών κυρίως χωριών [η φοίτηση] ήταν πολύ άτακτη εξαιτίας της απασχόλησης των μαθητών σε γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες. Έγιναν μεγάλες προσπάθειες για να περιοριστεί το κακό της άτακτης φοίτησης τους μήνες που αναφέραμε παραπάνω και περιορίστηκε κατά το δυνατόν, αν και δεν έγινε εφικτή η πλήρης ή η τακτική φοίτηση τους μήνες αυτούς. Έγινε χρήση και νουθεσιών και απειλών και μηνύσεων, αλλά το προσδοκώμενο αποτέλεσμα δεν ήρθε. Πολλοί από τους μηνυθέντες καταδικάστηκαν σε πρόστιμο δέκα μόνο δραχμών και μετά ειρωνεύονταν τους δικαστές και τους μηνυτές.

Αιτίες της άτακτης φοίτησης: 1) Η ριζωμένη από παλιά κακή συνήθεια να συμφωνούν οι Κοινότητες με τους δασκάλους μόνο για έξι μήνες, δηλαδή από 26 Οκτωβρίου μέχρι 23 Απριλίου. 2) Η επιστράτευση. 3) Η έλλειψη σε πολλά χωριά κατάλληλων και επαρκών λιβαδιών για να βόσκουν όλα μαζί τα μεγάλα ζώα του χωριού. Εξαιτίας αυτού αναγκάζονται οι χωρικοί να απασχολούν τα παιδιά τους για τη φύλαξη των ζώων που χρησιμοποιούνται στο όργωμα και για τα υπόλοιπα μεγάλα οικοδίατα ζώα. Το κακό αυτό είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να εξαλειφθεί. 4) Η έλλειψη υγιεινών και ευρύχωρων διδακτηρίων, που να προσελκύουν και να χωράνε όλους τους μαθητές που είναι υποχρεωμένοι να φοιτούν. 5) Η ελλιπής λειτουργία των σχολείων τα τελευταία χρόνια, λόγω έλλειψης επαρκούς διδακτικού προσωπικού. 6) Η ανεπάρκεια μερικών λειτουργιών της δημοτικής εκπαίδευσης, οι οποίοι δεν μπορούν να κινήσουν το ενδιαφέρον του λαού για τη στοιχειώδη μόρφωση των παιδιών [...].

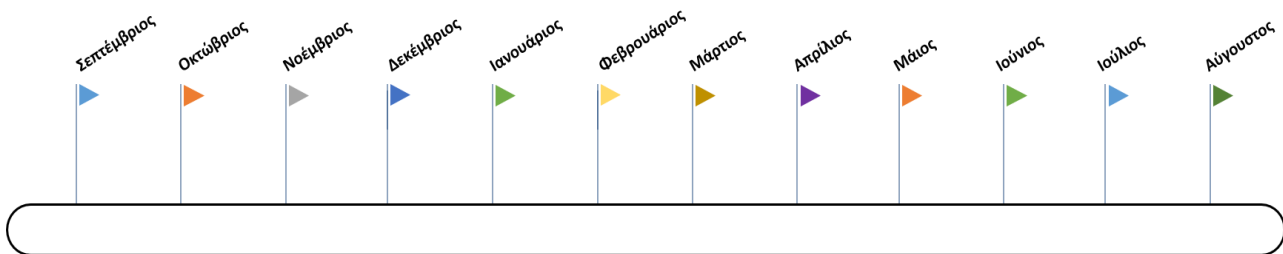
Για τον περιορισμό του κακού της άτακτης φοίτησης, εκτός άλλων μέτρων, είναι απόλυτη ανάγκη να τροποποιηθεί ο νόμος της υποχρεωτικής φοίτησης, έτσι ώστε οι μηνύσεις να υποβάλλονται από τις σχολικές επιτροπές, να εκδικάζονται αμέσως κατά προτίμηση και να επιβάλλεται γενναίο πρόστιμο [...]. Να τιμωρούνται όχι μόνο οι γονείς και κηδεμόνες των οποίων τα παιδιά, που είναι μέχρι δώδεκα χρονών, έχουν πολύ άτακτη φοίτηση ή δεν φοιτούν καθόλου στο σχολείο, αλλά και εκείνοι τα παιδιά των οποίων, που έχουν ηλικία από δώδεκα μέχρι δεκαπέντε ή βρίσκονται σε νηπιακή ηλικία 5-7 χρονών, δεν φοιτούν στο σχολείο.»

Πηγή: Επιθεωρητής Φλώρινας Μιλτιάδης Σταβάρας, Έκθεση επιθεώρησης, 18/10/1922, Γ.Α.Κ., Αρχεία Ν. Φλώρινας, ΑΒΕ 112, Εκπαιδ. 16.1, ΣΑΕ 30, Εκθέσεις επιθεωρητών 1918 – 1923, σ. 111-112.

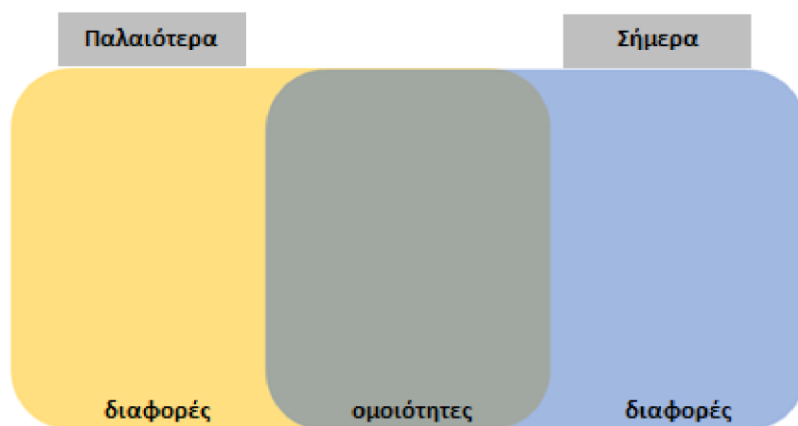
Δραστηριότητες

- Πότε η φοίτηση των μαθητών είναι τακτική και πότε άτακτη, σύμφωνα με όσα περιγράφει ο επιθεωρητής; Πώς συνδέεται η συχνότητα της φοίτησης με τις οικογενειακές εργασίες;

Σημειώστε τη συχνότητα φοίτησης στην χρονογραμμή, χρωματίζοντας στο κενό πλαίσιο.

- Πώς αντιμετώπιζαν οι γονείς το ζήτημα της φοίτησης των παιδιών τους στο σχολείο εκείνη την εποχή και πώς το αντιμετωπίζουν οι σημερινοί γονείς; Φτιάξτε ένα διάγραμμα Venn για να δείξετε τις ομοιότητες και τις διαφορές.

- Πώς συνδέονται οι ημερομηνίες πρόσληψης και απόλυσης των δασκάλων με το θρησκευτικό εορτολόγιο και τον κύκλο των αγροτικών εργασιών; Τι συμβολίζουν οι δυο αυτές ημερομηνίες για τους αγρότες και πώς σχετίζονται με τη φοίτηση των μαθητών;

- Σε ποια επιστράτευση αναφέρεται ο επιθεωρητής και πώς αυτή σχετίζεται με την έλλειψη επαρκούς διδακτικού προσωπικού που επισημαίνει ο ίδιος;

- Τι εννοεί ο επιθεωρητής αναφερόμενος στη «στοιχειώδη μόρφωση των παιδιών»; Πώς αντιλαμβάνεστε εσείς το επίθετο «στοιχειώδης»;

- Καταγράψτε περιληπτικά τις βασικές αιτίες της ελλιπούς φοίτησης των μαθητών, καθώς και τα μέτρα που θεωρεί ο επιθεωρητής ότι θα βοηθήσουν στην αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού.

Αιτίες	Μέτρα

Πώς συνδέονται οι προτάσεις του επιθεωρητή με τις αιτίες;

• Τι πληροφορίες μας δίνει ο επιθεωρητής για τις ηλικίες φοίτησης στο δημοτικό σχολείο;

2. ΣΧΟΛΙΚΗ ΦΟΙΤΗΣΗ

Φύλλο εργασίας 2.2) Τον καιρό του θερισμού όλα τα σχολεία αδειάζουν (Ευρώπη)

«Από την ιταλική Λιγουρία στις δεκαετίες του 1870 και του 1880 έχουμε αναφορές ότι “το σχολείο δεν έχει αντιτάθειες ανάμεσα στους αγρότες, όμως μέχρι τώρα δεν έχει προσαρμοστεί σωστά στις ανάγκες και τις απαιτήσεις του αγροτικού βίου. Τον καιρό του θερισμού όλα τα σχολεία αδειάζουν κάθε χρόνο”. Στις κωμοπόλεις, το σχολικό έτος μπορεί να παρουσίαζε μεγαλύτερη συνέχεια, όμως η φοίτηση γενικά μάλλον δεν ήταν πιο συστηματική. Επιπλέον, ελάχιστα παιδιά παρακολουθούσαν το σχολείο πάνω από τρία χρόνια και πολλά φοιτούσαν μικρότερο διάστημα.

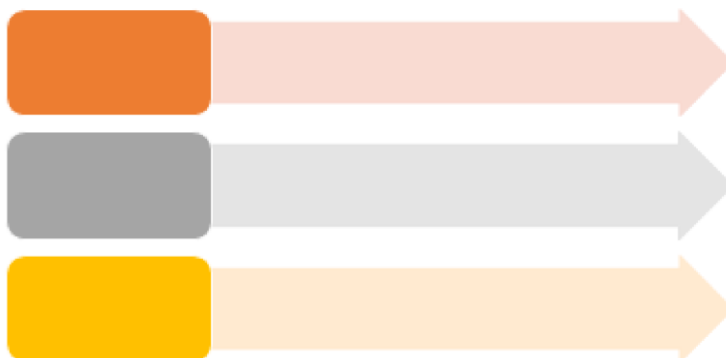
Οι πρόσκαιρες δυσκολίες ή οι ευκαιρίες παιδικής εργασίας μείωναν τη φοίτηση στο σχολείο. Στη Γαλλία σημειώθηκε “εμφανής πτώση στον αριθμό των παιδιών που πήγαιναν στα δημοτικά σχολεία κατά τα έτη με κακή σοδειά και υψηλές τιμές τροφίμων [...]”. Στη Βρέμη της Γερμανίας ο αριθμός των οικοδιδασκαλείων μειώθηκε από τα εκατό περίπου το 1788 στα εξήντα το 1810, καθώς αυξήθηκαν οι ευκαιρίες εργασίας για τα παιδιά στην επεξεργασία καπνού. [...]

Πολλά σχολεία στις αγροτικές περιοχές [της Γαλλίας] λειτουργούσαν μόνον τον χειμώνα, γνωρίζοντας ότι το καλοκαίρι τα παιδιά ήταν απαραίτητα για τις γεωργικές εργασίες· η σχολική φοίτηση κατά τους θερινούς μήνες παρέμενε μικρότερη από το ένα τρίτο της αντίστοιχης κατά τους χειμερινούς ακόμα και στον 20ο αιώνα. Επιπλέον, μεγάλη απόσταση από το σχολείο, το κακό οδικό δίκτυο και η έλλειψη υποδημάτων σήμαιναν ότι πολλά παιδιά δεν πήγαιναν στο σχολείο ή έστω ότι δεν παρακολουθούσαν τα μαθήματα ακόμα κι αν λειτουργούσε.»

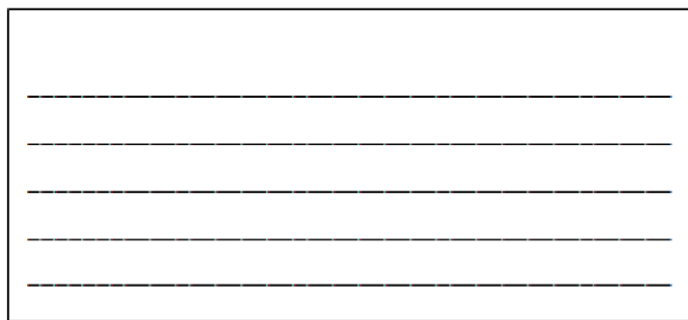
Πηγή: Hugh Cunningham, *Παιδιά και παιδική ηλικία στη δυτική κοινωνία από τον 16ο αιώνα μέχρι σήμερα*, Σμίλη, Αθήνα 2016, σσ. 180-181, 264

Δραστηριότητες

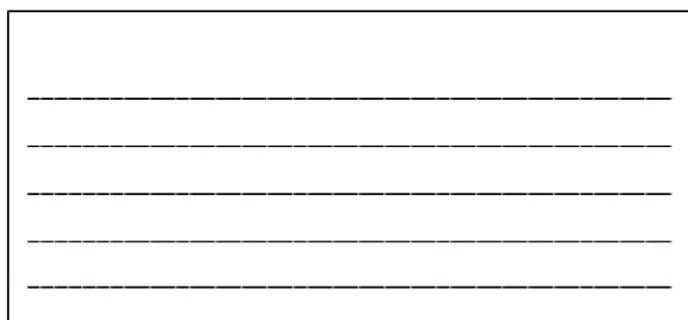
- Στο παρακάτω διάγραμμα (αριστερά) γράψτε τις χώρες που αναφέρονται στο κείμενο και (δεξιά) τις αιτίες που σε καθεμιά προκαλούν άτακτη και ελλιπή φοίτηση και δεν επιτρέπουν την ομαλή λειτουργία των σχολείων.

- Περιγράψτε τις αιτίες της άτακτης και ελλιπούς φοίτησης σε ένα σύντομο κείμενο

- Το κείμενο αναφέρεται στο φαινόμενο της άτακτης φοίτησης στις αγροτικές περιοχές. Για ποιους λόγους πιστεύετε ότι θα μπορούσε να συμβαίνει το ίδιο σε πόλεις ή κωμοπόλεις;

3. ΣΧΟΛΙΚΗ ΖΩΗ

Φύλλο εργασίας 3.1) Τι έτρωγαν οι μαθητές 80 χρόνια πριν; (Ελλάδα)

Πληροφοριακό κείμενο

Το χωριό Λαιμός βρίσκεται στο λεκανοπέδιο των λιμνών της Πρέσπας. Οι κάτοικοι του χωριού κατά τον Μεσοπόλεμο (1918 – 1940) ασχολούνταν με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και την αλιεία, με παραδοσιακό τρόπο. Προς το τέλος της περιόδου αυτής έγιναν και οι πρώτες προσπάθειες συστηματικής και εντατικής καλλιέργειας οσπρίων και δημητριακών, καρποφόρων δέντρων και λαχανικών, με πειραματισμούς και εφαρμογή γεωπονικών γνώσεων, αλλά χωρίς τη χρήση αγροτικών μηχανημάτων.

Ιστορικό του συσσιτίου του Δημοτικού Σχολείου Λαιμού Φλώρινας

Ο δάσκαλος Λάζαρος Βαφειάδης παίρνει την πρωτοβουλία να οργανώσει συσσίτιο για να βοηθήσει άπορους και υποσιτισμένους μαθητές, για την ανάπτυξη της αλληλεγγύης και της αγάπης μεταξύ των κατοίκων του χωριού, για να έρθει ο ίδιος πιο κοντά στους μαθητές του, αλλά και «[...] οι μαθήτριες των ανώτερων τάξεων να ωφεληθούν, μαθαίνοντας στοιχεία μαγειρικής.» Σχημάτισε μια επιτροπή η οποία «[...] είχε σκοπό να συγκεντρώσει ό,τι ήτο δυνατό από το χωριό και να φροντίζει για το συσσίτιο.» Συγκεντρώθηκαν αρκετά τρόφιμα από προσφορές των κατοίκων του χωριού και χρήματα από τη Νομαρχία.

«Στις 6 Φεβρουαρίου [1938], μέρα Κυριακή, γίνονται τα εγκαίνια. Σε μια αίθουσα του σχολείου είχαμε βάλει δύο μεγάλα τραπέζια. Στο ένα θα κάθονταν οι μαθητές και στ' άλλο η Επιτροπή. Με τι όρεξη έτρωγαν τα μικρά. Πολλά πήρανε και δεύτερη μερίδα. Καημένα παιδιά! [...] Το πρωί μοιραζόταν τσάι και το μεσημέρι αναλόγως πότε κρέας και πότε όσπρια ή άλλα είδη. [...] Στα πιο φτωχά δίδαμε τροφή και για το βράδυ. [...] Όταν πηγαίναμε εκδρομή κάπου, μοιράζαμε ξηρές τροφές. [...] Ήταν μια επιτροπή – ας την πούμε έτσι – μαθητών, που φρόντιζαν, μαζί μου πάντα, για την αγορά των ειδών και την διανομή του φαγητού. Το συσσίτιο διήρκεσε ως τον Μάη, με μια μόνη διακοπή, το Πάσχα. Οι μικροί μαθηταί παρουσίασαν μεγάλη βελτίωση στην υγεία και στα μαθήματα.»

Πίνακας II

Μηνιαίο διαιτολόγιο μαθητικού συσσιτίου Λαιμού [Φλώρινας] Μήνας Φεβρουάριος 1938

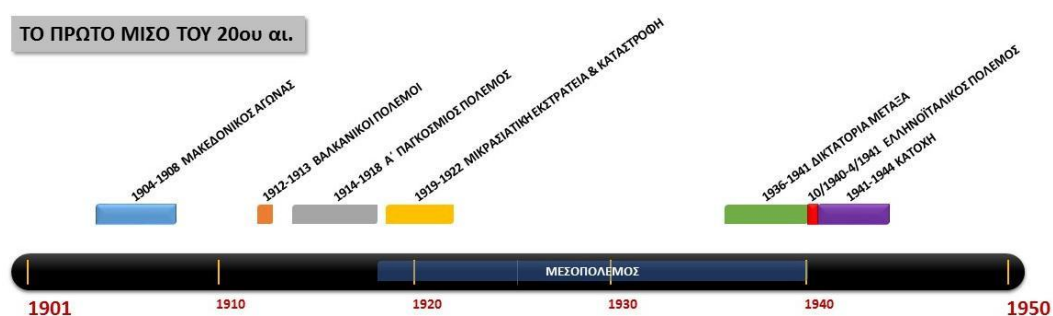
Μήνας	Ημερομηνία	Ημέρα	Πρόγευμα	Γεύμα
Φεβρουάριος	6	Κυριακή	τσάι	κρέας, πατάτες
»	7	Δευτέρα	κακάο	πατάτες και ελιές επί πλέον
»	8	Τρίτη	τσάι	μακαρόνια και τυρί
»	9	Τετάρτη	»	φασόλια και σταφίδα επί πλέον
»	10	Πέμπτη	κακάο	κρέας με πράσο
»	11	Παρασκευή	τσάι	φακές
»	12	Σάββατο	»	ψάρι, κρομμύδι
»	13	Κυριακή	κακάο	κρέας πατάτες
»	14	Δευτέρα	τσάι	μακαρόνια
»	15	Τρίτη	»	πυλάφι με σύκα επί πλέον
»	16	Τετάρτη	κακάο	φασόλια και σταφίδα
»	17	Πέμπτη	τσάι	κρέας φασόλια
»	18	Παρασκευή	κακάο	φακές και σύκα επί πλέον
»	19	Σάββατο	τσάι	ψάρι, κρομμύδι
»	20	Κυριακή	κακάο	κρέας πατάτες
»	21	Δευτέρα	»	μακαρόνια και τυρί
»	22	Τρίτη	»	πυλάφι και σταφίδα
»	23	Τετάρτη	τσάι	φακές και σύκα

»	24	Πέμπτη	»	κρέας μακαρόνια
»	25	Παρασκευή	κακάο	φασόλια
»	26	Σάββατο	τσάι	ψάρια κρομμύδι
»	27	Κυριακή	κακάο	κρέας, ρύζι
»	28	Δευτέρα	»	μακαρόνια και τυρί

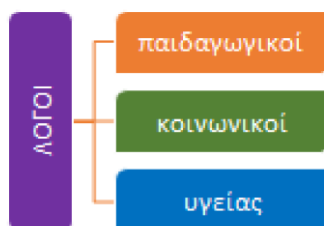
Πηγή: Βαφειάδης, Λ., 1939, Ένας δάσκαλος σ' ένα χωριό. Γεωργικοσυνεταιριστική και εθνικοπαιδαγωγική δράση, Αθήνα: Αντωνόπουλος, σσ. 63-71. (Εγινε προσαρμογή των κειμένων στη σύγχρονη ορθογραφία.)

Δραστηριότητες

- Μελετήστε τα κείμενα και τη χρονογραμμή και περιγράψτε τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν στον συγκεκριμένο τόπο τη συγκεκριμένη εποχή.

- Για ποιους λόγους ο δάσκαλος οργανώνει μαθητικό συσσίτιο στο σχολείο του χωριού που υπηρετεί; Αναπτύξτε το διάγραμμα που ακολουθεί.

- Παρατηρώντας τα δεδομένα του Πίνακα II, διαπιστώνετε κάποια εσωτερική λογική, κάποια ακολουθία στη διαδοχή των γευμάτων; Εξηγήστε την επιλογή συγκεκριμένων τροφών σε συγκεκριμένες ημέρες.

- Παρατηρήστε τον Πίνακα II και συμπληρώστε στον πίνακα που ακολουθεί τα είδη των τροφών του μαθητικού συσσιτίου.

Κατηγορία	Είδη
Κρέας	
Γαλακτοκομικά	

Ζυμαρικά	
Όσπρια	
Δημητριακά	
Λαχανικά	
Καρποί	
Ροφήματα	

- Τι τρώνε τα παιδιά περισσότερο ή λιγότερο; Τι δεν τρώνε; Συμπληρώστε τις λίστες.

Τι τρώνε		Τι δεν τρώνε
Περισσότερο	Λιγότερο	

- Εξηγήστε την παρουσία ή απουσία τροφών στο μαθητικό διαιτολόγιο, με βάση τα αγροτικά προϊόντα και τις διατροφικές συνήθειες της περιοχής.

- Πώς χαρακτηρίζετε την εβδομαδιαία διατροφή των παιδιών με βάση τους πίνακες που συμπληρώσατε;

3. ΣΧΟΛΙΚΗ ΖΩΗ

Φύλλο εργασίας 3.2) Σχολικό γεύμα στη Χιρόνα (Ευρώπη)

Τίτλος: [Σχολικό γεύμα]

Περιγραφή: Μαθητές σε τραπεζαρία σχολείου, ενδεχομένως στο σχολείο Joan Bruguera, στην πόλη Χιρόνα της Ισπανίας. Δεκαετία 1910-1920.

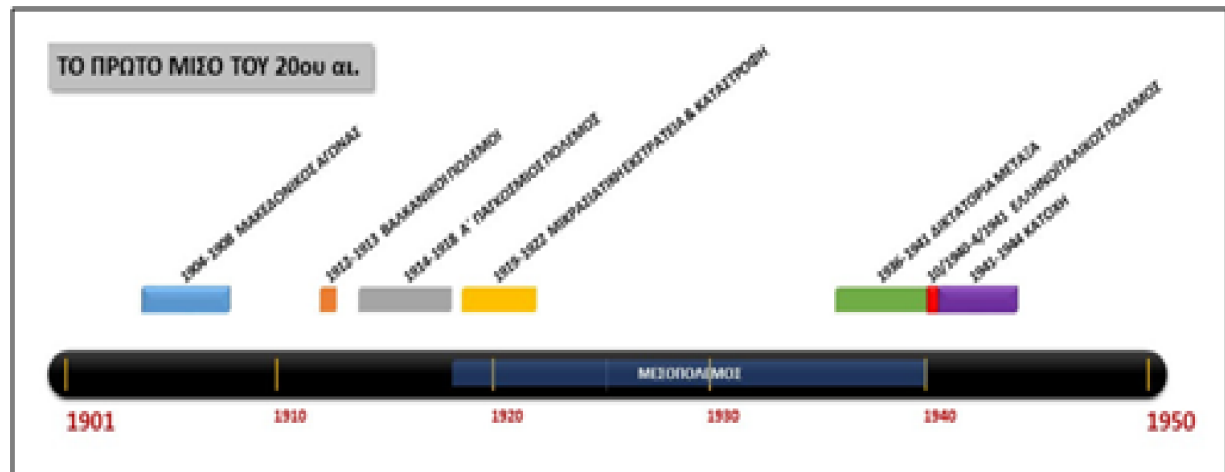
Πηγή: <https://goo.gl/aEhD6U>

Δραστηριότητες

- Μελετήστε τη φωτογραφία και το κείμενο που ακολουθεί (απόσπασμα από το κείμενο του προηγούμενου φύλλου εργασίας) και σημειώστε τις διαφορές και τις ομοιότητες μεταξύ των δυο. Συμπεριλάβετε χρόνο και χώρο.
«Στις 6 Φεβρουαρίου [1938], μέρα Κυριακή, γίνονται τα εγκαίνια. Σε μια αίθουσα του σχολείου είχαμεβάλει δύο μεγάλα τραπέζια. Στο ένα θα κάθονταν οι μαθητές και στ' άλλο η Επιτροπή. Με τι όρεξη έτρωγαν τα μικρά.»

- Με βάση τις παρατηρήσεις της προηγούμενης δραστηριότητας και έχοντας υπόψη τη χρονογραμμή, τι υποθέσεις μπορείτε να κάνετε για τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στην πόλη Χιρόνα της Ισπανίας τη δεδομένη περίοδο;

4. ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

Φύλλο εργασίας 4.1) Η Νέα Παιδαγωγική

Το κείμενο με τον τίτλο «Η Νέα Παιδαγωγική» προέρχεται από το πέμπτο κεφάλαιο του πεζογραφήματος *Αναφορά στον Γκρέκο* του Νίκου Καζαντζάκη. Αναφέρεται στις επώδυνες εμπειρίες του συγγραφέα, όταν αυτός ήταν μαθητής στο δημοτικό σχολείο, κάπου στα τέλη του 19ου, στο Ηράκλειο της Κρήτης. Το πρώτο απόσπασμα αναφέρεται στην πρώτη του μέρα στο σχολείο και το δεύτερο στις αναμνήσεις του από τον δάσκαλο της τετάρτης τάξης.

Ακούστε το αρχείο ήχου [Καζαντζάκης Η Νέα Παιδαγωγική](#), ή διαβάστε το κείμενο και προχωρήστε στις δραστηριότητες

«Με τα μαγικά πάντα μάτια, με το πολύβουο, γεμάτο μέλι και μέλισσες μυαλό, μ' ένα κόκκινο μάλλινο σκούφο στο κεφάλι και τσαρουχάκια με κόκκινες φούντες στα πόδια, ένα πρωί κίνησα, μισό χαρούμενος, μισό αλαφιασμένος, και με κρατούσε ο πατέρας μου από το χέρι. Η μητέρα μου είχε δώσει ένα κλωνί βασιλικό να τον μυρίζομαι, λέει, να παίρνω κουράγιο, και μου κρέμασε το χρυσό σταυρουλάκι της βάφτισής μου στο λαιμό.

– Με την ευχή του Θεού και με την ευχή μου..., μουρμούρισε και με κοίταξε με καμάρι.

Ήμουν σαν ένα μικρό καταστολισμένο σφαγάρι κι ένιωθα μέσα μου περφάνια και φόβο· μα το χέρι μου ήταν σφηνωμένο βαθιά μέσα στη φούχτα του πατέρα μου κι αντρείευομαι. Πηγαίναμε, πηγαίναμε, περάσαμε τα στενά σοκάκια, φτάσαμε στην εκκλησιά του Αϊ-Μηνά, στρίψαμε, μπήκαμε σ' ένα παλιό χτίρι, με μια φαρδιάν αυλή, με τέσσερις μεγάλες κάμαρες στις γωνιές κι ένα κατασκονισμένο πλατάνι στη μέση. Κοντοστάθηκα, δέιλιασα· το χέρι μου άρχισε να τρέμει μέσα στη μεγάλη ζεστή φούχτα.

Ο πατέρας μου έσκυψε, άγγιξε τα μαλλιά μου, με χάδεψε· τινάχτηκα· ποτέ δε θυμόμουν να μ' έχει χαδέψει· σήκωσα τα μάτια και τον κοίταξα τρομαγμένος. Είδε πως τρόμαξα, τράβηξε πίσω το χέρι του:

– Εδώ θα μάθεις γράμματα, είπε, να γίνεις άνθρωπος· κάμε το σταυρό σου.

Ο δάσκαλος πρόβαλε στο κατώφλι· κρατούσε μια μακριά βίτσα και μου φάνηκε άγριος, με μεγάλα δόντια και κάρφωσα τα μάτια μου στην κορφή του κεφαλιού του να δω αν έχει κέρατα· μα δεν είδα, γιατί φορούσε καπέλο.

– Ετούτος είναι ο γιος μου, του 'πε ο πατέρας μου.

Ξέμπλεξε το χέρι μου από τη φούχτα του και με παρέδωσε στο δάσκαλο.

– Το κρέας δικό σου, του 'πε, τα κόκαλα δικά μου· μην τον λυπάσαι, δέρνε τον, κάμε τον άνθρωπο.

– Έγνοια σου, καπετάν Μιχάλη· έχω εδώ το εργαλείο που κάνει τους ανθρώπους, είπε ο δάσκαλος κι έδειξε τη βίτσα.

[...]

Στην Τετάρτη Τάξη βασίλευε και κυβερνούσε ο Διευθυντής του Δημοτικού. Κοντοπίθαρος, μ' ένα γενάκι σφηνωτό, με γκρίζα πάντα θυμωμένα μάτια, στραβοπόδης. «Δε θωράς, μωρέ, τα πόδια του», λέγαμε ο ένας στον άλλο σιγά να μη μας ακούσει, «δε θωράς, μωρέ, πώς τυλιγαδίζουν τα πόδια του; Και πώς βήχει; Δεν είναι Κρητικός». Μας είχε έρθει σπουδασμένος από την Αθήνα κι είχε φέρει, λέει, μαζί του τη Νέα Παιδαγωγική. Θαρρούσαμε πως θα 'ταν καμιά νέα γυναίκα και την έλεγαν Παιδαγωγική· μα όταν τον αντικρίσαμε για πρώτη φορά ήταν ολομόναχος· η Παιδαγωγική έλειπε, θα 'ταν σπίτι. Κρατούσε ένα μικρό στριφτό βούρδουλα, μας έβαλε στη γραμμή κι άρχισε να βγάζει λόγο. Έπρεπε, λέει, ό,τι μαθαίναμε να το βλέπαμε και να το αγγίζαμε ή να το ζωγραφίζαμε σ' ένα χαρτί γεμάτο κουκκίδες. Και τα μάτια μας τέσσερα· αταξίες δε θέλει, μήτε γέλια, μήτε φωνές στο διάλειμμα· και σταυρό τα χέρια. Και στο δρόμο, όταν δούμε παπά, να του φιλούμε το χέρι. «Τα μάτια σας τέσσερα, κακομοίρηδες, γιατί αλλιώς, κοιτάχτε εδώ!», είπε και μας έδειξε το βούρδουλα. «Δε λέω λόγια, θα δείτε έργα!» Κι αλήθεια είδαμε· όταν κάναμε καμιά αταξία ή όταν δεν ήταν στα κέφια του, μας ξεκούμπωνε, μας κατέβαζε τα πανταλονάκια και μας έδερνε κατάσαρκα με το βούρδουλα· κι όταν βαριόταν να ξεκουμπώσει, μας έδινε βουρδουλιές στ' αυτιά, ωςότου έβγαινε αίμα.

Μια μέρα έδεσα κόμπο την καρδιά μου, σήκωσα το δάχτυλο:

– Πού είναι, κυρ δάσκαλε, ρώτησα, η Νέα Παιδαγωγική; γιατί δεν έρχεται στο σκολεϊό;

Τινάχτηκε από την έδρα, ξεκρέμασε από τον τοίχο το βούρδουλα.

– Έλα εδώ, αυθάδη, φώναξε, ξεκούμπωσε το πανταλόνι σου.

Βαριόταν να το ξεκουμπώσει μόνος του.

– Να, να, να, άρχισε να βαράει και να μουγκρίζει.

Είχε ιδρώσει, σταμάτησε.

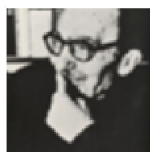
– Να η Νέα Παιδαγωγική, είπε, κι άλλη φορά σκασμός!

Ήταν όμως και πονηρούτσικος ο σύζυγος της Νέας Παιδαγωγικής. Μια μέρα μας λέει: “Αύριο θα σας μιλήσω για το Χριστόφορο Κολόμβο, πώς ανακάλυψε την Αμερική. Μα για να καταλάβετε καλύτερα, να κρατάει καθένας σας κι από ένα αυγό· όποιος δεν έχει αυγό, ας φέρει βούτυρο!”».

Πηγή: Αποσπάσματα από το βιβλίο του Νίκου Καζαντζάκη, *Αναφορά στον Γκρέκο*, Ελ. Καζαντζάκη, Αθήνα 1965, σσ. 63-71.

Δραστηριότητες

- Στην πρώτη στήλη καταγράψτε τα συναισθήματα και τις σκέψεις του μικρού Καζαντζάκη, καθώς πηγαίνει για πρώτη μέρα στο σχολείο και στη δεύτερη στήλη καταγράψτε τα αντίστοιχα δικά σας. Αφηγηθείτε – παρουσιάστε τις εμπειρίες σας στην τάξη.

Καζαντζάκης

--

Εμείς

--

- Τι εννοεί ο πατέρας του μικρού με τις φράσεις «να γίνεις άνθρωπος» και «κάμε τον άνθρωπο»; Τι θεωρεί ο πατέρας ότι λείπει από τον μικρό για να γίνει άνθρωπος; Διατυπώστε την άποψή σας σε ένα σύντομο κείμενο.

- Ποια πιστεύετε ότι ήταν τα χαρακτηριστικά της Νέας Παιδαγωγικής και πόση σχέση είχε η συμπεριφορά και οι ενέργειες του δασκάλου της Δ΄ τάξης με αυτή;

Νέα Παιδαγωγική	Δάσκαλος

- Υπογραμμίστε στο κείμενο λέξεις και φράσεις που δείχνουν τα συναισθήματα, τη συμπεριφορά και τις ενέργειες της μητέρας και του πατέρα και παίξτε ένα παιχνίδι ρόλων με επίκεντρο τις σχέσεις μεταξύ γονιών και παιδιών εκείνη την εποχή.
- Απευθυνθείτε σε ανθρώπους που ζούνε μαζί σας, ή σε κάποιους από το κοντινό σας περιβάλλον και ζητήστε να σας αφηγηθούν τις δικές τους σχολικές εμπειρίες. Συγκρίνετε και επισημάνετε διαφορές και ομοιότητες με τις δικές σας εμπειρίες.

4. ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

Φύλλο εργασίας 4.2) Τουρίστες;

Το σενάριο της ταινίας «Ο δάσκαλος που άφηνε τα παιδιά να ονειρεύονται» (2006), του Daniel Losset, στηρίζεται στη ζωή του μεγάλου γάλλου παιδαγωγού και μεταρρυθμιστή της παιδείας Σελεστέν Φρενέ (1896-1966).

Βασικό σημείο της παιδαγωγικής του Φρενέ, είναι ότι κάθε παιδί πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν μια ξεχωριστή προσωπικότητα που μπορεί να εκφράζεται ελεύθερα, ενώ ο δάσκαλος θα πρέπει να το βοηθήσει να βρει μόνο του το δρόμο της γνώσης.

Ο Φρενέ, πρώτος αυτός, επιδίωξε να εισαγάγει τις νέες τεχνολογίες της εποχής του στην εκπαίδευση: τυπογραφία, ραδιόφωνο, κινηματογράφο.

Οι πρωτοποριακές του μέθοδοι προκάλεσαν σφοδρές αντιδράσεις. Αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη δημόσια εκπαίδευση, συνεχίζοντας το έργο του σε ιδιωτικό σχολείο. Με βάση τις ιδέες του δημιουργήθηκε ένα μεγάλο διεθνές παιδαγωγικό κίνημα που είναι ακόμα ζωντανό.

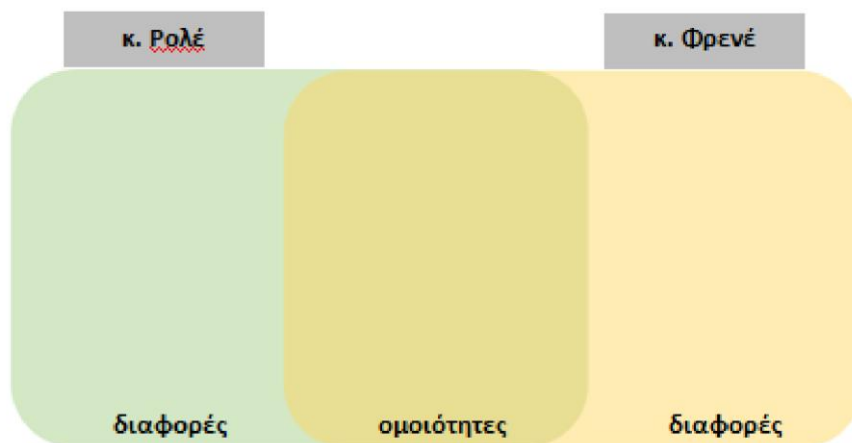
Τα αποσπάσματα της ταινίας (διάρκεια 29.14'): <https://youtu.be/5fy0Mzwku80>

Σημείωση: Αρχικά, προτείνεται η παρακολούθηση όλων των αποσπασμάτων μαζί, για να σχηματίσουν οι μαθητές μια συνολική εικόνα και, κατόπιν, η παρακολούθηση κάθε αποσπάσματος πριν τη διεκπεραίωση των δραστηριοτήτων που το αφορούν.

Δραστηριότητες

Παρακολουθήστε το απόσπασμα με τίτλο «Το παλιό και το νέο» (05.25'-11.05') και προχωρήστε στις δραστηριότητες:

- Καταγράψτε τα κύρια στοιχεία της διδακτικής του κ. Ρολέ και του κ. Φρενέ, όπως προκύπτουν από τις συζητήσεις τους και το μάθημα που κάνουν και δείξτε τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ των δυο στο παρακάτω διάγραμμα.

- Παρουσιάστε τους δύο δασκάλους μέσα από ένα παιχνίδι ρόλων.

Παρακολουθήστε το απόσπασμα με τίτλο «Τουρίστες;» (11.10'-12.45') και προχωρήστε στις δραστηριότητες:

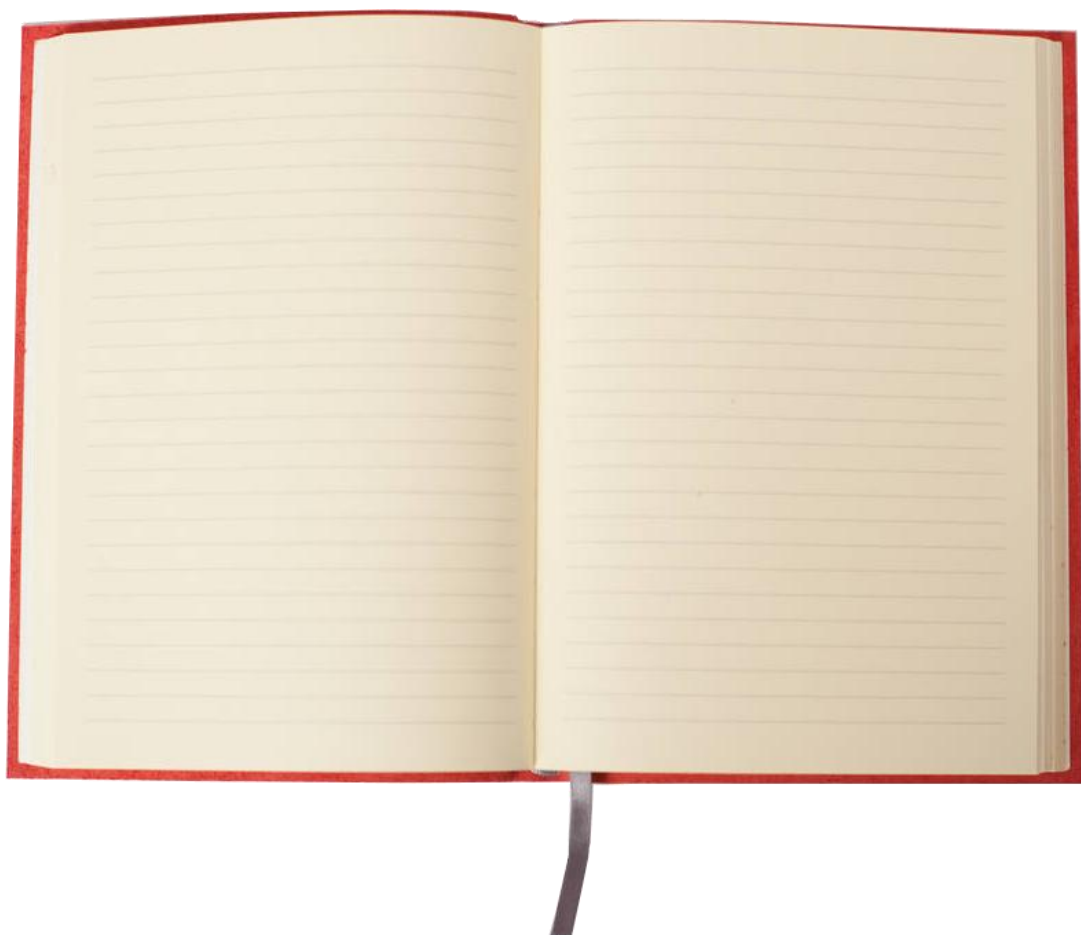
- Ο κ. Φρενέ πήγε τα παιδιά στον σιδερά του χωριού για να δούνε από κοντά την επεξεργασία του μετάλλου. Ο ένας από τους δυο περαστικούς, βλέποντας τα παιδιά στην αυλή του σιδερά, λέει: «Κοίτα, όπως στα έλεγα... Σαν τους τουρίστες.» Σκεφτείτε και στον πίνακα που ακολουθεί γράψτε: α) τους λόγους που ωθούν τον περαστικό να αποδοκιμάσει την επιλογή του δασκάλου να πάει τα παιδιά στον

σιδερά, β) τους λόγους για τους οποίους ο δάσκαλος έκανε αυτή την επιλογή και γ) τη δική σας άποψη και τα σχετικά επιχειρήματα για το συγκεκριμένο ζήτημα.

Περαστικός	Δάσκαλος	Εμείς

Παρακολουθήστε το απόσπασμα με τίτλο «Παρόλα αυτά, ζουν καλά» (12.50' -13.58') και προχωρήστε στις δραστηριότητες:

- Ο κ. Φρενέ περιγράφει πώς και γιατί έγινε δάσκαλος και ο μικρός Τιτέν, απαντώντας, λέει: «Τα ζώα δεν ξέρουν να διαβάζουν, ούτε η γιαγιά μου. Παρόλα αυτά, ζουν καλά. Κι εγώ θέλω να ζήσω δίπλα στα ζώα.» Τι σκέφτεται και τι αισθάνεται ο μικρός Τιτέν για το σχολείο και τη ζωή; Καταγράψτε τις σκέψεις και τα συναισθήματά του με τη μορφή ημερολογίου, σε πρώτο πρόσωπο, σαν να είστε εσείς ο Τιτέν.

5. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

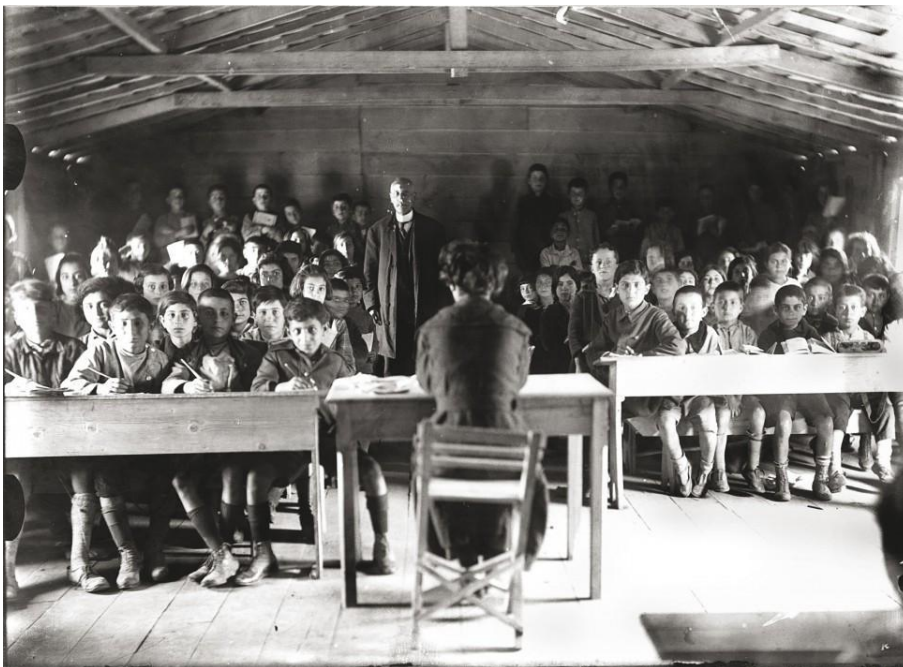
- Μελετήστε τον πίνακα ζωγραφικής και τη φωτογραφία και καταγράψτε: χρόνο, χώρο, πρόσωπα, αντικείμενα, τι συμβαίνει. Ποιες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες διαμορφώνουν αυτό που συμβαίνει;

Τίτλος: Σχολείο στη Βρετάνη (1882)

Περιγραφή: Ζωγραφικός πίνακας του Jean-Baptiste Jules Trayer, Παρίσι 1824-1909, που εικονίζει μια αίθουσα σχολείου στην περιοχή της Βρετάνης, Γαλλία.

Πηγή: <https://goo.gl/kZ6x1v>

Περιγραφή: Προσφυγόπουλα την ώρα του μαθήματος σε σχολείο του συνοικισμού Βύρωνα, στην περιοχή Παγκρατίου, 1923-1924 - Αρχείο ΕΡΤ, Συλλογή Π. Πουλίδη

Πηγή: <http://archive.ert.gr/5434/>

	Σχολείο στη Βρετάνη	Προσφυγόπουλα
Χρόνος		
Χώρος		
Πρόσωπα		
Αντικείμενα		
Τι συμβαίνει		
Κοινωνικοοικονομικές συνθήκες		

--	--	--

- Ξαναδείτε τι είχατε σημειώσει στη δραστηριότητα «Τι ξέρω» και αναθεωρήστε, διορθώνοντας και συμπληρώνοντας με βάση όσα έχετε αποκομίσει από την επεξεργασία των φύλλων εργασίας.

Παράρτημα: ιστορικές πηγές, βιβλιογραφία, ιστογραφία

α) Πηγές που χρησιμοποιήθηκαν:

Βιβλιογραφία:

- ❑ Bernstein S. & Milza P., *Ιστορία της Ευρώπης 2. Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997
- ❑ Cunningham H., *Παιδιά και παιδική ηλικία στη δυτική κοινωνία από τον 16ο αιώνα μέχρι σήμερα*, Σμίλη, Αθήνα 2016
- ❑ Hindman H. (ed.), *The world of child labor. An historical and regional survey*, M.E. Sharpe, London 2009
- ❑ Rahikainen M., *Centuries of child labour: European experiences from the seventeenth to the twentieth century*, Routledge, London & New York 2004
- ❑ Vilanova M., *Οι αόρατες πλειοψηφίες. Εργατική εκμετάλλευση, Επανάσταση και Καταστολή*, Κατάρτι, Αθήνα 2000
- ❑ Βαμβακάρης Μάρκος, *Αυτοβιογραφία, εισαγωγή – παρουσίαση Αγγέλα Βέλλου – Κάιλ*, Παπαζήσης, Αθήνα 1978
- ❑ Βαφειάδης Λ., *Ένας δάσκαλος σ' ένα χωριό. Γεωργικοσυνεταιριστική και εθνικοπαιδαγωγική δράση*, Αντωνόπουλος, Αθήνα 1939
- ❑ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.), *Εκθέσεις επιθεωρητών 1918–1923, Αρχεία Νομού Φλώρινας, ΑΒΕ 112*, Εκπαιδ. 16.1, ΣΑΕ 30,
- ❑ Γεραντώνης Επαμεινώνδας, *Αλφαριθμητά Τα Καλά Παιδιά*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1950
- ❑ Δελήτσικου - Παπαχρίστου Μ., *Στη Σκόπελο όπως τα πεύκα...*, Πορεία, Αθήνα 2005
- ❑ Δημαράς Αλέξης, «Η εκπαίδευση 1871-1909. Α. Ελληνικές πραγματικότητες και μεταρρυθμίσεις» (σσ. 153-166), στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. 5ος τόμος. Τα χρόνια της σταθερότητας, 1871-1909. Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του Ελληνισμού*, Τα Νέα & Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003
- ❑ Δημαράς Αλέξης, «Η εκπαίδευση 1909-1922. Μεγάλα εκσυγχρονιστικά σχέδια και αντιδράσεις» (σσ. 163-178), στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. 6ος τόμος. Η εθνική ολοκλήρωση, 1909-1922. Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Τα Νέα & Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003
- ❑ Εφημερίδα *Η Αυγή*, φύλλο της 21/11/2017, σ. 15
- ❑ Ζέη Άλκη, *Η μωβ ομπρέλα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2011
- ❑ Καζαντζάκης Ν., *Αναφορά στον Γκρέκο*, Εκδόσεις Ελ. Καζαντζάκη, Αθήνα 1965
- ❑ Κοτζιούλας Γιώργος, «Το Μαστορόπουλο», από τη συλλογή Σιγανή φωτιά (1938), στα: *Άπαντα του ποιητή, τόμος 1, ποιήματα 1928-1942*, Δίφρος, Αθήνα 2013
- ❑ Λαμπαδάριος Ε., *Η σχολική αντίληψις και ιδίως περί των μαθητικών συσσιτίων εν Ελλάδι (περίληψις ομιλίας γενομένης κατά το πρόγευμα της ροταριανής εβδομάδος του παιδίου εν Μαρασλείω)*, χ.ε., Αθήνα 1934
- ❑ Πάλλας Δ. Ι., *Ορθοδοξία και παράδοση. Δοκιμή αυτοβιογραφίας. Με ένα παράρτημα για τη*

δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967, επιμέλεια, εισαγωγή και σημειώσεις Όλγα Γκράτζιου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005

- ② Ρουμελιωτάκης Χρίστος, *Χθесινός κόσμος. Ιωνία, η πόλη μας, Δοκίμιο αυτογνωσίας*, Αθήνα: Gutenberg, Αθήνα 2017
- ② Σαρή Ζωρζ, *Σοφία*, Πατάκης, Αθήνα 2016
- ② Σταυράκης Αργ., *Ο δικός μας ο χρόνος*, Ορφέας, Αθήνα 2005
- ② Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1979

Ιστογραφία:

- ② Anker Albert, *Εξετάσεις σχολείου*, Μουσείο Καλών Τεχνών, Βέρνη Ελβετίας 1862 <http://www.the-athenaeum.org/art/detail.php?ID=158519>
- ② Baines Edward, *The History of the Cotton Manufacture*, Fisher & Jackson, London 1835 (ανατυπώσεις 2015, 2017), <https://ia800202.us.archive.org/28/items/historyofcottonm00bainrich/historyofcottonm00bainrich.pdf> (18/1/2018)
- ② Bogdanov-Belsky, Nikolai Petrovich (1879) «Στην πόρτα του σχολείου» <https://www.the-athenaeum.org/art/detail.php?ID=59017> (18/1/2018)
- ② Library of Congress <https://www.loc.gov/item/2005684863/>, <https://www.loc.gov/item/2011647493/> (18/1/2018)
- ② Weistling, Morgan (1879) *Country Schoolhouse* <http://www.greenwichworkshop.com/details/default.asp?p=3187&a=&t=4&page=1&detailtype=artist>
- ② Εικόνες & Φωτογραφίες <https://goo.gl/3z5f7e>, <https://goo.gl/9YYZDC>, <https://goo.gl/f3dPsv>, <https://goo.gl/iSx8Y8>, <https://goo.gl/ogycdK>, <https://goo.gl/fod3MG>, <https://goo.gl/1dSUav>, <https://goo.gl/EGF1WL>, <https://goo.gl/DReBXs>, <https://goo.gl/9M6emw>, <https://goo.gl/xPu5AW>
- ② Ελληνική Στατιστική Αρχή <https://goo.gl/LPcwXo> <https://goo.gl/pLTFRV>
- ② Κινηματογραφική ταινία *Oliver Twist* <https://vimeo.com/113691763> (απόσπασμα), <https://www.youtube.com/watch?v=4ckSwLQnVBA> (1948), <https://www.youtube.com/watch?v=9AsJ0vNeq4o> (2005)
- ② Κορασίδου Μαρία, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1995, ανακτημένο από http://www.iaen.gr/oi_athlioi_ton_athinon_kai_oi_therapeftes_tous-b-46*20.html
- ② Κοτζιούλας Γιώργος, *Το Μαστορόπουλο* (1938). Το ποίημα μελοποιημένο με εικόνες από παιδική εργασία στο: https://youtu.be/ltY_SBot5Gs
- ② Μουσείο Σχολικής Ζωής & Εκπαίδευσης - Εθνικό Κέντρο Έρευνας & Διάσωσης Σχολικού Υλικού <http://www.ekedisy.gr/>
- ② Ο δάσκαλος που άφηνε τα παιδιά να ονειρεύονται (κινηματογραφική ταινία) <https://www.youtube.com/watch?v=IV5rfV3u-2U>
- ② Ο Ψύλλος (κινηματογραφική ταινία) <https://cinedraseis.wordpress.com/tainies/%CE%BF->

%CF%88%CF%8D%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CF%82/,

<https://www.youtube.com/watch?v=mw0TYUL28YI>

- ❑ Το δέντρο με τα τσόκαρα (κινηματογραφική ταινία)
<https://www.youtube.com/watch?v=1w1SVQseWTk>
- ❑ Το Νυχτερινό Σχολά. Ποίημα του Αντώνη Σαμαράκη μελοποιημένο από τον Γιώργο Νικολόπουλο, τραγούδι από τον Γιώργο Νταλάρα (1983)
http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL105/229/1693,5428/extras/texts/indexk_3_parallilo_keimeno_1.html, https://www.youtube.com/watch?v=QY5rA_Hqddk
- ❑ Το Παιδί του Δρόμου. Τραγούδι του Βαγγέλη Παπάζογλου (1937)
http://www.stixoi.info/stixoi.php?info=Lyrics&act=details&song_id=18853

β) Προτεινόμενες πηγές για περαιτέρω μελέτη:

- ❑ Naumonić, Slobodan & Jovanović, Miroslav (eds.), *Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century (Studies on South East Europe)* (v. 2). LIT Verlag Münster 2004
- ❑ Γκουγκούλη Κ. & Κούρια Α. (επιμ.), *Παιδί και Παιχνίδι στη Νεοελληνική Κοινωνία 19ος και 20ός αιώνας*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000
- ❑ Κάννινγχαμ Χιουζ [Cunningham, Hugh], *Παιδιά και παιδική ηλικία στη δυτική κοινωνία από τον 16ο αιώνα μέχρι σήμερα*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, επιστημονική επιμέλεια Μαρία Παπαθανασίου, Σμίλη, Αθήνα 2016
- ❑ Κοκκινάκης Γιάννης, «Πρόνοια και φιλανθρωπία στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα», στο: Κώστας Δικαίος (επιμέλεια) *Ιστορία κοινωνικής πολιτικής*, Gutenberg, Αθήνα 2010, 193-266
- ❑ Κορασίδου Μαρία, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω, Αθήνα 2000
- ❑ Μακρυνιώτη Δήμητρα, *Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834-1919*, Δωδώνη, Αθήνα 1986
- ❑ Μακρυνιώτη Δήμητρα (επιμ.), *Παιδική ηλικία*, Νήσος, Αθήνα 2001
- ❑ Παπαθανασίου Μαρία, *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο. Παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλειο Δωρίδας τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, ΙΑΕΝ Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς – Κέντρο, Αθήνα 2003 Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., προσβάσιμο στο: <https://goo.gl/x1cTVT> (18/1/2018)
- ❑ Ρηγίνος Μιχάλης, *Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία 1870-1940*, ΙΑΕΝ, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1995

Θέμα: Συμπληρωματικές οδηγίες για τη διαχείριση της ύλης της Ιστορίας της Ε΄ τάξης του Δημοτικού σχολείου

Οι οδηγίες για την Ε΄ τάξη του Δημοτικού σχολείου για το σχολικό έτος 2019-20 διαρθρώνονται ανά Ενότητα και Κεφάλαια σύμφωνα με το σχολικό εγχειρίδιο: «Ιστορία Ε΄ Δημοτικού- Στα βυζαντινά χρόνια» των κ.κ. Γλεντή, Μαραγκουδάκη, Νικολόπουλου και Νικολοπούλου στηριζόμενες στο «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Ιστορίας στις Γ΄, Δ΄, Ε΄ και ΣΤ΄ τάξεις του Δημοτικού Σχολείου» (Υ.Α. αριθμ. 195694/Δ1/2018-ΦΕΚ 5222/Β/21-11-2018).

Για την αποτελεσματικότερη διδασκαλία του μαθήματος προτείνεται:

- **Εμπλουτισμός της διδασκαλίας με ενδεικτικές δραστηριότητες από το Πρόγραμμα Σπουδών (ΦΕΚ 5222/Β/21-11-2018)**

Με την αξιοποίηση ενδεικτικών δραστηριοτήτων από το Πρόγραμμα Σπουδών μπορεί να αναδειχθεί η φιλοσοφία του μαθήματος και να δοθεί η δυνατότητα στους/στις εκπαιδευτικούς για αυτενέργεια και εμβάθυνση στις σχετικές θεματικές.

- **Χρόνος διαχείρισης της ύλης ανά Ενότητα και Κεφάλαιο**

Ο προτεινόμενος χρόνος για τη διαχείριση της ύλης είναι ενδεικτικός. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να διαμοιράσουν και να διαχειριστούν τον χρόνο για τη διδασκαλία του μαθήματος ανάλογα με τη σύνθεση της τάξης/ σχολείου/ ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, τα ενδιαφέροντα των μαθητών/μαθητριών και τη μαθησιακή τους ετοιμότητα.

- **Ενίσχυση της βιωματικής/διερευνητικής προσέγγισης - Εμπλουτισμός της ύλης με θεματικούς φακέλους**

Προτείνεται ο εμπλουτισμός της ύλης του μαθήματος με θεματικούς φακέλους για την ενίσχυση της βιωματικής/διερευνητικής προσέγγισης. Ειδικότερα προτείνεται η υλοποίηση ενός Σχεδίου Εργασίας με θέμα: «Πρόσκληση σε Βυζαντινό Γεύμα».

Για τον σκοπό αυτό στις παρούσες οδηγίες επισυνάπτεται ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ με τον θεματικό φάκελο με θέμα: «Πρόσκληση σε Βυζαντινό Γεύμα». Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιοποιήσουν τον θεματικό Φάκελο προκειμένου να υποστηρίξουν την επίτευξη των διδακτικών στόχων της οικείας ενότητας.

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί κατά την κρίση τους, θα μπορούσαν να εκπονήσουν θεματικούς Φακέλους σε άλλα θέματα τα οποία περιλαμβάνονται στο Πρόγραμμα Σπουδών όπως: «Υπάρχουν κι άλλοι: Γυναίκες, παιδιά και δούλοι», «Αυτοκράτορας και λαός στο Βυζάντιο» κ.ά.

Ακολουθούν αναλυτικές οδηγίες για τη διαχείριση της ύλης ανά ενότητα και κεφάλαια του σχολικού εγχειριδίου:

Ε΄ Τάξη	
Περιεχόμενα	Οδηγός Εκπαιδευτικού
Ενότητα Α΄: Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι (4 διδακτικές ώρες) 1. Κεφ. 1^ο: Οι Ρωμαίοι κυβερνούν τους Έλληνες και Κεφ. 3^ο: Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, μία υπερδύναμη του αρχαίου κόσμου (2 ώρες)	Η πρώτη ενότητα προτείνεται να διδαχτεί σε 3 διδακτικές ώρες και να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο κεφ. 2, που παρουσιάζει και τα πρώτα στοιχεία που οδηγούν στη μετέπειτα δημιουργία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Το κεφ. 1 έχει ήδη διδαχτεί στην τελευταία ενότητα της Ιστορίας της Δ΄ Δημοτικού, το κεφ. 3 θα αποτελέσει ξεχωριστό μέρος ενότητας διδασκαλίας της καθημερινής ζωής στα ρωμαϊκά και βυζαντινά χρόνια, ενώ το κεφ. 4, θα διδαχτεί σε βάθος στην Ιστορία του Γυμνασίου όπου τα γεγονότα που οδήγησαν στην «κοσμοκρατορία» της Ρώμης αναλύονται διεξοδικά. <u>A. Βιβλίο Μαθητή</u> Προτείνεται να αξιοποιηθούν οι πηγές του 1^{ου} κεφ, καθώς και οι πηγές 2 και 4 του 3^{ου} κεφαλαίου, όπου οι μαθητές/τριες μπορούν να αντιληφθούν με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού το μέγεθος και τη δύναμη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. <u>B. Τετράδιο Εργασιών</u> Από το 3^ο κεφ. προτείνεται η δραστηριότητα 4. Η Εγνατία οδός μπορεί να γίνει και θέμα διαθεματικού project τοπικής Ιστορίας για τα σχολεία της Βόρειας Ελλάδας την οποία διατρέχει η οδός. Επιπλέον, χρησιμοποιώντας την ανακαλυπτική και δημιουργική μάθηση και τη μέθοδο project -στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών-για μία πρώτη εξοικείωση με βασικά στοιχεία της Ρωμαϊκής ιστορίας και του ρωμαϊκού πολιτισμού προτείνονται οι παρακάτω ενδεικτικές δραστηριότητες: -Κατασκευή ιστορικής χρονογραμμής, στην οποία καταγράφονται γεγονότα-σταθμοί και σημαντικά πρόσωπα της αυτοκρατορικής περιόδου της Ρώμης. -Παρατήρηση στον χάρτη και ορισμός της εδαφικής επικράτειας του ρωμαϊκού κράτους. Εντοπισμός της θέσης της Ελλάδας ως ρωμαϊκής επαρχίας και των κυριότερων πόλεων της περιόδου. Αξιοποίηση διαδικτύου ή λογισμικού ιστορικών χαρτών με σκοπό την προβολή των φάσεων της εδαφικής

2.Κεφ. 2^ο: Οι Έλληνες «κατακτούν» τους Ρωμαίους με τον πολιτισμό τους (2 ώρες)	διεύρυνσης του ρωμαϊκού κράτους. -Σύνταξη καταλόγου με τους λαούς και τα έθνη που κατοικούσαν στην ρωμαϊκή επικράτεια. Χαρτογράφηση των θρησκειών. Σύγκριση με τον σύγχρονο χάρτη των κρατών και των θρησκειών στην ίδια επικράτεια. -Δημιουργία ψηφιακής συλλογής με ρωμαϊκά τεχνικά έργα (φωτογραφίες και σχεδιαστικές αναπαραστάσεις). - Ως μελέτες περίπτωσης προτείνεται να εξεταστούν πόλεις στην Ελλάδα στις οποίες διασώθηκαν πολλά κατάλοιπα από τη ρωμαϊκή εποχή όπως η Θεσσαλονίκη, οι Φίλιπποι, η Νικόπολη, το Δίον, η Αθήνα, η Πάτρα, η Κόρινθος, το Άργος, η Κνωσός κ.ά. -Έρευνα και εντοπισμός από ομάδες μαθητών (σύμφωνα με την περιοχή που διαμένουν) ρωμαϊκών μνημείων όπως υδραγωγεία, τείχη, αψίδες, θέατρα και άλλα μνημεία, καταγραφή των στοιχείων ταυτότητάς τους και κατόπιν συζήτηση στην τάξη. Εναλλακτικά, η έρευνα είναι δυνατόν να γίνει με περιήγηση στο διαδίκτυο, αξιοποίηση σχετικών ιστοσελίδων και παρουσίασή τους στην τάξη. <u>A. Βιβλίο Μαθητή</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στις εικόνες και στα παραθέματα 1, 2 και 3 του δευτέρου κεφαλαίου, όπου τονίζονται τα κοινά σημεία ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού. <u>B. Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στην 4η δραστηριότητα, με την οποία οι μαθητές/τριες μπορούν να ανακαλύψουν την ιδιαίτερη όσμωση ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού μέσα από τα μνημεία, χρησιμοποιώντας την ανακαλυπτική και δημιουργική μάθηση και τη μέθοδο project. Για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων και σύμφωνα με τη φιλοσοφία του Προγράμματος Σπουδών, προτείνονται οι παρακάτω ενδεικτικές δραστηριότητες: -Δημιουργία συγκριτικού πίνακα με ονόματα και εικόνες αρχαίων ελληνικών και ρωμαϊκών θεών (π.χ. Δίας/Zeus-Zeus, Αθηνά-Minerva, Άρτεμις-Diana,
---	---

Το Κεφ. 4: Η καθημερινή ζωή στην αρχαία Ρώμη Προτείνεται να προσεγγιστεί στην νέα Ενότητα Ζ: «Παιδεία και Πολιτισμός στο Βυζάντιο» (βλ. Ενότητα Ζ)	Άρης-Mars, Αφροδίτη-Venus). - Συζήτηση για τις ομοιότητες και τις διαφορές της δημοκρατίας της Ρώμης με τη δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας. -Μελέτη περίπτωσης «ο Οκταβιανός Αύγουστος»: Οι μαθητές-τριες/τριες αναζητούν στο διαδίκτυο αγάλματα-ανδριάντες του Οκταβιανού Αυγούστου, τα συγκρίνουν με αγάλματα Ελλήνων θεών και συζητούν για το τι επιδίωκε ο Οκταβιανός παραγγέλλοντας τέτοιου είδους αναπαραστάσεις του εαυτού του. -Παρατήρηση αρχαιοελληνικών και ρωμαϊκών γλυπτών, εντοπισμός και καταγραφή ομοιοτήτων και διαφορών. -Διαθεματική Δραστηριότητα -Επέκταση: «Λεηλασία και μεταφορά ελληνικών έργων τέχνης από τους Ρωμαίους στην Ιταλία». Συζήτηση για τις αρνητικές αλλά και για τις θετικές πλευρές του φαινομένου. (Είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη ότι οι Ρωμαίοι αφενός απογύμνωσαν τις ελληνικές πόλεις από πολύτιμα έργα της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, αφετέρου όμως θαύμασαν τον ελληνικό πολιτισμό, τον μιμήθηκαν και τον διέδωσαν σε όλη την επικράτεια, ενώ πολλά ελληνικά κλασικά γλυπτά θα ήταν άγνωστα σήμερα, αν δεν υπήρχαν τα ρωμαϊκά τους αντίγραφα π.χ. ο Δισκοβόλος του Μύρωνα και ο Δορυφόρος του Πολυκλείτου). -Δημιουργία καταλόγου φωτογραφικής συλλογής και Έκθεσης με κτίρια του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα από όλο τον κόσμο, τα οποία είναι εμπνευσμένα από αρχαία ελληνικά και ρωμαϊκά κτίρια (π.χ. πύλη του Βραδεμβούργου στο Βερολίνο, Βρετανικό Μουσείο στο Λονδίνο, Καπιτώλιο στην Ουάσινγκτον). Οι φωτογραφίες θα συνοδεύονται από τα στοιχεία ταυτότητας του έργου (όνομα κτιρίου, χρόνος κατασκευής, αρχιτέκτονας και χορηγός, χρήση, σύντομη περιγραφή).
---	---

Ενότητα Β': Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία μεταμορφώνεται (4 διδακτικές ώρες + 1 για Επανάληψη) 1. Κεφ. 5^ο: Μεγάλες αλλαγές στη διοίκηση της αυτοκρατορίας (1 ώρα) 2. Κεφ. 6^ο: Μία νέα πρωτεύουσα, η Κωνσταντινούπολη & Κεφ. 7^ο: Η Κωνσταντινούπολη	Η δεύτερη ενότητα προτείνεται να διδαχτεί σε 4 ώρες με ιδιαίτερη έμφαση στα γεγονότα εκείνα που μετασχημάτισαν τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία σε Βυζαντινή με κέντρο την Κωνσταντινούπολη. Στο 5ο κεφάλαιο έμφαση μπορεί να δοθεί στην ανάδειξη του ρόλου του Μεγάλου Κωνσταντίνου και στο διάταγμα των Μεδιολάνων, ενώ τα κεφ. 6, 7 και 10 μπορούν να διδαχτούν μαζί, καθώς αναδεικνύουν τα βασικά χαρακτηριστικά, τον χαρακτήρα και την αναγκαιότητα της νέας πρωτεύουσας. Τα κεφ. 8 και 9 προτείνεται να διδαχτούν μαζί με έμφαση στα γεγονότα και στα χαρακτηριστικά εκείνα που διαμόρφωσαν τελικά τον χριστιανικό χαρακτήρα του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους αλλά και συνέβαλαν στην επιβίωσή του και τη μετεξέλιξή του σε αυτό που εκ των υστέρων ονομάστηκε βυζαντινή αυτοκρατορία. Τα κεφ. 11 και 12 προτείνεται να διδαχτούν σε ξεχωριστές ενότητες διδασκαλίας με θέμα: Παιδεία και Πολιτισμός στο Βυζάντιο, Η καθημερινή ζωή στη Ρώμη και στο Βυζάντιο. <u>A. Βιβλίο Μαθητή</u> Προτείνεται να αξιοποιηθεί το παράθεμα 1 και να δοθεί έμφαση στα γεγονότα που οδήγησαν στην υπογραφή του διατάγματος των Μεδιολάνων και στην ανάδειξη της μονοκρατορίας του Κωνσταντίνου. <u>B. Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνονται η 3η δραστηριότητα, που καλλιεργεί την ενσυναίσθηση των μαθητών/τριών μέσα από δραστηριότητες καλλιτεχνικής έκφρασης και κυρίως η 4η, που μπορεί να συνδεθεί με τη διαχρονικότητα του φαινομένου της μετακίνησης των πληθυσμών και το σύγχρονο προσφυγικό ζήτημα. <u>A. Βιβλίο μαθητή</u> Στα κεφ. 6, 7, 10 προτείνεται η αξιοποίηση των εικόνων- πηγών και ιδιαίτερα των 1, 4 από το κεφ. 6, των 1, 3 από το κεφ. 7 και των 1, 2, 4 από το κεφ.

οχυρώνεται και στολίζεται με έργα τέχνης & Κεφ. 10^ο: Το παλάτι, ο Ιππόδρομος και οι Δήμοι (2 ώρες)	10 σε συνδυασμό και αντιπαράθεση με σύγχρονες φωτογραφίες της Κωνσταντινούπολης. Από τα παραθέματα- κείμενα προτείνονται το 3^ο από το κεφ. 6, το 2^ο και το 4^ο από το κεφ. 7 και το 4^ο από το κεφ. 10, που παρουσιάζουν την εικόνα της νέας πρωτεύουσας και μπορούν να συγκριθούν με σύγχρονες φωτογραφίες της Κωνσταντινούπολης. <u>Β. Τετράδιο Εργασιών</u> Από το κεφ. 6 προτείνεται η εργασία 5 που προωθεί την ενεργητική και συμμετοχική μάθηση. Από το κεφ. 7 προτείνονται οι δραστηριότητες 1 και 3 σε συνδυασμό με αξίες της σημερινής εποχής όπως η ανεκτικότητα στις διαφορετικές θρησκείες αλλά και το σύγχρονο φαινόμενο των μετακινήσεων των πληθυσμών. Επιπλέον, κατά την επεξεργασία του 6^{ου} και 7^{ου} κεφαλαίου από το τετράδιο εργασιών – στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών- προτείνονται οι παρακάτω ενδεικτικές δραστηριότητες. -Επισήμανση σε χάρτη των πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων της θέσης της Κωνσταντινούπολης. Συζήτηση για τα πλεονεκτήματα (ή και τα μειονεκτήματα) αυτής της επιλογής σε διάφορους τομείς. -Παιχνίδι ρόλων: Οι μαθητές/τριες υποδυόμενοι τον Κωνσταντίνο και τους αξιωματούχους του συζητούν κατά τη διάρκεια σύσκεψης τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της ίδρυσης της νέας πρωτεύουσας στο Βυζάντιο. Η προετοιμασία της συζήτησης προτείνεται να περιλαμβάνει την αξιοποίηση δευτερογενών ιστορικών πηγών και τη χρήση χάρτη της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου, στον οποίο θα σημειώνονται τα κράτη, οι επιδρομές, οι χερσαίοι και οι θαλάσσιοι δρόμοι. Από το κεφ. 10 προτείνονται η εργασία 2, που μπορεί να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο της τοπικής ιστορίας, η εργασία 3, που αναδεικνύει τη σύνδεση παρόντος και παρελθόντος ως προς την καθημερινή ζωή και η εργασία 4, που μπορεί να αποτελέσει αφορμή για εργασία- project σχετικά με τα διάφορα ελληνικά έργα τέχνης τα οποία βρίσκονται μακριά από τον τόπο τους. Επίσης, ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Επεξεργασία και συζήτηση πρωτογενών και
--	---

προτείνεται να διδαχτούν στην Ενότητα Ζ: «Παιδεία και Πολιτισμός στο Βυζάντιο»	
Επανάληψη	(1 ώρα)
Ενότητα Γ': Το Βυζαντινό κράτος, μια δύναμη που συνεχώς μεγαλώνει (3 διδακτικές ώρες + 1 για το Επαναληπτικό) 1. Κεφ. 13^ο: Ο Ιουστινιανός μεταρρυθμίζει τη διοίκηση και τη νομοθεσία (1 ώρα) 2. Κεφ. 14^ο: . Οι Δήμοι αναστατώνουν την Κωνσταντινούπολη με τη στάση του "Νίκα". (1 ώρα) Το Κεφ. 15: Η Αγία Σοφία, ένα αριστούργημα της αρχιτεκτονικής, προτείνεται να διδαχτεί σε στην Ενότητα Ζ: «Παιδεία και Πολιτισμός στο Βυζάντιο» 3. Κεφ. 16^ο: . ο Βυζαντινό κράτος μεγαλώνει και φτάνει τα παλιά σύνορα	Η 3^η ενότητα προτείνεται να διδαχτεί σε 3 ώρες με ιδιαίτερη έμφαση στις μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού, το σημαντικό ιστορικό γεγονός της στάσης του Νίκα και τα ουσιαστικά (θετικά ή αρνητικά) αποτελέσματα της εκστρατείας του Ιουστινιανού <u>A. Βιβλίο Μαθητή</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στα παραθέματα 4 και 6 του βιβλίου, που φωτίζουν μια διαφορετική διάσταση της προσωπικότητας του Ιουστινιανού. <u>B. Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνονται οι δραστηριότητες εργασίες 2 και 3 που καλλιεργούν την κριτική σκέψη των μαθητών/τριών και μπορούν να λάβουν και τη μορφή project με θέμα τη σκιαγράφηση της προσωπικότητας του αυτοκράτορα. <u>A. Βιβλίο Μαθητή.</u> Προτείνεται η χρήση του παραθέματος 2 και της συνοδευτικής ερώτησης κρίσεως, ώστε οι μαθητές/τριες να σκιαγραφήσουν την προσωπικότητα της Θεοδώρας και τον ρόλο της στη βασιλεία του Ιουστινιανού. <u>B. Τετράδιο Εργασιών.</u> Προτείνεται η εργασία δραστηριότητα 1. <u>A. Βιβλίο μαθητή:</u> Προτείνεται να δοθεί η έμφαση στην κριτική θεώρηση της εκστρατείας του Ιουστινιανού και στις

2. Κεφ. 19^ο: Οι Βυζαντινοί και οι Άραβες (1 ώρα)	πόλης των μαθητών/τριών. Από τις δραστηριότητες-εργασίες του κεφ. 18 προτείνονται η 2^η, που ενισχύει τη θρησκευτική ενσυναίσθηση και η 3^η, όπου οι μαθητές/τριες αναλύουν και συγκρίνουν την ποιητική δημιουργία με τα ιστορικά γεγονότα. <u>A. Βιβλίο Μαθητή</u> Το 19^ο κεφ. μάθημα προτείνεται να διδαχτεί με έμφαση στις πολιτισμικές σχέσεις των Αράβων με τους Βυζαντινούς. Μπορεί να αξιοποιηθεί το παράθεμα 6, όπου οι μαθητές/τριες μπορούν να αναζητήσουν και στοιχεία για τον σύγχρονο αραβικό πολιτισμό και τη σχέση του με τον ελληνικό. <u>B. Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνεται η δραστηριότητα 2, που δίνει την ευκαιρία οι μαθητές/τριες να συζητήσουν για τη χρήση των όπλων τότε και σήμερα, η εργασία 5 που αφορά τη συνεργασία και την αλληλεπίδραση μεταξύ των λαών έστω και μετά από πολεμικές συγκρούσεις και κυρίως η δραστηριότητα 6 που μπορεί να αξιοποιηθεί για σύγκριση με τη σημερινή κατάσταση των προσφύγων και των αμάχων. Επίσης, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνονται οι παρακάτω ενδεικτικές δραστηριότητες: -Παρατήρηση και σχολιασμός ψηφιακών χαρτών, όπου εμφανίζεται η εδαφική επέκταση του αραβικού κράτους. -Συζήτηση για τις αιτίες εξάπλωσης των Αράβων και προσδιορισμός των συνεπειών της για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. -Συζήτηση για τον θρησκευτικό φανατισμό και τις συνέπειές του στο παρελθόν και σήμερα. -Αναζήτηση (σε αντιστοιχία με το παράθεμα 6) αραβικών λέξεων στην ελληνική γλώσσα και διαπίστωση της επίδρασης του αραβικού πολιτισμού ή και αντίστροφα (ενδεικτικά: ζενίθ, ναδίρ, άλγεβρα, αλχημεία, αλκοόλ, ζάρι, ελιξίριο).
---	--

	έργα της βυζαντινής επικράτειας και επισήμανση των ομοιοτήτων που παρατηρούνται. -Εντοπισμός στον χάρτη των κρατών με τα οποία το Βυζάντιο ανέπτυξε εμπορικές σχέσεις και σήμανση των χερσαίων και θαλάσσιων δρόμων που τους συνέδεαν. Συζήτηση για τη σημασία των εμπορικών σχέσεων του Βυζαντίου με άλλους λαούς. -Δημιουργία αντίστοιχων καταλόγων των προϊόντων που διακινούνταν σύμφωνα με πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. -Συζήτηση για τους τρόπους με τους οποίους το εμπόριο μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των λαών και τον εμπλουτισμό των πολιτισμών.
Ενότητα Ε΄ Η μεγάλη ακμή του βυζαντινού κράτους (3 διδακτικές ώρες) 1. Κεφ. 24^ο: Η κρίση της Εικονομαχίας διχάζει τους Βυζαντινούς (1 ώρα)	Στην 5^η ενότητα προτείνεται το 25^ο και το 38^ο κεφ. να διδαχτούν μαζί σε μία (1) διδακτική ώρα, καθώς στις σημαντικές παραμέτρους που οδηγούν στην ακμή της αυτοκρατορίας, εντάσσονται τόσο οι μεταρρυθμίσεις που εισήγαγαν οι Μακεδόνες αυτοκράτορες, όσο και η διπλωματία. Τα παραπάνω κεφάλαια θα συνδεθούν και με το κεφ. 23, στο οποίο προτείνεται να δοθεί έμφαση στα μέτρα (νομοθετικά- οικονομικά- διοικητικά- πολιτικά- στρατιωτικά) που έλαβαν οι δύο δυναστείες και ενίσχυσαν την αυτοκρατορία. Το 24^ο κεφ. προτείνεται να διδαχτεί ξεχωριστά, καθώς διχάσε το λαό και δημιούργησε προβλήματα στην ανοδική πορεία της αυτοκρατορίας, γι' αυτό και προτείνεται να προηγηθεί των υπόλοιπων κεφαλαίων (23, 25 και 38), ώστε να μη διασπαστεί η νοηματική ενότητά τους. Το κεφ. 26 προτείνεται να διδαχτεί στην ενότητα Ζ, που αφορά συνολικά την Παιδεία και τον πολιτισμό στο Βυζάντιο. Το κεφ. 27 προτείνεται και αυτό να διδαχτεί σε ξεχωριστή ενότητα με θεματική την καθημερινή ζωή στη Ρώμη και στο Βυζάντιο. <u>Α. Βιβλίο Μαθητή</u> Στο κεφ. 24 προτείνεται να δοθεί έμφαση στις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές συνέπειες της θρησκευτικής διαμάχης και στον χειρισμό της από την πολιτική ηγεσία. Προτείνεται να δοθεί έμφαση και στην πολιτική διάσταση της διαμάχης και στις συνέπειές της με τη χρήση κάποιων από τις πηγές των πηγών 1 ως 6 με τις όποιες συνέπειες της. Οι

2. Κεφ. 23^ο: Η νομοθεσία και η διοίκηση εκσυγχρονίζονται (1 ώρα)	μαθητές/τριες μπορούν να συγκρίνουν τις καταστάσεις που υπήρχαν εκείνη την περίοδο το γεγονός με παρόμοιες που παρατηρήθηκαν σε άλλες διαμάχες του παρελθόντος αλλά και του παρόντος. <u>Β. Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνονται οι δραστηριότητες-εργασίες 1 και 3 που καλλιεργούν την κριτική σκέψη των μαθητών/τριών σχετικά με τα φαινόμενα του θρησκευτικού φανατισμού, της μισαλλοδοξίας και των συνεπειών τους της σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. <u>Α. Βιβλίο Μαθητή</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση συγκριτικά και αθροιστικά στα γενικότερα μέτρα που έλαβαν οι δύο δυναστείες (Ισαυροι και Μακεδόνες αυτοκράτορες), τα οποία και οδήγησαν στη «χρυσή εποχή του Βυζαντίου». Τα παραθέματα πηγές που βοηθούν σε αυτή την κατεύθυνση είναι τα 2, 3, 5 από το 23^ο κεφ. <u>Β. Τετράδιο Εργασιών</u> Από τις εργασίες του κεφ. 23 προτείνονται οι 1, 2 και 3 που ενισχύουν την κριτική σκέψη των μαθητών και που μπορούν να ενταχτούν σε ένα μεγαλύτερο project ή δραστηριότητα σύγκρισης των μέτρων και του πολιτικού συστήματος των Ισαύρων με άλλα πιο παλιά αλλά και σύγχρονα.
3. Κεφ. 25^ο: Το Βυζάντιο φτάνει στο απόγειο της ακμής του & Κεφ. 38^ο: Η διπλωματία των Βυζαντινών (1 ώρα)	<u>Α. Βιβλίο Μαθητή</u> Προτείνεται να αξιοποιηθούν οι πηγές-παραθέματα 2, 4 του κεφ. 25 και 2, 3, 4 του κεφ. 38 για να διερευνηθούν οι ενέργειες εκείνες της Μακεδονικής δυναστείας που οδήγησαν το Βυζάντιο στο απόγειο της ακμής του. Οι μαθητές/τριες μέσω αυτών μπορούν να κάνουν συγκρίσεις με τα μέτρα που έλαβαν ηγέτες σε άλλες ιστορικές περιόδους, ακόμη και στη σύγχρονη εποχή. <u>Β. Τετράδιο Εργασιών</u> Από τις εργασίες του κεφ. 25 προτείνονται οι δραστηριότητες 2 και 3, που δίνουν την ευκαιρία για την πραγματοποίηση ενός διαθεματικού project

Τα Κεφ. 26: Η ανάπτυξη των γραμμάτων και η μελέτη των αρχαίων ελλήνων κλασικών & Κεφ. 27: Η καθημερινή ζωή στα χρόνια των Ισαύρων και των Μακεδόνων προτείνεται να διδαχθούν στην Ενότητα Ζ: «Παιδεία και Πολιτισμός στο Βυζάντιο»	(Ιστορία και Αγωγή του Πολίτη), στο οποίο οι μαθητές/τριες θα προβληματισθούν τόσο για την πολιτική κατάσταση της τότε εποχής όσο και για τη σημερινή σχετικά με τις έννοιες της ισονομίας, της ισοπολιτείας και της δικαιοσύνης. Από το κεφ. 38 προτείνεται η εργασία 2.
Ενότητα ΣΤ': Το Βυζάντιο παρακμάζει και υποκύπτει σε κατακτητές (8 διδακτικές ώρες + 1 ώρα για το Επαναληπτικό) 1. Κεφ. 28^ο: Το κράτος αντιμετωπίζει μεγάλα εσωτερικά προβλήματα & Κεφ. 29^ο: Νέοι εχθροί εμφανίζονται και αποσπούν εδάφη από την αυτοκρατορία (1 ώρα)	Στην 6^η ενότητα προτείνεται να δοθεί έμφαση στα γεγονότα και στις αιτίες που οδήγησαν στη σταδιακή παρακμή και κατάκτηση της αυτοκρατορίας τόσο από τους Σταυροφόρους όσο και τελικά από τους Τούρκους. Τα κεφ. 28 και 29 μπορούν να διδαχτούν μαζί με την έννοια ότι τα εσωτερικά προβλήματα (κεφ. 28) οδήγησαν στην απόσπαση εδαφών με κορύφωση την ήττα στη μάχη του Ματζικέρτ, σημείο καθοριστικό για την αποδυνάμωση της αυτοκρατορίας, στην οποία και προτείνεται να δοθεί έμφαση στο κεφ. 29. Τα κεφ.30β και 32 προτείνεται να ενταχθούν και να αξιοποιηθούν στην ενότητα της Τοπικής Ιστορίας. Τα κεφ. 35 και 36 προτείνεται να διδαχτούν μαζί σε ένα ενιαίο δίωρο, με έμφαση κυρίως στις ενέργειες πολιορκημένων και πολιορκητών, που τελικά οδήγησαν στην πτώση της Πόλης. <u>Α. Βιβλίο Μαθητή</u> Στο κεφ. 28 έμφαση προτείνεται να δοθεί στις αιτίες παρακμής της αυτοκρατορίας που οδήγησαν (στο κεφ. 29) στην ήττα της μάχης του Ματζικέρτ, κομβικό σημείο για την εξάπλωση των Τούρκων στην Ανατολία. Στο κεφ. 29 έμφαση προτείνεται να δοθεί στα αίτια και στα αποτελέσματά της ήττας στο Ματζικέρτ τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα (οικονομία, πολιτική, διοίκηση). Από τα παραθέματα του κεφ. 28 προτείνεται η χρήση του 4^{ου} (που αναφέρεται στην εργασία 2 του τετραδίου Εργασιών) και η εικόνα 4 , που

2. Κεφ. 30^α: Η τέταρτη σταυροφορία και η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους (2 ώρες)	αναφέρεται στην εργασία 3 του Τετραδίου Εργασιών. Από το κεφ. 29 τα παραθέματα 4, 5 και 6 μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε δραστηριότητες-εργασίες που προτείνονται στο Τετράδιο Εργασιών. <u>B. Τετράδιο Εργασιών</u> Από το κεφ. 28 προτείνονται οι δραστηριότητες-εργασίες 2 και 3 που καλλιεργούν την κριτική ιστορική σκέψη και ενσυναίσθηση των μαθητών σχετικά με την κοινωνική κατάσταση της εποχής που σταδιακά οδήγησε στην πτώση της αυτοκρατορίας. Από το κεφ. 29 προτείνονται οι εργασίες 2, που οι μαθητές/τριες αναλύουν την πηγή- παράθεμα 5 και λειτουργούν συναισθητικά απέναντι στον Ρωμανό και στον Αλπ Αρσλάν, η εργασία 3 που μπορεί να γίνει και θέμα project σύνδεσης της Ιστορίας με την ποίηση, η εργασία 4 που μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε project με θέμα τη θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία και τέλος η εργασία 5, όπου οι μαθητές/τριες μέσω της ανάλυσης κειμένου μπορούν να εξάγουν συμπεράσματα για το σχίσμα των Εκκλησιών. Για να υπάρξει μια χρονική συνέχεια των γεγονότων και κατανόηση εκ μέρους των μαθητών/τριών των (εμφανών και βαθύτερων) λόγων για τους οποίους έγιναν οι σταυροφορίες προτείνονται – στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών- και με τη χρήση της μεθόδου project οι παρακάτω ενδεικτικές δραστηριότητες: -Περιγραφή και σχολιασμός χαρτών στους οποίους αποτυπώνονται οι πορείες των σταυροφόρων και τα κράτη που δημιούργησαν στη Μέση Ανατολή. Δυνατότητα αξιοποίησης του μαθησιακού αντικειμένου «Σταυροφορίες (χάρτες)», στο οποίο παρουσιάζεται ένα διαδραστικό χρονολόγιο-ιστοριογραμμή για την πορεία των τεσσάρων πρώτων Σταυροφοριών (1096-1204) με τη σταδιακή αποτύπωση των αντίστοιχων πορειών σε χάρτη και σχετικού πληροφοριακού υλικού. http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/8975 -Διερεύνηση και παρουσίαση από κάθε ομάδα μαθητών των λόγων για τους οποίους πραγματοποιήθηκαν οι Σταυροφορίες, μετά από
--	---

3. Τα Κεφ. 30β: Τα ελληνικά κράτη μετά την Άλωση της Πόλης & Κεφ. 37: Η βυζαντινή Κύπρος (1 ώρα)	μελέτη δευτερογενών ιστορικών πηγών. Δυνατότητα αξιοποίησης του μαθησιακού αντικειμένου «Οι Σταυροφορίες», στο οποίο παρουσιάζονται οι αιτίες, τα πρόσωπα και οι ενέργειές τους και οι συνέπειες των Σταυροφοριών, ενώ παράλληλα αναδεικνύεται το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της περιόδου. http://photodentro.edu.gr/aggregator/lo/photodentro-lor8521-8805 <u>A. Βιβλίο μαθητή</u> Προτείνεται στο κεφ. 30^α να δοθεί έμφαση στα γεγονότα και στις σκοπιμότητες που οδήγησαν στην 4^η σταυροφορία καθώς και στις αρνητικές της συνέπειες τόσο για την αυτοκρατορία όσο και για τις σχέσεις Δυτικής και Ανατολικής Εκκλησίας. Προτείνεται να γίνει αναφορά στα ελληνικά κράτη που δημιουργήθηκαν και η σύνδεσή τους με project και δραστηριότητες που συνδέονται με την Τοπική Ιστορία. Προτείνεται η αξιοποίηση των παραθεμάτων 3,4,5 από το κεφ. 30^α καθώς και οι εικόνες από το κεφ. 30β σε συνδυασμό με τις δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών. <u>B. Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνεται η αξιοποίηση της εργασίας-δραστηριότητας 2 για την καλλιέργεια της κριτικής ιστορικής σκέψης των μαθητών/τριών. Ακόμα, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, προτείνεται: -Παρακολούθηση και συζήτηση του ιστορικού ντοκιμαντέρ «Ελληνισμός και Δύση: Επεισόδιο:001, Το χρονικό της τέταρτης σταυροφορίας, 0000056095» από το Ιστορικό Αρχείο της EPT. http://archive.ert.gr/56095/ <u>A. Βιβλίο Μαθητή</u> Οι μαθητές/τριες μπορούν να αξιοποιήσουν τις πηγές των κεφ. 30β (1-5) και 37 (1-4). Από το κεφ. 37 προτείνεται οι εκπαιδευτικοί να αξιοποιήσουν την πρώτη παράγραφο και να δοθεί έμφαση στη σημαντική γεωγραφική θέση της Κύπρου τότε και σήμερα. Κατά τη διδασκαλία των Κεφαλαίων αυτών μπορούν να αναδειχθούν και να αξιοποιηθούν (προαιρετικά)
--	--

4. Κεφ. 31^ο: Η ανάκτηση της Πόλης από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο (1 ώρα)	επίσης θέματα τοπικής Ιστορίας τα οποία ο/η εκπαιδευτικός μπορεί υλοποιήσει διαθεματικά με τη μέθοδο project. <u>A. Βιβλίο Μαθητή</u> Προτείνεται η αξιοποίηση των πηγών-παραθεμάτων 3, 4, 5 και η έμφαση στα γεγονότα που οδήγησαν στην ανάκτηση της Πόλης και στις συνέπειές της. <u>B. Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνονται οι δραστηριότητες 1 (που παρωθεί τους/τις μαθητές/τριες στη συνειδητοποίηση της κατάστασης του κράτους μετά την επανάκτηση), και 5, που αξιοποιεί κείμενα- πηγές τα οποία συνδέει με θρύλους και παραδόσεις, ενώ μπορεί και να γίνει αφόρμηση ανάλογου project. Ακόμα, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών, ενδεικτικά προτείνονται οι παρακάτω δραστηριότητες: -Παρατήρηση των αλλαγών που προκάλεσε στον χάρτη της περιοχής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους. Δυνατότητα αξιοποίησης του μαθησιακού αντικειμένου «Βυζαντινή Αυτοκρατορία 1204-1261: Η διαμόρφωση των συνόρων», στο οποίο παρουσιάζονται οι αλλαγές των συνόρων μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, το 1204, μέχρι την ανάκτησή της, το 1261, με τη χρήση διαδραστικού χάρτη. http://photodentro.edu.gr/lor/r/8521/9128
Κεφ. 32: Η Θεσσαλονίκη γνωρίζει μεγάλη ακμή (προτείνεται να μην διδαχθεί)	Προτείνεται να αξιοποιηθεί το υλικό του μαθήματος για όσους/ες εκπαιδευτικούς ενδιαφέρονται να υλοποιήσουν σχέδιο εργασίας για την Ιστορία του τόπου τους.
5. Κεφ. 33^ο: Οι Οθωμανοί Τούρκοι κατακτούν βυζαντινά εδάφη (1 διδακτική ώρα)	<u>A. Βιβλίο Μαθητή</u> Προτείνεται να δοθεί έμφαση στις αιτίες της γρήγορης επέκτασης των Οθωμανών, στα αποτελέσματα της σύγκρουσης Μογγόλων -

6. Κεφ. 34^ο: Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος προσπαθεί να διαφυλάξει την πρωτεύουσα (1 ώρα)	Οθωμανών και στη σταδιακή απομόνωση και συρρίκνωση του βυζαντινού κράτους. Τα παραθέματα 5 και 6 προτείνεται να χρησιμοποιηθούν για τη συνειδητοποίηση της κατάστασης της Πόλης, ενώ το παράθεμα 2 για τη μαχητικότητα και τη σύνθεση του Οθωμανικού στρατού. <u>Β. Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνονται η εργασία 1 (για να κατανοήσουν οι μαθητές/τριες τη δυσχερή θέση της Πόλης) και η εργασία 2 (παραλληλίζοντας με την κατάσταση των κατακτημένων και των θυμάτων πολέμου και στη σημερινή εποχή). <u>Α. Βιβλίο Μαθητή.</u> Προτείνεται η έμφαση στις ενέργειες και στις δυσκολίες που συνάντησε ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος στην προσπάθειά του να σώσει την Πόλη. Οι μαθητές/τριες μπορούν να κρίνουν τις ενέργειες του αυτοκράτορα αξιοποιώντας τις πηγές-παραθέματα 4 και 5, ώστε να συνειδητοποιήσουν την κατάσταση που συνάντησε ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος στην Πόλη ενώ μέσα από τον σχολιασμό και την κατανόηση του περιεχόμενου των όρων «ενωτικοί» και «ανθενωτικοί», να συζητήσουν για τις ευρύτερες διαστάσεις και συνέπειες της θρησκευτικής αντιπαράθεσης των δύο μερίδων. Τέλος, είναι σημαντικό οι μαθητές/τριες να διερευνήσουν τους παράγοντες που οδήγησαν αφενός στην αποδυνάμωση του βυζαντινού κράτους και αφετέρου στην ενίσχυση του οθωμανικού. Για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων –στο πλαίσιο του Προγράμματος Σπουδών- προτείνονται οι παρακάτω ενδεικτικές δραστηριότητες: -Μελέτη πρωτογενών και δευτερογενών πηγών οι οποίες φωτίζουν τις σημασίες των εννοιών «ενωτικός» και «ανθενωτικός». Δημιουργία εννοιολογικού χάρτη. –Παιχνίδι ρόλων: Ένας ενωτικός και ένας ανθενωτικός αντιπαρατίθενται με επιχειρήματα πάνω στα ζητήματα της Ένωσης των Εκκλησιών και την τύχη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. <u>Β. Τετράδιο εργασιών.</u>
---	---

7. Κεφ. 35^ο: Οι Τούρκοι πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη & Κεφ. 36^ο: Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους (1 ώρα)	Προτείνονται οι εργασίες 1, 2 και 5 που μπορούν να χρησιμοποιηθούν συνδυαστικά από τους/τις μαθητές/τριες, για να αποδώσουν την κατάσταση της Πόλης και τις ενέργειες που έκανε ο αυτοκράτορας για να αντιμετωπίσει όλες τις προκλήσεις. <u>A. Βιβλίο Μαθητή</u> Προτείνεται να διδαχτούν τα κεφάλαια μαζί και να δοθεί έμφαση στις ενέργειες και αντενέργειες αμυνόμενων και επιτιθέμενων που τελικά οδήγησαν στην πτώση της Πόλης στους Τούρκους. Έμφαση μπορεί να δοθεί και στην ψυχολογία και το ηθικό των συμμετεχόντων μετά από κάθε ενέργεια και στον ρόλο της στην έκβαση της πολιορκίας. Έμφαση επίσης προτείνεται να δοθεί και στα μακροχρόνια αποτελέσματα της πτώσης της Πόλης στη διαμόρφωση και παγίωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά και στη διαμόρφωση της Ελληνικής και Τουρκικής εθνικής συνείδησης. Αφορμή για ανάλυση αλλά και για διαθεματικό project μπορούν να αποτελέσουν και οι μύθοι, οι θρύλοι και οι παραδόσεις που συνοδεύουν την πτώση της Πόλης τόσο από την πλευρά των Ελλήνων όσο και από των Τούρκων, και πώς αυτές διαμόρφωσαν ή διαμορφώνουν και επηρεάζουν ακόμη την εθνική συνείδηση αλλά και τις αντιλήψεις καθενός από τους δύο λαούς για τον άλλο. Μέσα από παιχνίδια ρόλων και δραματοποίηση οι μαθητές/τριες μπορούν να αξιοποιήσουν τα παραθέματα- πηγές 3, 5 του κεφ. 35 και 4, 5, 6 του κεφ. 36. Οι φωτογραφίες- πηγές 6 (κεφ. 35) και 1,3, 5 μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανάλυση της πολιορκίας σε συνδυασμό με διαδραστικό υλικό, βίντεο και χάρτες από το διαδίκτυο. <u>B. Τετράδιο Εργασιών</u> Από τις εργασίες- δραστηριότητες του κεφ. 35 προτείνεται η 5, όπου οι μαθητές/τριες αναδιηγούνται την πολιορκία μέσα από τα μάτια ενός σύγχρονου ανταποκριτή. Από το κεφ. 36 προτείνονται οι εργασίες 2 και 5, που μπορούν να αποτελέσουν αφορμή για ομαδικά project με θέμα τη λαϊκή αφήγηση, τους μύθους, τους θρύλους και
---	---

	τις παραδόσεις σχετικά με την πτώση της Πόλης. Επιπλέον, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνονται κάποιες ακόμα ενδεικτικές δραστηριότητες όπως: -Μελέτη και ο σχολιασμός ψηφιακού χάρτη στον οποίο αποτυπώνεται η οθωμανική εξάπλωση τον 14^ο και 15^ο αιώνα. -Δημιουργία και ο υπομνηματισμός χάρτη στον οποίο σημειώνονται οι οθωμανικές κατακτήσεις, οι οθωμανικές πρωτεύουσες και οι σημαντικές πόλεις της περιόδου με τη χρονολογία της κατάκτησής τους. -Μελέτη και ο σχολιασμός χάρτη όπου αποτυπώνεται η Βυζαντινή και η Οθωμανική Αυτοκρατορία τις παραμονές της Άλωσης. -Συμπλήρωση φύλλου εργασίας με σύντομα αποσπάσματα από οθωμανικές και βυζαντινές πηγές για να προκύψουν και να συζητηθούν/εξηγηθούν οι διαφορετικές οπτικές. -Συλλογή εικόνων με αναπαραστάσεις της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς. Ο υπομνηματισμός τους προτείνεται να περιλαμβάνει: α) τον δημιουργό, β) το θέμα, γ) το καλλιτεχνικό είδος, δ) τον χρόνο και τον τόπο κατασκευής και ε) σύντομη περιγραφή. -Δημιουργία ψηφιακής συλλογής υλικών τεκμηρίων και γραπτών δευτερογενών πηγών με τίτλο «Η Άλωση με τα μάτια κατοπινών». -Συλλογή, η μελέτη και η δραματοποιημένη παρουσίαση «θρήνων» για την Άλωση. -Συζήτηση για τη σημασία που είχε η Άλωση για τους ανθρώπους μεταγενέστερων εποχών.
Επανάληψη (1 ώρα)	<u>Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνεται να αξιοποιηθούν οι εργασίες 3,4,5,6 και 8 (σ. 53,54 και 55) από το «Γενικό Επαναληπτικό».
Ενότητα Ζ: Παιδεία και Πολιτισμός στο Βυζάντιο (7 διδακτικές ώρες +1 ώρα για το Επαναληπτικό)	Προτείνεται η δημιουργία μίας νέας Ενότητας, με τον τίτλο: Παιδεία και Πολιτισμός στο Βυζάντιο, στην οποία θα ανήκουν τα κεφ. 12, 41, 26, 42, 40, 15, και 39, τα οποία αναφέρονται σε θέματα αγωγής και εκπαίδευσης, στη Βυζαντινή τέχνη, στη θέση της γυναίκας στην κοινωνία.

1. Κεφ. 12^ο: Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο 2. Κεφ. 41^ο: Η Παιδεία στο Βυζάντιο 3. Κεφ. 26. Η ανάπτυξη των γραμμάτων και η μελέτη των αρχαίων ελλήνων κλασικών (2 ώρες)	<u>A. Βιβλίο μαθητή</u> Οι μαθητές/τριες, μελετώντας τα κεφ. 12, 41, 26 και τις πηγές (5 και 7 του κεφ 12), (3 και 5 του κεφ. 41), (3 και 4 του κεφ. 26), μπορούν να διαμορφώσουν μια συνολική εικόνα για την παιδεία στο Βυζάντιο από τα πρώτα χρόνια μέχρι και μετά την Άλωση. Μπορούν να εργαστούν για το project σε ομάδες και να παρουσιάσουν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους στην ολομέλεια του τμήματος . <u>B. Τετράδιο Εργασιών.</u> Οι μαθητές/τριες στην προσπάθειά τους να μελετήσουν διαχρονικά την παιδεία στο Βυζάντιο προτείνεται να αξιοποιήσουν τις εργασίες 3 και 4 του κεφ.12, 2 του κεφ. 41, 1 του κεφ.26, που μπορούν να ενταχθούν στην έρευνά τους. Επιπλέον, στο πλαίσιο της επίτευξης των στόχων και της φιλοσοφίας του Προγράμματος Σπουδών προτείνονται κάποιες ακόμα ενδεικτικές δραστηριότητες όπως: -Συζήτηση στην τάξη για τους λόγους για τους οποίους επικράτησε η ελληνική γλώσσα στο Βυζάντιο. -Μελέτη πηγών της βυζαντινής γραμματείας στις οποίες αναγνωρίζεται η παιδευτική αξία αρχαίων ελληνικών κειμένων (π.χ. η αντιπαράθεση της περίπτωσης του Ιουλιανού από τη μια πλευρά, ο οποίος απαγορεύει σε χριστιανούς να διδάσκουν αρχαία ελληνικά κείμενα, με το παράδειγμα του Μ. Βασιλείου, ο οποίος παραινεί τους νέους να τα μελετούν, επειδή έχουν μεγάλη ηθική αξία. Επίσης, αξιοποίηση της πραγματείας του Γρηγορίου Ναζιανζηνού «Τίνος το ελληνίζει;»). Συζήτηση. -Επεξεργασία ιστορικών πηγών με βάση ερωτήματα που αφορούν στην αντινομία μεταξύ της εκκλησιαστικής και της ουμανιστικής εκπαίδευσης, η οποία βασίζεται στην ελληνική πνευματική παράδοση. [Ενδεικτικά: διατάγματα του Ιουστινιανού για το κλείσιμο της Ακαδημίας της Αθήνας (529 μ.Χ) / αποφάσεις της εν Τρούλω συνόδου (692 μ.Χ) / η περίπτωση του Λέοντα του Μαθηματικού και ο ανταγωνισμός μεταξύ του αυτοκράτορα Θεόφιλου και του χαλίφη Mamun για το ποιο κράτος θα τον πάρει (9^{ος} αιώνας) / Φώτιος / Αρέθας / Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρο-
--	---

	η ιστορική συνέχεια της καθημερινότητας των ανθρώπων. <u>Β. Τετράδιο Εργασιών</u> Προτείνεται η εργασία- δραστηριότητα 4 του κεφ. 4, και η 2 από το κεφ. 11, ενώ από το κεφ. 27 η 2, ώστε οι μαθητές/τριες να συγκρίνουν την καθημερινή ζωή τότε και σήμερα. Οι εργασίες 3 και 4 του κεφ. 27 μπορούν να αξιοποιηθούν σε project τοπικής Ιστορίας.
Επανάληψη (1 ώρα)	
Σύνολο διδακτικών ωρών 38. [33 ώρες για τα επιμέρους <u>Κεφάλαια</u> + 5 ώρες για τα <u>Επαναληπτικά</u>]	

Προτείνεται η υλοποίηση Σχεδίου Εργασίας διάρκειας 4 ωρών με θέμα: «Πρόσκληση σε Βυζαντινό Γεύμα», βλ. Παράρτημα